

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor prof. dr. Eugen Jóna
Výkonný redaktor dr. Ladislav Dvonč, C. Sc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, C. Sc., dr. L. Dvonč, C. Sc., J. Holý, dr. G. Horák, C. Sc., dr. J. Horecký, Dr. Sc., prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, C. Sc., doc. dr. P. Ondrus, C. Sc., univ. prof. dr. E. Pauliny, Dr. Sc., dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, Dr. Sc., dr. M. Šalingová, C. Sc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Stanislav J., K jubileu 863–1963	3
Mistrík J., Prostriedky na vyjadrovanie tempa deja u Jašíka	10
Mihál J., Poznámky k etymológii a sémantike niekoľkých slovenských slov	17
Dvonč L., K niektorým osobitným prípadom zhody prísudku s podmetom	25
Škultéty J., Frekvencia niektorých príčinných spojok v slovenčine	31

Diskusie

Dvonč L., <i>Atmosferický</i> , či <i>atmosférický</i> ?	33
Ivanová – Šalingová M., <i>Slová dolu, dole</i> sú len príslovkami?	38
Mihál J., Odpoveď Š. Peciarovi	40
Peciar Š., Odpoveď na odpoveď	46

Zprávy a posudky

E. Nonnenmacher-Pribič, Die baltoslavischen Akzent- und Intonationsverhältnisse und ihr quantitativer Reflex im Slovakischen. M. Majtán	49
Vzájomné listy Jaroslava Vlčka a Jozefa Škultétyho. E. Jóna	50
Študijné strediská slovakistiky na zahraničných univerzitách. J. Kuzmík	52

Rozličnosti

O spojke <i>novšak</i> . V. Uhlár	56
Cigája – gen. pl. <i>cigáj</i> ? L. Dvonč	56
<i>Plná škola žiakov</i> . G. Horák	57
<i>Kozmonautka</i> . A. Keder	58
Ku skloňovaniu prídavných mien typu <i>papagáji</i> . L. Dvonč	59
<i>Dinosaur</i> – príd. meno <i>dinosaurí</i> . L. Dvonč	60
<i>Vyborg</i> – <i>Vyborčan</i> , či <i>Vyboržan</i> ? L. Dvonč	61
K rodu podstatného mena <i>kníeža</i> . L. Dvonč	62

Odpovede na listy

Vykanie – plurál úcty – onikanie	63
<i>Zazroň</i> (<i>zázroň</i>)	63
<i>Nitran</i> – <i>Nitrančan</i> . J. Kačala	64

SLOVENSKÁ AKADEMIA VIED

ÚSTAV SLOVENSKÉHO JAZYKA

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 29, 1964

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru
slovenského jazyka

Hlavný redaktor: prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč, C. Sc.

Redakčná rada: doc. dr. V. Blanár, C. Sc., dr. L. Dvonč, C. Sc., J. Holý, dr. G. Horák,
C. Sc., dr. J. Horecký, Dr. Sc., prof. dr. E. Jóna, dr. F. Miko, C. Sc., doc. dr. P. Ondrus,
C. Sc., univ. prof. dr. E. Pauliny, Dr. Sc., dr. Š. Peciar, doc. dr. J. Ružička, Dr. Sc.,
dr. M. Šalingová, C. Sc.

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

K JUBILEU 863 – 1963

Ján Stanislav

vyznamenaný Radom Cyrila a Metoda I. stupňa Bulharskej ľudovej republiky

J. Dobrovský a potom P. J. Šafárik riešili mnohé základné otázky jazyka a literatúry Veľkej Moravy. Nanajvýš dôstojnými pokračovateľmi v ich výskumoch boli v Čechách F. Pastrnek a V. Vondrák. Obaja odkrývali viaceré do tých čias neraz záhadné otázky a dávali im zmysel. Kladie sa otázka, či tá slovanská oblasť, na ktorej vznikla stredná slovenčina, bola nejako zasiahnutá účinkovaním Konštantína a Metoda a či hrala nejakú rolu v dejoch Veľkej Moravy.

V. Jagić v diele *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* (Berlin 1913) našiel niektoré slovenské prvky v staroslovienskych textoch. Uviedol slovo *zapętz* a vysvetľoval ho slovenským *vzápätí* a českým *v zápětí*. Uvádza v staroslovenčine málo používané slovo *prachněnъ* z evanjeliára, tzv. Savinej knihy, a podotýka, že tomuto slovu najbližšie stojí slovenské *práchneť*, *práchnivieť* (taktol), *práchnivý*. Slovo *sanъ* alebo *sanъ* porovnáva s českým a slovenským *saň*. Potom spomína slovo *klepъcъ*, *otъ klepъca* a podotýka, že paralela žije dodnes v slovenskom *klepec* a je v staročeskom Bohemárii (Klaret); táto pamiatka je z juhovýchodnej Moravy. V. Jagić v uvedenom diele hovorí ďalej, že „Morava je ešte dnes jazykove len v západnej polovici česká, naproti tomu jej východná polovica sa opiera o Slovákov“ (str. 18). Nižšie v tomto diele V. Jagić píše: „... na starej Morave samej keď jej hranice siahali až po Dunaj, muselo sa v IX. storočí hovoriť nárečím, ktoré v podstatných črtách bolo identické s dnešnou slovenčinou (na Morave a hornom Uhorsku). Táto slovenčina mohla asi vtedy byť rozšírenejšia na Morave ako dnes, tak isto smerom na Dunaj...“ (str. 19).

S. Szober v diele *Gramatyka języka starosłowiańskiego* (Warszawa 1950, 4) píše, že obyvateľmi Veľkomoravského kniežatstva boli Slovania, ktorých dnes voláme Slovákmí. Píše: „Akože teda Konštantín pre nich prekladal evanjelium do jazyka im cudzieho – bulharského? Ťažkosť tú možno vysvetliť tak, že Konštantín nepoznal naozaj jazyk Slovákov, ale pravdepodobne z rozhovorov s poslami sa mohol presvedčiť, že ich jazyk sa neodlišuje tak veľmi od jazyka, ktorý on poznal, aby rozumenie prekladu evanjelií pre Slovákov nebolo možné.“

Miloš Weingart v knižke *Československý typ církevní slovančiny* (Bratislava 1949, 17–18) píše, že „z pamiatok doteraz známych, ktoré možno pričítať

do čsl. skupiny, ani jedna, bohužiaľ, sa nemôže lokalizovať na Slovensku. Naopak, práve najvýznamnejšie pamiatky tohto typu nemohli na Slovensku vzniknúť a to z dôvodov jazykových: pri Kijevských listoch to vylučuje ich striednica z za praslov. *dj* miesto slovenského *dz*; pri Pražských zlomkoch prehláska *a > e*; pri svätováclavskej legende jej obsah a pri piesni „Hospodyne, pomiluj ny!“ jej osudy“.

Holandský slavista N. van Wijk vo svojom diele *Geschichte der altkirchenslavischen Sprache* (Berlin–Leipzig 1931, v ruskom preklade, Moskva 1957, 14) píše, že sa obyčajne predpokladá, že centrum účinkovania Konštantína a Metoda treba hľadať na západe dnešného Slovenska, o niečo na východ od rieky Moravy.

A. M. Seliščev (*Staroslavianskij jazyk I*, Moskva 1951, 9–10) píše, že historici predpokladali, že centrum Veľkej Moravy bol alebo Devín alebo Nitra. Pripomína, že v poslednom čase dostali potvrdenie niektoré stredoveké zmienky o Velehrade ako centre Veľkej Moravy; hovorí, že zmienky tie sú od 13. stor.

V. Chaloupecký v štúdií *Naše národní tradice a Slovensko: Tradice cyrilometodějská a svatováclavská* (sb. Bratislava II, 1928, 246–265) a podobne Š. Kniezsa v štúdií *A szláv apostolok és a tótok* (Slovanskí apoštoli a Slováci; Magyar történettudományi Intézet 1942, évi évkönyve, Budapest 1942, 18 str.) hovorili, že Slovensko nebolo účastné cyrilometodějskej kultúry.

Pozrime trochu na túto otázku podľa jazykových údajov.

Posolstvo do Carihradu roku 862 poslal Rastislav, ktorý sa v prameňoch zaznačuje aj pod familiárnejšou formou *Rastic*. Tvar *Rasticz* zaznačujú Fuldské anály ako *Rastiz* – s nemeckou grafikou. Okrem toho Bertiniánske letopisy zaznačujú toto meno ako *Restitius*. A táto forma predstavuje slovanské znenie *Rästicz*. Treba si pritom uvedomiť, že na strednom Slovensku ešte aj dnes počujeme hovoriť *bräda*, *kräj*, *präsa*, *brät*, *räst*, *rozprávät* a pod. Tu máme veľmi starobylé pozostatky stredoslovenskej zmeny skupiny *ra* v *rä*. Táto zmena bola v stredoveku viac rozšírená na Slovensku ako dnes a patrí medzi charakteristické črty strednej slovenčiny. Treba pripomenúť, že stredná slovenčina mala v stredoveku väčšie rozšírenie ako dnes a že sa ňou hovorilo aj v Bratislave, Rači, Trnave atď. Aj meno mesta Bratislavy v starom znení pozná túto zmenu, lebo sa píše nielen *Braslauespruch*, ale aj *Preslawaspurch*. Prvý zápis reprezentuje znenie *Braslav-*, druhý *Bräslav-* (tu s nemeckým ponímaním spoluhlásky *b* ako *p*). Meno bratislavského predmestia *Rača* sa v 13. storočí zapisuje ako *Reche*, t. j. *Räčä*.

Meno kniežaťa Rastislava vo forme *Rasticz* zapisuje aj *Obrana slovan-ského písma*, napísaná mníchom Chrabrom na začiatku 10. storočia. V tejto pamiatke sa aj meno Pribinovho hradu pri Blatenskom jazere zaznačuje ako *Blatenský Kostel*. Slovo *kostel* značilo pôvodne „hrad“, lebo pochodí z latin. *castellum* „hrad“. Po latinsky sa tento hrad volal *Urbs paludarum* a po nemecky *Moosaburg*.

To značí toľko, že aj zápis *Rasticz* v tejto pamiatke reprezentuje skutočné znenie, používané na Veľkej Morave a v Panónii medzi tunajšími

západnými Slovanmi. Spoluhláska *c* v tomto mene je za praslovanskú skupinu *tj* a tento reflex, t. j. *c*, je len v západnej slovančine. Prvá slabika *Ra-* je možná len v južnej slovančine a strednej slovenčine. Tento jav patrí v slovenčine medzi tzv. juhoslavizmy. V žiadnom inom západoslovanskom jazyku nemôže byť *Ra-*. Vo všetkých ostatných západoslovanských jazykoch je tu *Ro-*. Tento jav je veľmi starobyklým delidlom, ktorým sa zoskupujú južné slovanské jazyky a stredná slovenčina do jednej skupiny, oproti ktorým ostatné slovanské jazyky majú formu *Ro-*. Ide tu o sloveso *rásť*, v staršej forme *rásti*, u južných Slovanov *rasti*, ale u ostatných západných Slovanov — t. j. okrem strednej slovenčiny — a u východných Slovanov *rosti*, *rósti* ap.

Pre veľkomoravskú problematiku nasleduje z tohto javu, že knieža Rastislav-Rastic má v svojom mene výrazný tvar slovanského nárečia, z ktorého skrsla stredná slovenčina. Charakteristické je, že v Cividalskom evanjeliu, zaznačujúcom mená pútnikov z Veľkej Moravy, Panónie, Chorvátska atď., sa pri zápise mena Rastislav uvádza aj pútnik *Razmene*, t. j. najpravdepodobnejšie *Razmĕnъ*. Tu je teda druhé meno so skupinou *Ra-*, takou charakteristickou pre južné slovanské jazyky a strednú slovenčinu. Išlo očividne o človeka z Rastislavovej družiny. V nej sa v tejto pamiatke uvádza popri iných aj nejaký *Nitrabor*. Je podivuhodné, že meno *Nitrava* — zdá sa — je zložkou osobného mena, účastníka Rastislavovej výpravy do Talianska.

A tak zakladateľ všetkej tej veľkolepej kultúry, ktorú dnes obdivujeme a oslavujeme, má v svojom mene veľmi charakteristický znak praslovanského nárečia, z ktorého sa vyvinula dnešná stredná slovenčina. Ukázal som v Slovenskom juhu v stredoveku, že toto nárečie malo v stredoveku omnoho väčšie územné rozšírenie ako dnes. Siahalo do Panónie, hlboko na juh pod Matru atď. a až do oblastí za Tisou.

Všimnime si zápis mena kráľa Svätopluka v Cividalskom evanjeliu. Aj on bol — a to dva razy — v Taliansku. V uvedenej pamiatke na fóliu 4' sa zapisuje takto: *szuentiepulc*. Tu je hneď aj meno jeho ženy *szuentezizna* a asi syna *predezlaus*. V zápise *szuentiepulc* máme vidieť slovanské znenie *Svēteplъkъ*. Dôležité je tu, že sa píše skupina *tie* s *i*, ktoré je očividne grafickým označením mäkkého *ť* pred samohláskou *e*. Ide tu o praslovanskú skupinu *te*, vyslovovanú ako *te*. Táto výslovnosť nemôže pochádzať z češtiny a južnej slovančiny. V danom kontexte pochádza očividne zo zárodku strednej slovenčiny. Nesmieme zabúdať, že *te*, *de*, *ne*, *le* sa vyslovujú ako *te*, *de*, *ne*, *le* v strednej a východnej slovenčine, lužičtine, starej poľštine a ukrajinčine a dodnes v ruštine, s malými obmenami aj bieloruštine (*dce*, *ce*).

A tak máme hneď dve črty zárodku strednej slovenčiny v menách významných panovníkov Veľkej Moravy — Rastislava a Svätopluka.

Zmena *te* v *te* je aj v inom mene. V Cividalskom evanjeliu sa na fóliu 7 popri Kocelovom človeku Žilicovi uvádza aj *Brazena*. Tento zápis reprezentuje meno *Braŕena*. Zasa je tu zmena skupiny *te* v *te*, t. j. opäť stredoslovenský jav. Meno *Žilicz* je tiež západoslovenské, lebo spoluhláska *c* je v ňom za praslovanskú skupinu *tj*. Stopa tohto mena je v názve *Zselic-ség*, v názve krajiny od Blatenského jazera na východ. Až sem zasiahol západoslovenský, presnejšie slovenský živel.

A tak vidíme, že element, ktorý dnes voláme stredoslovenským, hral v 9. storočí dôležitú rolu na Veľkej Morave a v Panónii. Uvedeným jazykovým črtám je ťažko dať iný výklad.

Keď hovoríme alebo píšeme o tom, kde asi bolo sídlo Rastislavovo alebo Svätoplukovo, nemôžeme obchádzať jazykové svedectvá. Pravda, územné rozpätie zárodku stredoslovenského nárečia bolo v stredoveku väčšie ako dnes. Môžeme trebárs uviesť, že v oblasti Trnavy máme v miestnych menách výrazné črty strednej slovenčiny v mene **Sélinec* (*Sélinci?*). Je to meno dnešnej obce *Zeleneč*, ľudove *Linč*, maďarsky *Szélincs*. Meno *Zeleneč* je zle rekonštruované po prvej svetovej vojne. Ide pri tomto mene o zmenu skupiny *dl* v *l*, t. j. jav známy v strednej slovenčine. Iné také dôležité meno je *Špačince*. V tomto mene je *-ince*, pôvodne *-inci*, črtou tiež výrazne stredoslovenskou. Je len na stredoslovenskom území a je u južných Slovanov. Západní Slovania inde už nepoznajú mená na *-ince*, *-inci*. Nechceme zdržať výklad ďalšími svedectvami, ktoré sú uložené najmä v mojom Slovenskom juhu v stredoveku a v Dejínach slovenského jazyka I.

Je otázka, ako ďaleko siahali javy, ktoré dnes voláme stredoslovenskými, do oblasti dnešnej Moravy, jej juhovýchodnej časti, a do severného Rakúska, jeho oblasti nad Dunajom na sever. Na Morave pri Znojme je dnes obec *Křídlovice*, ktorá sa v stredoveku zaznačuje so zmenou skupiny *dl* v *l*: *Scrilowicz* 1225 a i. (Černý - Váša, *Moravská jména místní*, 12, 87). Doposiaľ historický miestopis tejto oblasti nie je dôkladne preskúmaný. Ďalej je otázka, akí Slovania žili na spomenutej oblasti Rakúska. Sú tu miestne mená s *dl*: *Edlitz* z *jedlica*, *Zedlitz* zo *sedlica*. Obec *Rossaz*, *Rossatz* — od *Kremže* na jz. — sa okolo r. 990 zapisuje ako *Rossezza*, okolo 1170 ako *Rossaz*. Koncová spoluhláska by ukazovala na slovenské *dz*. Meno by mohlo pochodiť zo slovan. **Rozsędzä*, prípadne **Rozsädzä*. Bolo by príbuzné s podst. menami *rozsadz*, gen. *rozsadze*. K tomu možno uviesť, že osada leží na Dunaji. Neďaleko Bratislavy na pravom brehu Dunaja je obec *Szegye*. Meno pochádza zo sloven. **Sędža*. Budatínsky urbár z r. 1690 zaznačuje slovo *sedza*: *gest tu take s e c z a na Wahu pre ribi*. V Poľsku sa zaznačuje toto slovo aj s plným významom: *ad aliam piscium capturam quae Siedza dicitur*. Zápis je z r. 1617—1618. Vo všetkých prípadoch ide očividne o rybársky termín, súvisiaci s pestovaním a lovením rýb.

A tak Rossatz najskôr tiež súvisí s rybárstvom. Pritom názov má roz- a nie južnoslovanské raz-. Ale prítom iný názov má ra-: dnešná *Rauna*, zapísaná okolo roku 1180 ako *Rawina* a ešte inakšie. Všimnime si, že na strednom Slovensku je síce tiež rozsadz s ro-, ale chotárne mená *Raveň*, *Ravne*, *Ravence* s ra-.

Na oblasti severného Rakúska je aj miestny názov, ktorý sa zaznačuje ako *Mouhile* 1108, *Muhela*, *Muhila* 1222, a je asi z *Mohyla*. Bol by to prvý doklad na zmenu *g* v *h* u západných Slovanov.

Na rakúskom území sa po páde Veľkej Moravy zaznačuje akési knieža Mojmir a aj akýsi Svätopluk (II.?): *Moymir comes* 925, *Moymir* 928 (Codex Odalberti), *Moymir (comes)* 927 atď. Nevieme, či nejde o Mojмира II. Píšem o týchto otázkach vo svojich Dejinách slovenského jazyka I. (2. vyd., str. 150–151).

V uvedených menách mali by sme teda 1. skupinu *rat-* i *rot-* za psl. **ort-* pod cirkumflexom, 2. *dl* i *i*, 3. *g* > *h*, 4. *dz* za psl. **dj*. Keď tu ide oči-vidne o západných Slovanov, znaky ich reči ako celku ukazujú na zhodu so slovenčinou, nie však s poľštinou alebo češtinou. Čakáme na podrobné spracovanie slovanského historického miestopisu severného Rakúska.

O Svätoplukovi je viac zpráv v rozličných prameňoch. Sú o ňom zá-znamy v latinských, nemeckých, slovanských, uhorských prameňoch, i v arabskom prameni. Dôležité sú staročeské zprávy u Kristiána, Kosmasa, Dalimila, Pulkavu z Radenína, Hájka z Libočan atď. Z nich Kosmas, Dali-mil a Pulkava ho kladú na Zobor, t. j. do Nitry. U Pulkavu je čo viac Zobor zapísaný ako *Sombor*. Ide tu oči-vidne v prvej slabike o zápis s nosovkou, t. j. *Zqbrz*. Ide teda o formu pred polovice 10. storočia. To by značilo, že Pulkavova zpráva, neskôr trochu deformovaná, pochádza z nejakého staro-dávneho prameňa. Pulkava zapisuje aj meno vrchu, na ktorom Svätopluk – podľa neho mladší – bol na poľovačke, po ktorej išiel do „velehradu“, vošiel so psami na koni do kostola a nadával Metodovi, že začal slúžiť omšu bez jeho prítomnosti. Metod ho podľa tejto povesti vtedy prekliat. Pulkava zaznačuje meno vrchu vo forme *Greczen*, v českom preklade *Křčín*. Toto meno možno stotožniť s menom vrchu nad Nitrou *Haranč*. Táto forma je už pomaďarčená.

Zaujímavá je súvislosť mena kňaza Kajicha. Podľa Kristiána (koniec 10. stor.) Svätopluk pokrstenému Borivojovi prideliť kňaza Kajicha. Tento prišiel do Levého Hradca, tam bol ustanovený za kňaza pre kostol sv. Kli-menta, ktorý vtedy tu založili. Meno *Kajich* sa u Dalimila zapisuje v po-zmenenej forme ako *Kain* asi podľa biblického Kaina. Základ mena *Kaj-ich* je ten istý ako v mene osady neďaleko Nitry *Kaj-al*. Táto forma sa zach-o-vala v maďarčine. Slovenčina by skupinu *-aja-* bola stiahla v 10. storočí v *-á-*. A tak máme tu stopu mena, ktorá vedie do 9. storočia. Kajal je tiež

pôvodne osobné meno. Základ je ako v *kajati*, t. j. významove je slovo z náboženského života. Známe je, že pri rozbití rodu si rodiny nechávali základ rodového mena a odlišovali sa obyčajne príponou, sufixom. A tak máme popri *Kaj-ich* aj *Kaj-al*. Ide pravdepodobne o kňaza Kajicha, ktorý bol z rovnakého pôvodne rodu ako Kajal. Meno osady *Kajal* nám pomáha zemepisne bližšie určiť územný pôvod kňaza, ktorého Svätopluk — oči-vidne v diplomatickej misii — poslal do Čiech s Borivojom. Poznačíť ešte môžeme, že aj napr. v Liptove sa odlišovali vydelení členovia rodu sufixmi. Svedčia o tom mená starých osád *Lub-tov*, *Lub-ča*, *Lub-eľa*. Základ je rovnaký, ale sufixy iné.

Na tom istom území, kde nachodíme Kajala a podľa neho Kajicha, je aj stopa po dezinovanom nástupcovi arcibiskupa Metoda Gorazdovi. Tu sú miestne mená *Garázda* zo slovan. *Gorazdъ* a ďalej *Garažd* zo sloven. *Gorazď* a toto z psl. **Gorazd-jъ*. Poukázal som na to už inde (Slovenský juh v stredoveku I., Dejiny slovenského jazyka I.). A ešte ďalej! Na tomto území sa r. 1113 zapisuje obec *mussenic*, čo je sloven. *mučeník*. Obec sa dnes volá *Močenok*; forma je v prvej a tretej slabike pomaďarčená.¹ Meno *mučeník* je zo stsl. *mqčēnikъ* a je to svojím utvorením južnoslovanské meno. V západnej slovančine bu sufix bol *-ьсѣ*, ako je *poslanec* oproti *poslanik*. Slovo *mučeník* ostalo ako stopa staroslovienskeho jazyka. V češtine je *mučed(l)ník*. Tým mučenikom je v obci patrón tamojšieho kostola Kliment. Je to ten Kliment, ktorého pozostatky Cyril našiel v Chersóne a cez Veľkú Moravu ich preniesol do Ríma. Kult Klimentov je hneď pod Nitrou aj v Kýre a je aj inde.

A tak popri Nitre máme niekoľko stop staroslovienskej kultúry 9. storočia. Je ich na jednom malom území toľko ako nikde inde. To značí, že oblasť Nitry má veľmi výrazné stopy kultúry Veľkej Moravy, reprezentovanej staroslovienskym jazykom a všetkým tým veľkým kultúrnym pokladom, ktorý tento jazyk u nás v 9. storočí predstavoval.

Do tohto jazyka prenikli aj črty nášho jazyka. V Kijevských listoch sa píše slovo *cirьky* oproti obyčajnej staroslovienskej forme *crьky* alebo *crьky*. Forma *cirьky* bola známa len na Slovensku od Malých Karpát na východ, v západochorvátskych a východoslovinských nárečiach. Zapisuje sa okrem iných aj v Sinajskom žaltári, vo Frizinskej pamiatke, a to v tej časti, ktorá je veľkomoravského pôvodu. Obyčajne sa hovorí, že Kijevské listy sú česká pamiatka, lebo je v nej z za psl. *dj*. Lenže z za *dj* je aj na Slovensku. Príklady som uviedol v Dejinách (I. zv., 2. vyd., str. 318–319). Až pod Martin siahla v stredoveku z za *dj*, a to názvom *Lazany* k menu psl. **Lędjaninъ*, pl. *Lędiane* „Poliaci“. V Turci ide o protiklad *Sloveny* (dnes

¹ Teraz je obec premenovaná na Sládečkovce.

Slovany) — *Lazany*, t. j. Slováci — Poliaci.² Ešte v testamentoch z Kláštora pod Znievom³ sa v 13. storočí tu spomína laz *Pod Poľským* (zápis z r. 1728, 1733) a *Pod Horným Poľským* (zápis z r. 1742). V textoch sa uvádzajú *Lazany* i *Slovany*.

V staroslovienskych pamiatkach sa za veľkomoravský prvok pokladá slovo *neprijaznъ* vo význame „diabol“. V slovenčine aj dnes sa diabol miestami volá *nepriaznik* (C z a m b e l, *Rukoväť*, vyd. z r. 1919, str. 288). Zapisuje sa aj v súdnej zápisnici z Krupiny roku 1675.

Vo Frizinskej pamiatke sa *križ* zapisuje ako *kruž* (prepisujeme). Táto forma s -u- sa píše ešte raz, a to v roku 1480 v známych Modlitbách zo Spiš. Kapituly. Náhoda to sotva bude. Je to zrejme pozostatok zo starej doby.

V zákonníku zvanom *Zakon sudnyj ljudem* sú prvky veľkomoravského kultúrneho jazyka. Tu je napr. *uvarovati* o ošetrovaní dieťaťa. Aj dnes vravíme, že dieťa *varujeme* a máme *varovkyne*, t. j. ženy alebo dievčatá, ktoré dieťa varujú. Keď sa niekto s niekým nerozpráva, povieme: *tí sa neračia*. V uvedenom zákonníku sa píše slovo *neračeniye* „nepriazeň“. Význam je ten istý ako v slovenčine aj dnes. J. V a š i c a (Slavia 1955, 38) myslí, že sú to stopy predcyrilometodejskej českej právnej terminológie. Nevie, či tieto slová boli známe v starej češtine. Poznáme ich ešte aj z dnešnej slovenčiny.

A tak z veľkomoravských prvkov jazykových, ktoré možno, ba treba vykladať pomocou slovenčiny, je v staroslovienskych pamiatkach viac. V slovenčine sú, naopak, prvky, ktoré sú zo staroslovienčiny, resp. prišli k nám zo slovanského juhu, od Bulharov, prípadne iných južných Slovanov. Sem patria slová *mučeník* a *učeník*. Nevie, aké staré je slovo *modleník*; utvorené je rovnako ako uvedené, t. j. z participia perf. pasívneho sufixom -ík. Ako vo Frizinskej pamiatke a iných textoch, pochádzajúcich z veľkomoravského obdobia, máme aj dnes slovo *sotona*: *s o t o n a ť a brala* „čert ťa vzal“ (upozornil ma naň dr. V. Šrobár r. 1942 v Trenč. Tepliciach).

Na stredovekom Slovensku a čiastočne dodnes sa zachovali byzantsko-slovanské formy osobných mien s osobitnými formami, vyvinutými z novej gréčtiny. Oproti nim stoja iné formy, prevzaté z latinčiny severotalianskym prostredníctvom. Uvedieme ich (najprv vždy byzantsko-slovanské, potom západné): *sotona* — *satanáš*; *Toma* — *Tomáš*; *Luka* — *Lukáš*; *Jóna* — *Jonáš*; *Ilija* — *Eliáš*; *Jakov* — *Jakub*; *Vasil* — *Bazil*; *Vara*, *Varnava* — *Barabáš*,

² R. K r a j č o v i č v Sborníku FFUK XIII, 1961, 64 myslí, že meno *Lazany* je odvodené zo subst. *laz*. Lazy tu sú, ale je tu aj názov *Pod Poľským*, *Pod Horným Poľským*.

³ Testamenty sú v Štátnom slovenskom ústrednom archíve v Bratislave na Križkovej ulici. Túto ich časť spracovala M. M e č á r o v á - H u l m a n o v á. Doklady uvádzam podľa jej rukopisnej diplomovej práce.

Barnabáš; Jovan, Ivan, Ivanka, Jovka, Jovanka — Ján, Zván (staré); Havrila z Gavrila — Habrel, Gabriel; Klit — Klétus; Kliment — Klement; Dimiter, skrížene Demiter, Domiter — Demeter; Prekop, Prokop —; Duka —; Hrk — Grék.

Meno *Duka* je v stredoveku na východnom Slovensku a na Žitnom ostrove. Zodpovedá mu byzantské meno *Dukas*. Etymologicky sem patrí latin. *dux, ducis*, tal. *duce*.

Nejasné sú mená *Ižop* „Ezop“, *Ižov* „Ezau“. Južní Slovania ich majú, ale starosloviencina má iné formy. Môžu byť z gréckeho nárečia (tam mäkké sykavky boli). Vec treba preskúmať.

Celkove stôp staroslovienskej kultúry na Slovensku je práve dosť. Jazykové svedectvá dokresľujú znamenité údaje, ktoré našli archeológovia na dolnom toku Moravy a v Nitre.

Čo sa týka spomenutých byzantsko-slovanských mien, je zaujímavé, že sa najčastejšie vyskytujú na čiare Bratislava — Zvolen a Bratislava — Žitný ostrov — Novohrad. Tu sme na starom kultúrnom a vyspelom i materiálne bohatom území.

Ak teda ešte naši učitelia pochybovačne pozerali na možnosť staroslovienskej kultúry na Slovensku, máme dnes po dlhšom výskume svedectiev na to hojnú mieru. Ďalší výskum našej jazykovedy a archeológie donesie iste ešte viac svetla do týchto otázok. Veľkolepé objavy v Nitre nás na to plne oprávňujú.

V jednej zo svojich štúdií som poukazoval na to, že Metod bol na Svätoplukovom dvore. Pramene o tom hovoria jasne. Bulharská legenda o Klimentovi hovorí, že sa spory odohrávali na Svätoplukovom dvore. Staročeskí kronikári miesto Svätoplukovho pobytu — prinajmenej v časti jeho života — kladú na Zobor. Archeológ nám ostatné iste dopovie.

PROSTRIEDKY NA VYJADROVANIE TEMPA DEJA U JAŠÍKA

Jozef Mistřík

Tempo priebehu deja je jednou zo základných vlastností kompozície prózy. Autor usmerňuje pozornosť čitateľa tak, že na istých miestach dej zrýchľuje a inde jeho tempo zdržiava. To spôsobuje isté napätie medzi epickým a skutočným zobrazením okolností deja, najmä času a priestoru. V súvislosti s pojmami relatívnej dĺžky času a veľkosti priestoru sa vyskytuje aj otázka detailu umeleckého obrazu: isté javy sa nám ukazujú zblízka

a v dlhšom časovom úseku, niektoré len epizodicky. Pri jazykovej analýze kompozičných postupov sa tieto vlastnosti často hodnotia iba globálne — ako dynamickosť alebo statickosť prejavu.

Rudolf Jašík bol majstrom v citlivom využívaní jazykových prostriedkov na striedanie tempa prejavu a vedel výrazne funkčné plynutie deja spomaliť alebo zrýchliť a opisovanú realitu relatívne zväčšiť alebo zmenšiť. Robil to uvedomele a zámerne.

1. Retardáciu (spomaľovanie) deja dosahuje v prvom rade vracaním a opakovaním psychického zážitku. Výrazy pomenúvajúce tieto zážitky sa opakujú v rámci vety, aj v rámci dlhších prehovorových úsekov.

Najjednoduchší prostriedok je prosté opakovanie výrazov stojacich blízko seba. Opakovaný výraz sa niekedy ďalej rozvíja, zdôrazňuje ap.

Dodo je tvoj kamarát, *starý kamarát*. (Námestie*) — Ide sa hádať! *Teraz sa ide hádať!* (Mŕtvi) — Vinco načúva, *načúva a usmieva sa*. (Na brehu) — To je zlé, to je *veľmi zlé*. (Povešť) — My potrebujeme väčšie kusy, milý Dodo. *Väčšie!* (Námestie) — Zajtra už nebude nič. *Nič*. (Na brehu) — Cigareta ukludňuje nervy — a Klako niččo chcel, on *niečo strašného chcel* a bolo to na ňom vidieť, *všetko bolo na ňom vidieť*. (Mŕtvi) — Domov! *Skorej domov*, Vinco! (Na brehu) — Kdesi na dne duše ešte voľajaké má, ale ich nevysloví. Pred mužom *nie*, bojí sa ho. (Kruhy) — Kopce strmo nevystupujú, *nie*. (Kruhy)

Okrem toho, že sa pri opakovaní výrazu zdržiava tempo, pomenovaná vec, vlastnosť alebo dej ešte strhujú na seba pozornosť ako osobitne zdôraznené. Táto vlastnosť je dosť zrejmag napríklad pri sympleke.

Dva *ostré hviezdy i ozveny ostré*. (Kruhy) — Dnes zahráme komusi pekné *circumdedérum*, cítim to, *visí to vo vzduchu. Vo vzduchu to visí*. (Mŕtvi) — A oči tieň nemá. Len *mútné jamy. Jamy mútné*, aké ostávajú po konských kopytách... (Námestie) — A *nik nejde — nejde nik*. (Povešť)

Opakovaný výraz sa dakedy použije v rektifikovanej podobe, prípadne synonymizovaný alebo významove zosilnený, gradujúci, čo jeho retardačný účinok ešte zvyšuje.

Tahali sa oňho, bojovali. (Mŕtvi) — A s radosťou prebúdzalo sa v ňom aj to *zabudnuté, zahodené*, o čom si myslel, že sa doň už nevráti... (Mŕtvi) — To *bolo*. Bolo a už *nebude*. (Na brehu) — Ináč sa ani stať *nemohlo a nesmelo*. A preto *nie je a nebude* v láske hriechu a kláštornej hanby. (Námestie) — Lyžica *ne-cengá, nezvoní*. (Kruhy) — *Dobrotivo* vypovedal všetky slová, *tahko*. (Povešť) — A táto *slovná hra, táto nezáväzná reč* vábila oboch a odsúvala to nedopovedané a neprijemné. (Kruhy) — Daj ju sem, *tú hviezdu!* (Námestie) — A *on nad nimi — čierny pán*. (Námestie) — Večne mám s ním takéto výstupy, *s judášom*. (Mŕtvi) — *Žltá zem, stvrdnutá na kosť, a červené kamene padajú na truhlu, bubnujú*. (Na brehu)

* V článku budeme skrátene pomenúvať jeho diela takto: *Námestie svätej Alžbety* = *Námestie*; *Mŕtvi nespievajú* = *Mŕtvi*; *Čierne a biele kruhy* = *Kruhy*; *Povešť o bielom kameni* = *Povešť*; *Na brehu priezračnej rieky* = *Na brehu*.

Pre Jašíka je typický refrén, ktorý doteraz nemá obdobu v našej próze, i keď ho v menšej miere používa napríklad i Mináč a Bednár. Refrén dej spomaľuje, aj vracia. Reminiscencie vyvolávané refrénovanými výrazmi alebo celými prehovormi koncentrujú pozornosť na citovú stránku postáv. Refrén je výrazom citových recidív lyrickej osoby. Vracaním sa znásobuje predchádzajúci dojem. Napríklad v prvej časti románu *Námestie svätej Alžbety* sa často vyskytuje parafrázovaný refrén o „štíhlej veži“, o „troch starých zvonoch“, ktoré boli svedkami veľkej lásky Igora k Eve. To romantické, čo táto dvojica zaľúbených prežívala vo veži „pri troch starých zvonoch“, stavia autor do kontrastu s neskoršími ich najtragickejšími zážitkami. Tak sa zdržuje plynutie deja v diele. Inde opakuje — zasa parafrázovaný — refrén „láska je nesmrteľná, neumiera, ide do hrobu...“. Alebo na konci opakuje predstavu o hniúcom tele v hrobe „ale oči hnijú, aj čelá, uši hnijú. Aj hrud' vyhnije a vyplní sa hlinou. Hlina pomedzi rebrá napadá...“ Refrénom sa napríklad stane výraz „špinavozelený hmyz“, to jest fašistickí vojaci, alebo zavraždený „chlapec bez čela“, výpoveď „bojím sa, čohosi sa bojím“ i slová, ako „Eva, Igor, hviezda, major, oči, láska, mená“ a všetko to, čo má čitateľa pristavovať tak, aby chvíľami prestal vnímať časový rozmer udalostí, ale aby si uvedomoval hĺbku ich dosahu. Refrén je tu evokáciou najbohatších psychických stavov.

Spomaľovanie tempa a ostrejšie zameriavanie na detail dosahuje Jašík aj využívaním šírky výrazu. Využíva napríklad opis vlastnosti a okolnosti pomocou rozvitého inštrumentálu, čo strhuje pozornosť na detail vyjadrený často široko rozvitým vedľajším vetným členom.

Potom nastala noc *s tikotom pondusových hodín*, ktorý ju pichal a zraňoval ako trňová koruna. (Kruhy) — Komora tmavá, *s jedným oblôčikom*. (Kruhy) — O polnoci sa dovlečú, *s krikom, hurtom*, podopíjajú ani cepy. (Kruhy)

Ten istý účinok sa dosahuje aj využívaním rektifikovaného doplnku, prístavku i polovetných väzieb. Všetky tieto syntaktické prostriedky akoby označovaný jav aktualizovali. Gramatickým odčlenením od ostatnej časti vety zdržujú a zaostrujú pozornosť na príznak javu, ktorý sa stáva centrom výpovede.

Žulový kameň je tvrdý, *tvrdší*. (Námestie) — Prenikavo hľadia a musia vidieť, ako stojí na dvore — *nešťastná a nerozhodná*. (Kruhy) — Bol silnejší ako ony, *odolnejší*. (Mŕtvi) — Krok, dva, tretí — nohy ťažejú. *Celé telo*. (Na brehu) — Žena je to hlúpa, *márnivá*. (Mŕtvi) — Volala noc, *tajomná čierna pani*. (Kruhy) — Ale dcére, *pochabému ešte dievčisku*, videlo sa to hlúpe a rozchichotala sa. (Kruhy) — A mešťania, *tento národík v národe*, tiež nezaostávali. (Námestie) — Podobala sa veľkému žltku, *vyslobodenému z vaječnej škrupiny a posypanému popolom z mäkkého dreva*. (Mŕtvi) — Povyťahovali ich z postieľok, kam ich matky uložili, *vtlačiac im na čielko bozk*. (Námestie) — Staršia pani — ani tá

lokomotiva vedľa — fučala pod farchou kufra, *dvakrát previazaného motúzom*. (Námestie)

R. Jašík veľmi často láme a prerušuje pravidelnú syntaktickú jednotku. Pritom vysunie aktualizovaný výraz na slovosledne nenáležité miesto. Na mieste ruptúry sa dej zastavuje a do popredia vysúva detail predstavovaný vysunutým, vytýčeným alebo pričleneným výrazom.

Aj tie sú mu na farchu, *lavá aj pravá*, a nebude ich už potrebovať. (Na brehu) — Jablň horí dobre, *aj čerešňa*. (Mŕtvi) — Mrzutosť prišla už včera, *s poštárom*. (Mŕtvi) — Ucho držal na železných dverách, *hrdzavých, drsných* a čakal, kým sa neozvú kroky. (Mŕtvi) — Ruky spustil povedľa tela, *dlhé, predlhé ruky*, a na chrbte pocítil nesmiernu ťažobu prežitých rokov. (Na brehu) — Ženy povypíjali po kalíšku, *aj mladé*. (Mŕtvi) — Dobrotivo vypovedal všetky slová, *ľahko*, a aby dušu svoju ešte viac vytiahol z chmár, slobodnou rukou sa zahnal... (Kruhy) — On sa len povzniesol nad zapáchajúci čas, *vysoko*, a odtiaľ sa mu posmieva. (Námestie) — A on sa ťacká, *poručík Jano Klako, veliteľ slovenskej kombinovanej batérie*, sa ťacká. (Mŕtvi) — To nie je pekné, *tá pijatika* — vrátil sa Driňa. (Mŕtvi) — Tak to tuná beží, kamarát môj, *už roky*. (Námestie) — Nedávno našiel mŕtveho motýľa. *Aj dnes* — ... (Povešť)

Vysunutý, vytýčený alebo pričlenený výraz sa dakedy dostane do osobitnej vety, ba až do osobitného odseku. Aktualizácia javu a časová retardácia je o to silnejšia. Tu autor čitateľovi priamo nedovolí nepristaviť sa pri výraze a samostatne stojacom pojme. Ide o jav, ktorý je obdobou enjambe-mentu z poézie.

Firemná tabuľa bola pomaľovaná šiestimi farbami. *Aj fialovou*. (Mŕtvi) — Má dosť času, nik ho nenaháňa. *Ani stará vrana*. (Kruhy) — V jednej ruke drží hrebeň s nožnicami a druhou si šúcha studené kolená. *Trochu pravé, trochu ľavé* a usmieva sa pritom. (Mŕtvi). — Ešte nestihol zaťať, keď sa ozval umieráčik. *Ale radostný, jasný*. (Na brehu) — Kúpil by si tie pletené koláče posypané makom a k nim párky s horčicou. *Také horúce, vytiahnuté z vriacej vody*. (Kruhy) — Dlane zakryli tvár. *Podlhovastú a zadivenú*. (Námestie) — Ja si myslím, že človek ako ty alebo ja musí byť pripravený na všetko. *Na všetko!* (Mŕtvi)

Jašík vo svojom diele bohato využíva zvolacie vety. Jeho zvolanie je vždy vzdychom na tragickej ceste, vzdychom, ktorým sa na chvíľu zdrží tempo udalostí. Rečnicke otázky a zvolania sú jednou z typických a hlavných jeho manier. Zvolania sa vyskytujú tam, kde mu už chýba primeraný prostriedok na vystupňovanie dramatickosti momentu.

Môžu večery a dni za to? (Na brehu) — Opieral sa o stenu, snivo sa usmieval do tmy. Kamže mu zalietala myseľ? Či k hviezdám, ktoré vyskakovali z trhlín v oblakoch, a či ešte vyššie? Hádám sa nechala unášať [tvár] melódiou viedenského valčíka, ktorý zreteľne zaznieval spoza steny?... Predčasne dospelá tvár! (Námestie) — Akáže je to hora — mesto pod viničným vrchom? Kde húština, kde rúbanisko s temnejúcimi pňami, kde chodníčky utajené? Kde pokoj? Kde dobro-

tivý pokoj, neznajúci peniaze, ani čas, ani ostatné, čo v ľudskom živí je zlé a kruté? Dni sa valia. Pekelné! Valia sa a nik ich nevidí. Neviditeľné dni! Cválajú — šialené! — a mliaždia, trhajú... (Námestie)

Automatizované bezmyšlienkovité výrazy, skôr iba tupé zvuky s nulovou sémantickou hodnotou utlmujú vedomie a tiež presúvajú dej niekedy až do atemporalnosti.

A schody sa *točili, točili*. (Námestie) — Kameňov pribúda. *Tuky — tuky! Tuky — tuky!* (Kruhy) — *Predklon, kruh. Predklon, kruh... Predklon, kruh.* (Mŕtvi) — Slnko plače. Padajú mu veľké lesklé slzy, a keď sa dotknú zeme, zvonia *bim — bam, bim — bam...* (Na brehu)

Ruptúrami v časovom plynutí sú často autorove digresie. Lyrické odbočenia od hlavnej témy odvádzajú čitateľa do citovej sféry, v ktorej dominuje gnomizovaný prejav lyrického hrdinu. Digresia zastavuje dej a spisovateľ kladie aktualizovaný úsek pod mikroskop, aby bolo dobre vidieť každý detail.

Bozkali sa. — *Prvý bozk milencov býva plachý ani oči srny. Uzrieš ich, krásne doširoka roztvorené. Potom sa v nich zjaví strach a zmiznú v húštine.* — Ale tento bozk bol ťažký... (Námestie)

Konečne najsilnejším retardačným prostriedkom v diele R. Jašíka je pauza. Pauza uňho je nie časová veličina, ale citová hodnota, pripravená jazykovo-štylistickými prostriedkami. Hlboké citové zážitky, ktoré u Jašíka spomaľujú alebo až zastavujú dej, sú vyvolávané najmä formálnou neukončenosťou prehovorov. Neukončenosť sa výrazne uplatňuje napríklad pri zakončovaní kapitol v Námestí svätej Alžbety. Ukážky zo zakončení niektorých kapitol:

Kaverny sú čierne. Hnijú. Židova kaverna [t. j. žltá hviezda] je z lacného slnka a má farbu slnka...

Vežové hodiny odbíjajú poľnoc a Igor nechodí, nechodí...

Smutný je, Dodo, smutný. Všetko je akési smutné...

V dialľkach za mestom padá slnko. Je unavené. Čas taký...

Zem bola tvrdá... a hrob je hlboký...

Do tmy svetia Samkove biele zuby. Ako živé.

Domy temné, okná temné, pozatvárané. Ľudia spia, lebo je noc. Je ešte noc... Noc...

Tú istú metódu — neukončenosť — využíva Jašík na konci svojich menších, ale aj najmenších prehovorových úsekov. Preto je uňho medzi jednotlivými odsekmi také napätie a preto je uňho odsekom často jedna veta, a veľmi často iba jediné slovo. Závery Jašíkových prehovorov sú niekedy formálne, a tým aj významovo neukončené, ale dynamické, vynucujú si pauzu.

Na retardáciu deja využíva Jašík ešte mnohé ďalšie jazykové a kompo-

zičné prostriedky. Napríklad prirovnanie, kontrastovanie, rôzne druhy expikácií a pleonazmov, gradáciu, subjektívne členenie výpovedí, synekdochu, historický prízent a ďalšie. Pozornosť sme však sústredili v prvom rade iba na tie, čo sú uňho najfrekvencovanejšie, lebo nám nešlo o vyčerpanie celého inventára týchto prostriedkov, ale o poukázanie, ako s takými prvkami narába.

2. Akceleračné (zrýchľujúce) prostriedky u Jašíka sú rovnako bohaté a rovnako často sa využívajú ako prostriedky retardačné. Epický čas sa od osi skutočného času odchyľuje na obidva smery. Sila zrýchlenia alebo spomalenia je daná nie iba rozdielom medzi epickým a skutočným časom, ale aj kontrastom medzi dosiahnutým relatívnym bodom zrýchlenia a dosahovaným bodom spomalenia, alebo naopak.

Zrýchlený prejav používa Jašík najmä pri vyjadrovaní epizodických javov. V jeho diele nie je medzi obrazmi časových skokov, všetko je spojené textom. Preto potrebuje prostriedky, ktoré použije na prechodných, pre dielo podružných miestach.

Základnou črtou jazykových prvkov použitých na zrýchlenie prejavu je ich sémantická nevýraznosť. To umožňuje nezdržovať tempo deja. Autor na takých miestach používa nerozvité alebo slabo rozvité, sémanticko-lexikálne nezaťažené prísudky a zvyšuje frekvenciu slovies.

Z hrby *naberal štrk, nosil ho na lopate, hádzal do výtlkov a rozmýšľal*. Štrk *zasypával* hlinou, *nosil* vodu z potoka, *polieval*, a ani vtedy nemohol prísť na to, prečo ho Michal Driňa z Ostrej prenasleduje. (Mŕtvi)

Zložitosť a hustota myšlienok sa uvoľňuje tým, že vynecháva gramatické slová, najmä spojovacie výrazy. S tým súvisí častosť priradovacích asyndetických postupov, výskyt jednočlenných viet, hypotaxa vyjadrovaná paratakticky ap.

Planičania spali. Ba ani v Zembalovom kuchynskom okne sa nesvietilo. Mráz bol tuhý, uhly pukali. Mesiaca nebolo nikde. A hviezdy sa triasli od zimy. Na kolene podúvalo, ostrý vietor vrážal Farníkovi ihly do nosných dierok. „Tu stáť nemôžem. Pôjdem do Mikulášovho dvora, tam neľahá. Postavím sa k stene a budem vidieť každého. Boh nevidel takúto zimu. Prevratné veci. Súdruhovia sú zvedaví. Janisko s Dulajom prišli o siedmej. Ten Driňa je obetavý, ublížil som mu. (Mŕtvi) — To je súdruh Remeš, ten z pošty. Nekrič! Oстане u nás. Nekrič! Bude ti plieť pančuchy, svetle. Neboj sa, zarobí si na seba. Už je to dojednané. Poďme do kuchyne. (Mŕtvi) — Preto je smutná. Kto jej podá vody, kto bude bdieť nocami nad ňou? Preklínam aj ten deň... Aký deň? Chumaj starý! Svoje narodenie? Máriino? Alebo ten večer, keď si ju pri pálenke predal ako jalovicu? Môžu večery a dni za to? A Štefan s Máriou? (Na brehu)

Tempo deja zrýchľuje vynechávaním alebo implikáciou uvádzacích viet: priama reč priamo nadväzuje na situáciu. Odpadajú nadbytočné opisy

slovesami dicendi, ktoré by ináč miestami mohli robiť prejav ťažkopádnym a zdĺhavým.

„Ty si celá pekná,“ pritiahol si ju, oddialila sa, ale nevytrhla. (Na brehu) — „Hromadu musím nachytať,“ cestou dvíha kamene. (Povešť) — „Otváraj! Čo je s tebou?“ Samko je netrpezlivý. (Námestie) — „Neviem, ja nič neviem,“ horúčnosť ho obľiala, roztočila... (Mŕtvi) — „Hrob,“ dievča ukázalo pritom do jamy. (Povešť)

V texte, ktorý vyjadruje rýchle plynutie deja, redukovávajú sa medzivýpovedové predely pomocou medzivetných spojok. Vety a súvetia, začínajúce sa medzivetnou spojkou, sú tesne primknuté k predchádzajúcim vetám.

Keď na to pomyslí, najradšej by ho zarezal ako teľa. A tým nožom, čo krája marmeládu a chlieb. Ale hádam, smilník jeden, hádam oľutoval... (Mŕtvi) — Tam nasýtený učiteľ vyučuje hladné deti. A hen stojí krčma. Vidiš ju? (Na brehu) — Až sa celý trasím od jedu. Nie od strachu, Igor môj, ale od jedu. Lebo ja sa nebojím, za seba sa nebojím... (Námestie) — Istotne sa vracia do zeme. Ako hady. (Povešť)

Jašík zrýchľuje opisy situácie dlhšími parentézami, ktoré sú poznámkami k textu z druhej roviny. Vo výpovedi nie sú samostatné — aj keď sú niekedy vyjadrené vzťažnými vetami — a popri hlavnom deji sú iba obsahove nenáročnými exkurzami, ktoré zrýchľujú rytmus.

A raz sa mu, *zanedlho po tom, ako ho prepustili z väzenia a vrátil sa do rodičovského domu*, prisnilo, že ho otec ide zarezať... (Mŕtvi) — Ale prečo si Prozreteľnosť vyvolila za svojho prostredníka záclonu, *ktorá je notabene dávno spálená*, to je nejasné... (Mŕtvi) — Všetci, čo sme tu. Biť sa, *hrom uderil do panskej duše!*, aj život dať! (Na brehu)

V dlhších úsekoch sú parentetickými aj samostatné hlavné vety, najmä vety s opakovaným výrazom. Nesúvislým a neorganickým opakovaním slov sa naznačuje neistota a ukvapenosť v duševnom stave postavy, a tým, pravdaže, relatívna rýchlosť deja. Niekde sa zrýchlenie dosahuje zmätenou polytematickosťou textu.

Cloveče, to je ohromné miesto, tu nás nik nenájde. Ten Klako je múdry. — Vŕruii! a vrrumm! — K zemi! Poriadne švaclo. Čo už nejdú? Choďte im naproti. Strechu roztrhlo! Nesie ju ako plachtu, pozrite! Koniari tu musia byť každú chvíľu. To krovie tu nasadil pánboh a musel to Klakovi pošepnúť... (Mŕtvi) — A Klako nemôže počúvať oficierske táraniny. Odchádza. Chlapi od neho ničoho nechcú. Odchádza tak rozhodne, akoby šiel za istým cieľom, a on už nijaký cieľ nemá. Včera ho stratil, nad Kristekovým hrobom ho stratil a uplynulá noc mu to potvrdila... (Mŕtvi)

Na časové zrýchlenie využíva Jašík ešte mnohé ďalšie gramatické a lexikálne prostriedky, napríklad funkčne využíva nedodržiavanie väzby slov v živej reči, vynecháva gramatické slová, používa periodické konštrukcie,

plynulý prechod medzi vnútorným monológom a nepriamou rečou, subjektívne členené výpovede a ďalšie.

Retardačné prvky sú typické viac pre jeho autorskú reč, akceleračné sa vyskytujú viac v reprodukovanej reči. Prostriedky zdržujúce tempo sú prvkom lyrizovaného prejavu, zrýchľujúce sa uplatňujú v reportovanom prejave. Rozbor prostriedkov z hľadiska ich vplyvu na tempo prejavu je analýza foriem, pomocou ktorých sa v lyrizovanom diele silne uplatňuje autorov subjekt.

Uzavierame. V článku sme sa usilovali naznačiť jednu z manier Jašíkovho individuálneho štýlu: zvláštnym výberom a svojráznym usporiadaním jazykových prostriedkov vie usmerňovať epický čas tak, aby čitateľ na niektorých miestach vnímal predmet alebo dej z bezprostrednej blízkosti — ako cez mikroskop — a inde aby ho veci svojimi detailmi nezdržovali — aby ich ako vzdialené a epizodické nanajvýš registroval. Spomalením deja aktualizuje fakty, koncentruje pozornosť a násobí citový zážitok. Jašík stavia pod mikroskop prevažne city. Retardačné prostriedky sú uňho vcelku častejšie a vyskytujú sa hlavne tam, kde prejav lyrizuje.

Na plnenie tohto cieľa využíva prevažne gramaticko-syntaktické prvky. Na Jašíkovom diele vidieť, ako sa jazykovo-štylistické prostriedky uplatňujú pri realizovaní ideového zámeru spisovateľa. Je pravda, že časová zložka sa istým spôsobom uplatňuje v každom jazykovom prejave, napríklad v publicistickom v relatívne zrýchlenej podobe a v opisoch všetkých druhov alebo v úplne lyrizovanom prejave v podobe úplne protichodnej. Jašík bol umelec v tom, ako jedny i druhé uvedomele používal vedľa seba a ako plasticky s nimi narábal. Domnievame sa, že funkčné využívanie tempa prejavu je uňho jedným zo základných kompozičných postupov.

POZNÁMKY K ETYMOLOGII A SÉMANTIKE NIEKOLKÝCH SLOVENSKÝCH SLOV

Ján Mihál

V tomto príspevku podávam jednak svoje pripomienky a náhľady na pôvod niektorých slovenských slov a jednak spresňujem význam niekoľkých slov, o ktorých sa už písalo. Mám na mysli slová, ktoré sú buď všeslovanské, buď sa vyskytujú okrem slovenčiny len v niektorých slovenských jazykoch. Sú to tieto slová: *bozať* (*bozk*, *bozkať*), *cimet*, *gabať*, *gániť*,

gniaviť, honobiť, hrobita, hvaždiť, kyša, korčuh, košiar (košarovat), mechňa, megera, mego, snice.

O etymológii väčšiny týchto slov sa už pokúsili autori jednak jestvujúcich etymologických slovníkov slovanských jazykov a jednak autori patričných štúdií v odborných jazykovedných časopisoch. Pri jednotlivých slovách uvedieme patričnú literatúru.

bozať (bozk, bozkať)

O týchto slovách už písal V. Polák¹ a vo svojej štúdií doložil množstvo literatúry. Polák síce píše, že „základom týchto slov (*bozať, bozk, bozkať*) je koreň *boz-*, *buz-*“, ale z bulharčiny uvádza len doklady s koreňom *buz-*, napr. *buza* ‚Wange‘, *búzička*, *búzica*, *búzence*, *buzlé*, *buzlénce*; ďalej uvádza doklady z albánčiny, litovčiny, lotyštiny a z iných európskych jazykov. Z ostatných slovanských jazykov uvádza len z poľštiny slovo *buziak* vo význame ‚bozk‘ a *buzia* vo význame ‚ústočka‘. Lež ako vzniklo zo základu *buz-* slovenské *bozať, bozk, bozkať*, to V. Polák nevysvetľuje. I. V. Machek² v hesle *pusa* vychádza zo základu *buz*, ale sa pokúsil slovenské o v základe vysvetliť: „o za u je tu najspíše asimiláci v složenině s po-“.

S takouto etymológiou slov *bozať, bozkať, bozk* nemôžeme súhlasiť. Polák vo svojom príspevku akoby náročky neuviedol ani jediné bulharské slovo s koreňom *boz-*, ktorý sa dostal do bulharčiny z osmansko-tureckého jazyka a je základom týchto bulharských slov: *bozaja/bozvam* ‚cicať‘, *bozna* ‚cmuknúť‘; *bozajniče/bozajnik* ‚dojča, cicavec‘; *bozajen/bozajina* ‚cicavčí‘, *bozka* ‚prsník, cecok, vemä‘; *dete na bozka* ‚dojča‘. Tieto slová nájdeme tak u V. Sisa – B. Ivanova,³ ako aj u J. Horu – A. Frintu.⁴

Koreň *boz-* je v tureckom slove *bozav* ‚teľa‘, v severotureckom *pozu* ‚teľa‘, v novoperzskom *bosidan* ‚bozkávať‘ a je základom nielen uvedených bulharských slov, ale i slovenských *bozať, bozk, bozkať, bozkávať (sa)*. Do slovenčiny sa dostal prostredníctvom bulharským, lebo bulharské slová *bozaja* ‚cicať‘, *bozna* ‚cmuknúť‘ sú i sémanticky veľmi blízke slovenskému *bozať, bozkať*. Slovo *bozk* je postverbálne k *bozkať*.

Slovo *bozať* mohlo značiť pôvodne toľko čo *cicať, cmuknúť*.

V spomenutom príspevku podáva Polák i svoje subjektívne náhľady, že slovo *bozk* má expresívny charakter, že sa stáva „majetkom spisovnej češtiny“ a pod. Ani jeden Slováč nepocituje expresívny charakter slov *bozk,*

¹ *Pôvod a význam slova bozk, bozkať*, SR 9, 1941/1942, 97 n.

² *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha 1957.

³ *Kapesní slovník jazyka českého a bulharského*, Třebíč 1922.

⁴ *Bulharsko-český slovník*, Praha 1959.

bozkať, bozkávať. Expresívny charakter má slovo *pyštek* (*pyštok*) vo význame 'bozk'.

I. F. Miklosich⁵ i E. Berneker⁶ správne uznávajú za základ bulh. koreňa *boz-* osmansko-turecký koreň *boz-*, prípadne *bos-*.

Svojou poznámkou sme chceli opraviť Polákovu a Machkovu mienku v tom zmysle, že základom slovenských slov *bozať*, *bozkať*, *bozk*, *bozkávať* je koreň *boz-*, a nie koreň *buz-*.

Ako sú zastúpené ekvivalenty slovenských slov *bozať*, *bozkať*, *bozk* u ostatných Slovanov, nájdeme u Machka v hesle *libý*, u A. Brücknera⁷ v hesle *caly* a u M. Vasmersa⁸ v hesle *celovať*.

cimet (*cimét*)

I v tomto slove sa Slovania rozchádzajú. Jestvuje v jazykoch Juhoslávie, v poľštine a v slovenčine. Bulharčina a východoslovanské jazyky slovo *cimet* nepoznajú, resp. vo svojich slovníkoch neuvádzajú. Na Slovensku pred päťdesiatimi rokmi boli kraje, kde slovo *škorica* v ľudovom jazyku nepoznali, známe bolo a používalo sa len slovo *cimet*, prípadne *cimét*. Podľa nárečového materiálu ÚSJ SAV máme doložené slovo *cimet* z týchto obcí: Muránska Dlhá Lúka, Nandraž, Kameňany, Čierna Lehota, Rochovce, Revúca, Slavošovce a je bežné aj teraz na okolí Banskej Bystrice i na Spiši. Slovo *cimet* sa dostalo k nám prostredníctvom nemčiny, kde *Zimmet* alebo *Zimt* značilo kôru používanú ako korenina. Luther zaviedol tvar *Cinamet*, *Cynnamen* podľa stredohornonemeckého *zimment*, *zinemin*, starohornonemeckého *sinamin*, latinského *cinnamun*, *cinamonium*, a to prostredníctvom gréckym z hebrejského *qinnamen* 'rúrkovitý', od *qaäh* 'rúra'. Pozri u F. Klugeho.⁹ Brückner píše v hesle *cymment* okrem iného toto: „wedle Czechów nazywają go 1472 r. i. cześciej *skórzyca*, *skorzice*, t. j. 'kora'; z lac. *cinamomum*, a to z grec., a to z fenického, a to z malajského *kaju manis*, 'slodkie drzewo'“.

Slovenské slovníky okrem Kálalovho¹⁰ slovo *cimet* neuvádzajú; nie je ani u P. Tvrdeho,¹¹ ani v Slovníku slovenského jazyka, čo značí, že slovo *cimet* sa do literárneho jazyka nedostalo.

⁵ *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien 1886.

⁶ *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1908–1914.

⁷ *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1957.

⁸ *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1953–1957.

⁹ *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Bern – Leipzig 1934.

¹⁰ *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*, Banská Bystrica 1924.

¹¹ *Slovenský frazeologický slovník*, Praha – Prešov 1933, 1937.

(o)gabať (sa)

Slovo (o)gabať (sa) vo význame ,napochytne hocako sa obliecť, dávať sa do poriadku, obriaďiť sa' súvisí so substantívami *háby*, *odev*, *oblek*, a to zasa so srbochorvátskym *aba* ,hrubé súkno, šaty z hrubého súkna', ďalej s poľským *chaba*, *haba*, s ruským *aba*, ukrajinským *habá*, čo zasa s tureckým *aba*, s arabským *aba* v tom istom význame. V slovenčine, poľštine a ukrajinčine dostalo slovo *aba* protetické *h* ako mnohé slová cudzieho pôvodu, preto je slovensky *hába*, *hábočky*, *hábký*. Ba máme slovo *hába* i v prenesenom význame, na označenie človeka zlých vlastností: *to je hába*, *to je hábka*, t. j. to je nedobrý človek. Pre diferenciáciu máme v slove (o)gabať (sa) sekundárne *g*, lebo máme i sloveso *habať* ,v úchytku brať, naráchlo brať, lakomo zhrňať, nasilu brať, konfiškovať, sekvestrovať'. Obe slovesá *habať* i (o)gabať (sa) sú expresívne a azda v expresívnejšom z nich zmenilo sa *h* na sekundárne *g*. Slovo *hába* prešlo i na Moravu. Porov. heslá *chaba*, *haba*, *habá*, *aba*, *háb* u Machka, Brücknera a u Vasmera. Ešte niekoľko slov o slovese *gabať*, ako je zastúpené v slovenských dialektoch. Napríklad v Lukášovciach *gabať* značí ,spať', v Hornej Lehote *gabnúť* značí ,ukradnúť', v Brodskom *gabať* značí ,brať', v Revúcej *gabať* značí jednak ,brať' a jednak ,obliecť sa'. J. Stanislav v *Liptovských nárečiach* (Martin 1932) nemá ani *gabať* ani *habať*. Na okolí B. Bystrice je i *habať* ,brať', i (o)gabať (sa) (pozri vyššie) i *hába* vo význame zlý človek.

gániť

Sloveso *gániť* vo význame zazeráť, škúliť, zlým okom hľadiť na niekoho, na niečo môžeme dať do súvislosti so srbochorvátskym *galiti* ,túžiť, cnieť', ale nevylučujeme súvislosť ani s poľským *ganić* ,haniť', lež ani so slovenským *kániť sa* ,neznášať sa, vadiť sa', ba nevylučujeme súvislosť ani so srbochorvátskym *ganjati* ,prenasledovať' a taktiež so srbochorvátskym *kaniti sa* ,vyhýbať, obchádzať'. Otázku slovesa *gániť* v uvedenom význame nevyriešil ani Machek a nechávame ju otvorenú aj my. Nie je možné predpokladať, že Kálal nie omylom uviedol v hesle *kanis* (tvoja mater) i sloveso *kániť sa s kým*. Slovenská dialektológia zachytila dosiaľ sloveso *gániť* z okolia Banskej Bystrice, z Bodorovej, V. Bielic, na Myjave ako zvrtné *gániť sa* vo význame zazeráť a z Lovásoviec.

gniaviť

Sloveso *gniaviť* vo význame dláviť, tlačiť, utláčať (pozri Slovník slovenského jazyka) a srbochorvátske a slovinské *gnjaviti* má ten istý význam. Bernolák má *gňaviť* ako synonymum k *dláviť*, *tlačiť*. Dialektológia uvádza

sloveso *gniaviť* okrem B. Bystrice z Blázoviec vo význame *tlačiť*, *dláviť*, z V. Bielic vo význame *strážiť*. Podľa Machka (c. d.) slovo je prevzaté z rakúskej nemčiny, kde je doložené vo forme *neuwen*, *neuen* atď., stredohornonemecké *gnaunet*, čo značilo roztlkať v stupách. Toto by aj sémanticky vyhovovalo, ale Brückner (c. d.) dáva poľské *gnębić* do súvislosti jednak so srbochorvátskym *gnjaviti* a jednak s ruským *gonobiť* 'šetriť, zhrňať majetok' a s ukrajinským *honobýty*, *hnobýty* 'utláčať, mučiť'. Vasmer (c. d.) píše, že slovenské *honobiť* značí zle nakladať s niečím tak ako *hanobiť*. Slovenské *honobiť* sa zhoduje významom s ruským *gonobiť*, a preto z toho vyplýva, že i Brückner i Vasmer neboli správne informovaní, lebo slovenské *gniaviť* a *honobiť* ťažko môžeme vyvodzovať z toho istého základu. Predbežne sa musíme uspokojiť s Machkovým výkladom (porovnaj jeho heslá *gniaviť* a *honobiť*).

honobiť

Sloveso *honobiť* má význam zhrňať, nadobúdať, kopíť majetok, stiskať groše; dokonavé tvary sú *nahonobiť*, *zhonobiť*. Bernolák sloveso nezachytil, dialektológia ho zachytila dosiaľ iba v Žit. Martine a v okolí B. Bystrice. Sloveso zachytil i Kálal, Tvrdý, aj Slovník slovenského jazyka s charakteristikou ako expresívne. Ruské *gonobiť* má ten istý význam ako slovenské *honobiť*, kým ukrajinské *honobýty* značí potláčať, utláčať, trápiť; slovinské *gonobiti* značí pokaziť, vkladať peniaze; v starej poľštine bolo *gnębić*, v novej poľštine je *gnębić* 'utláčať'. Vasmer (c. d.) pripúšťa súvislosť so staronórskym *knefill* 'kôl, palica', so starohornonemeckým *knebil*, *knebel* a novohornonemeckým *knap* 'akurát, práve'. To isté pripúšťa i Machek. Nemožno súhlasiť s Machkovým tvrdením (c. d.), že *harobiti*, *harabiti*, *chamotiti*, *mamotiti* súvisí tvaroslovne s *honobiť*, len ak sémanticky. Brückner (c. d.) dáva sloveso *honobiť* do súvislosti s poľským *gnębić*, so srbochorvátskym *gnjaviti*, slovenským *gniaviť*, čo nám prichodí odmietnuť, lebo *honobiť* v uvedenom význame je najpravdepodobnejšie nejakým expresívnym frekventatívom k tvarom *hnať* — *honiť* — *honobiť*, ale sémanticky rozhodne nesúvisí so slovesom *gniaviť*, *tlačiť*, *miesiť* a pod.

hrobľa

Podstatné meno *hrobľa* sa používa najmä vo význame: 1. hrba kamenia na hradskej v tvare trojbokého hranola s kosými základňami; 2. hrba kamenia na medzi dvoch rolí alebo lúk; 3. podlhovastá hrba zemiakov na roli, pokrytá vrstvou zeme. Ostatné významy pozri v Slovníku slovenského jazyka. Základom slova *hrobľa* je *hrob*, staroslovienske *grobъ*; slovo je všeslovanské. Slovo *grobъ* súvisí s nemeckým *grab*, gótskym

graba toho istého významu. Slovo *hrobľa* vzniklo zo základu *grob-* + *-ia*, z čoho s epentetickým *l* *grobľja*, v slovenčine po zmene *g > h* *hrobľa*. Epentetické *l* sa zachovalo v slovenčine len vo dvoch slovách: *hrable* a *hrobľa*. Slovo *hrobľa* s patričnými obmenami nachádzame aj v ostatných slovanských jazykoch: v srbochorvátčine *grobľje* 'cintorín', v poľštine *grobla*, starší tvar *grobja* 'násyp', v starej ruštine *grobla* (*grebľa*) 'priekopa, jarok'. Slovo *hrobľa* v uvedených významoch je len slovenské. Machek (c. d.) slovo *hrobľa* neuvádza. (Pozri *grobla* u Brücknera.)

hvaždiť

Sloveso *hvaždiť* je nárečové expresívne a značí silne ťať, rúbať, sekať a veľmi často ho počuť na okolí B. Bystrice ako dokonavé expresívum vo význame zať, napr. zať si do nohy. Nájdeme ho len u Kálala (c. d.), nemá ho ani Tvrdý ani Slovník slovenského jazyka, ani A. J á n o š í k - E. J ó n a.¹² Nezachytil ho ani dialektologický výskum. V iných slovanských jazykoch niet tohto slovesa v takom význame ako v slovenčine. V ruštine je substantívum *gvazda* 'špina', sloveso *gvazdatsia* 'špiniť sa'; v ukrajinčine je *hvaždaty* 'špiniť', v poľštine *gvazdać* 'špiniť'; v slovinčine je *gvazdati* 'sproste tárať'. Ako vidíme, hlavne významom, ale i tvarom sa nezhodujú uvedené inoslovanské slová so slovenským *hvaždiť*. Pokladáme ho za hybridný kríženec slovanského základu *gvazd-* a nemeckého slovesa *hauen* 'rúbať, sekať' s intenzívnym *ž*, aké sa v expresívnych slovách často vyskytuje. Pozri u Brücknera heslo *gwazdać*. Alebo ho dať do súvislosti so staroslovienskym *gvozď* 'kliniec'?

kiša (kyša)

Podstatné meno *kiša (kyša)* je okrajovo nárečové, v okolí B. Bystrice značí druh grace, motyky, ktorá je dva razy taká široká ako vysoká, na dlhom porisku; vyhrňa sa ňou hnoj a špina zo stajne. Okrem srbochorvátčiny, kde slovo *kiša* značí rypák svine, jestvuje len v slovenských nárečiach, i to v rozličnom význame, napríklad v Detve značí časť oja, v Brodskom ľudský výkal, v Nadošanoch je to súčiastka voza, v Hornej Lehote kyslé mlieko. V iných slovanských jazykoch som slovo *kiša* nezistil. Slovenské a srbochorvátske slovo *kiša* sú významom dosť blízke a sémantický rozdiel mohol vzniknúť v niektorom z uvedených jazykov metonymicky, lebo vnútorný vzťah slovenského a srbochorvátskeho homonyma *kiša* tu naozaj jestvuje. Už ruské *kiša* 'nácesta' a *kiša* 'hemženie' sa významom s našou alebo so srbochorvátskou *kišou* rozchádzajú. Ešte by prichádzalo do úvahy ruské

¹² Slovník spisovného jazyka slovenského, Martin 1946—1949.

sloveso *kišeť* ,hemžiť sa', ukrajinské *kyšity*, bieloruské *kišač* v tom istom význame ako ruské *kišeť*. Ruské slovo *kišeť* je v rodine s litovským *kušiu*, *kušeti* ,hýbať sa', lotyšské *kustet* ,pohybovať sa'. I slovenské i srbochorvátske *kiša* mohlo vzniknúť z litovského *kiausti* ,ryť'. Treba o tom porozmýšľať.

korčuh/korčuch

Podstatné meno *korčuh* označuje vrchnú časť mlynice, podobnú štvorbokému ufatému ihlanu, postavenému na malú základňu, do ktorej vsypajú zrna, odkiaľ sa sype medzi kamene alebo valce. Dialektologické oddelenie ÚSJ SAV má doklad z Hornej Lehoty, kde slovo *korčuch* značí papierové vrečko. Tento význam slova *korčuh* (*korčuch*) je aj inde v býv. Zvolenskej župe. Slovník slovenského jazyka slovo *korčuh* neuvádza. Kálal má slovo *korčuh*, ale vo význame nádoba z kôry. Slovo *korčuh* dáva Machek i Brückner do súvislosti so slovom *korec* ,miera na obilie'. My ho dávame radšej do súvislosti s ruským *korčaga*, ukrajinským *korčaha*, z ktorého kontamináciou so slovom *krčah* vzniklo; a skôr sme tej mienky, že turecké slovo *korčak*, ,hadica', staroturecké *korčuk* toho istého významu prešlo do slovenčiny jednak prostredníctvom bulharským zo stsl. *krъčagъ*. Porov. bulharské *krъčag*, srbochorvátske *krčag*, slovenské *krčah* vo význame hlinená alebo plechová nádoba na tekutinu, ktorá má užšie hrdlo s pyštekou a spodnú časť tiež užšiu ako prostrednú. Môžbyť, že slovenčina prevzala slovo *korčuh* prostredníctvom ukrajinským, ale veľmi pravdepodobné je, že slovo *korčuh* vzniklo na slovenskom území. Ale pozri aj u Vasmera (c. d.).

košiar, košarovať

O slovách *košiar*, *košarovať* len toľko, že čo do ich rozšírenia nesúhlasím s Machkom (c. d.), ktorý tvrdí, že sa dostali k nám od južných Slovanov, a to prostredníctvom Maďarov. Súhlasím s Brücknerom (c. d.), že slovo *košiar*, poľské *koszara* dostalo sa k nám z macedónskej rumunčiny, kde slovo *cașare* z latinského *casearia* značí ohradu pre ovce. Toho náhľadu je i Vasmer. V slovenčine sa utvorilo od slova *košiar* sloveso *košarovať*, ktoré prešlo i do maďarčiny vo forme *kosarázni*; teda v maďarčine nie z juhoslovanských jazykov.

meġo, meġera, meġňa

Z týchto slov prvé je len slovenské, druhé a tretie sa vyskytujú aj v iných slovanských jazykoch. Slovo *meġo* ,tučný, vypasený chlap, chlapec' podľa

Riznerovho *Sborníka provincializmov, prísloví, porekadiel* atď. a podľa Mičátkovho *Diferenciálneho slovníka rusko-slovenského* zachytil i Kálal s českým ekvivalentom *tloušťik, klacek, hrubian*. Slovník slovenského jazyka uvádza (od Tatarku) len slovo *mezero* vo význame tučný človek a štylisticky ho hodnotí ako krajové, expresívne s pripomienkou, že sa povie tak na chlapa ako i na ženu — *mezero*. To však nielen podľa Riznera, podľa Mičátka, lež ani podľa mňa nie je správne. V slovnej zásobe ľudového jazyka je slovo *mezo* vo význame tučný chlap, chlapec a slovo *mezero* vo význame tučná žena, tučné dievča. Na Záhorí (Brodské, Stráže) žije tvar *mezoň* v tom istom význame ako *mezo*. V. Franci¹³ uvádza slovo *mezero*, vokativ *mezero* s poľským ekvivalentom *megiera, jedza, furia*. Machek (c. d.) uvádza slovo *mezo* ako nejasného pôvodu. Myslím, že sme celkom oprávnení pokladať za základ slov *mezo, mezoň, mezero* indoeurópsky koreň *megh-* ‚veľký‘, ktorý je v staroindickom *mahant* ‚veľký‘, v gréckom *mega-* ‚veľký‘, lat. *magnus* ‚veľký‘. Porov. u J. Pokorného.¹⁴

Ale okrem *mezo, mezoň, mezero* máme v strednej slovenčine i slovo *mechňa*, prípadne *mechna* vo význame tučná žena, tučné dievča. Franci¹⁵ (c. d.) má slovo *mekna* s poľským ekvivalentom *gruba, tłusciowszka*, teda srbochorvátske *mekna* má ten istý význam ako slovenské *mechňa, mechna*. Pre substantívum *mechna*, prípadne *mechňa* predpokladáme koreň *mech-* z indoeurópskeho *mak-*, ktorý je základom litovského *makas*, lotyšského *maks* vo význame vrečko. Pozri u Pokorného, Vasmera, Machka.

Slovenské slovo *mechna, mechňa* vzniklo veľmi pravdepodobne zo všeslovanského základu *mech*, ktorý značil pôvodne kožené alebo plátene vrece a neskoršie v prenesenom význame menoval ľud mechom všetko, čo bolo naduté, nafúkané ako kováčsky mech. Tak slovo *mechňa* značí osobu ženského pohlavia, ktorá je tučná, akoby nafúkaná, pritom mľandráva. Timrava (VII, 61) použila slovo *mechna* na kravy: „A keby to boli kravy ako druhé, ale také divé mechny.“

snice

Podstatné meno *snice* je slovo nárečové vo význame snovadlo: „Osnova pozvíaná na cievky snuje sa na snovadle, zvanom i ‚snice‘,“ píše L. Reichlová-Kucháriková.¹⁵ Slovo *snice* (pomnožné) má v slovenčine dva významy: 1. *snice* na voze, t. j. ramená, na ktoré sa delí oje za prednou osou; 2. *snice* vo význame snovadlo. Slovo *snice* v prvom význame je zastúpené u všetkých západných a východných Slovanov a všeobecne sa od-

¹³ *Srpsko-hrvatsko-polski rječnik*, Varšava 1956.

¹⁴ *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1951.

¹⁵ *Náuka o odevných látkach II*.

vodzuje od tvaru *ojesbnica*. Pozri u Vasmera, Machka (c. d.). Súhlasíme. Ale snice v druhom význame ťažko dávať do súvislosti s ojom, lebo sémanticky sa to ťažko dá zlúčiť. Musíme hľadať súvislosť so slovom *snovať*, *snuť* zo staroslovienskeho *snuti*, *snujo* i *snovo*. Indoeurópsky koreň je *sneu-* i *snei-*, zastúpený vo všetkých indoeurópskych jazykoch, a to so *s* i bez *s*: latinsky, grécky *neo* 'pradiem', nemecky *nähen* 'šit', gótsky *sniwan*, *sniumjan* 'náhliť sa', lotyšsky *snaujis*, 'slučka'. Predpokladáme, že základom nášho slova *snice*, *snovadlo* (*snuvadlá*, *snovadlá*) je koreň *snei-*. Alebo že by snice na voze boli dostali metaforicky, prípadne metonymicky nový význam? Slovo *snice* vo význame *snovadlo* sa vyskytuje len v slovenčine. Brückner (c. d.) pri hesle *snica* odkazuje na slovo *snuć*, *snovať*, ale nič viac. Machek nespomína druhý význam slova *snice*. Porov. u Pokorného (c. d.) heslo *sneu-*, *snei-*.

K NIEKTORÝM OSOBITNÝM PRÍPADOM ZHODY PRÍSUDKU S PODMETOM

Ladislav Dvonč

Slovesný prísudok zhoduje sa v spisovnej slovenčine s podmetom v osobe, čísle a rode, pričom zhoda v osobe a čísle sa uplatňuje vždy, kým zhoda v rode len vtedy, keď v prísudku je zložený slovesný tvar (minulého času, podmienovacieho spôsobu alebo trpného rodu). V neslovesnom čiže mennom prísudku sa spona zhoduje s podmetom ako slovesný prísudok, podstatné meno sa zhoduje s podmetom vety obyčajne len v čísle a páde, niekedy aj v rode, prídavné meno sa zhoduje v rode, čísle a páde.

Na označenie mužských osôb sa popri mužských životných podstatných menách používajú neraz aj ženské a stredné podstatné mená. Zo ženských podstatných mien ide o slová ako napr. *sirota*, *osoba*, *osobnosť*, *bytosť*, *duša*, *hlava*, *slovutnosť*, *obluda*, *beštia*, *ohava*, *príšera* ap. Zo stredných podstatných mien možno takto používať napr. slová *táradlo*, *motovidlo*, *trdlo*, *poleno*, *hovádo*, *strašidlo*, *drevo*, *prasa*, *teľa*, *dieťa* atď.¹ Pretože ide o označenie mužských osôb, zaujíma nás otázka zhody v rode pri slovách, ktoré podliehajú zhode.

V prívlastku ide vždy o zhodu podľa gramatického rodu, napr. *úbohá sirota*, *dobrá duša*, *Vaša Magnificencia*, *známa osobnosť*, *strašná ozruta*, *taká pľuha*, *prekliata beštia*, *to hluché poleno*, *také prasa*, *prekliate stra-*

¹ F. Miko, *Rod, číslo a pád podstatných mien*, Bratislava 1962, 41.

šidlo ap. Ak sa tieto slová používajú v podmete ako označenia mužských osôb, zhoda nebýva už celkom jednoznačne podľa gramatického rodu, ale neraz sa uplatňuje aj zhoda podľa prirodzeného rodu. To znamená, že v prísudku sú slová, podliehajúce zhode podľa rodu v tvaroch mužského, nie ženského alebo stredného rodu. S takouto zhodou podľa prirodzeného rodu nestretávame sa pri všetkých uvedených substantívach, ale len pri niektorých. Tak substantíva ako *osoba*, *sirota*, *stvora*, *potvora* ap. majú zhodu podľa gramatického rodu, napr. *predvolaná osoba prehlásila*, *tá stvora mi povedala*, *úbohá sirota sa rozplakala*, *tá potvora nič nedoniesla*. ap. So zhodou podľa prirodzeného mužského rodu sme sa stretli pri niektorých archaických tituloch osôb a pri substantíve *hlava*. Týmto prípadom tu venujeme pozornosť.

V českej jazykovednej literatúre sa tejto otázky dotýka V. Šmilauer.² Autor uvádza, že pri rozporoch medzi rodom gramatickým a prirodzeným býva kolísanie. Ilustruje to na týchto príkladoch: *Sama biskupská Milost dávala školákům otázky a Jeho Milost by byl velmi málo dbal odvolání se na utrmáčenou družinu*. Pred druhým príkladom dáva výraz „častěji však“, čo ukazuje, že autor pokladá za frekventovanejší typ so zhodou podľa prirodzeného rodu nadradeného substantíva v podmete.

Podívame sa teraz na stav v spisovnej slovenčine. Najprv si všimneme otázku zhody v rode pri archaických tituloch osôb.

Ponajprv ide o tituly *Vaša Magnificencia*, *Vaša Excelencia* — *Jeho Excelencia*, *Vaša Eminencia* — *Jeho Eminencia*,³ ktorých podstatné mená *Magnificencia*, *Excelencia*, *Eminencia* patria medzi ženské podstatné mená vzoru *ulica*.

Pri týchto substantívach je v prísudku slovo podliehajúce zhode podľa rodu vždy v ženskom rode.

Preto jeho eminencia obrátila pozornosť na severnú Afriku. (Zúbek) — Hlboko v srdci si zachovám otcovské ponaučenia, ktoré mi vaša eminencia dala. (Tamže) — Jeho eminencia je veľmi zaneprázdnená štátnymi záležitosťami. (Tamže) — Prišiel som, lebo Vaša Excelencia požiadala moju vládu o vyslanca. (Maugham — Kot) — Azda by bolo lepšie, keby Vaša Excelencia hovorila konkrétnejšie. (Tamže) — Zaiste by Vás jeho Excelencia nenechala čakať, keby sa nezapodievala najnaliehavejšími vecami. (Tamže) — Vaša Excelencia je veľmi láskavá. (Tamže)

² *Novočeská skladba*, Praha 1947, 66.

³ Súčasná pravopisná kodifikácia vyžaduje písanie oboch slov s veľkým začiatočným písmenom, pričom však v krásnej literatúre možno písať takéto tituly s malými písmenami, napr. *vaše blahorodie*, *vaša kráľovská výsosť*, *milosť* ap. (porov. *Pravidlá slovenského pravopisu*, 3. zrevíd. vyd., Bratislava 1962, 54–55). Píšeme tu obe slová s veľkým začiatočným písmenom, v dokladoch z literatúry však ponechávame pravopis týchto titulov podľa pôvodného (celkove nejednotného) znenia.

Ako ukazujú uvedené príklady, zhoda podľa gramatického rodu substantíva v podmete sa prejavuje nielen pri jeho prívlastku (*Vaša Excelencia*, *Vaša Eminencia*), ale aj v prísudku pri tých slovách, ktoré podliehajú rodovej zhode (slovese alebo prídavnom mene). Iný stav (zhodu podľa prirodzeného rodu substantíva v podmete) sme v spisovnej slovenčine pri slovách tohto typu nezistili.

Dalším typom sú vety, v ktorých v podmete stojí archaický titul osoby so substantívom ženského vzoru *kosť*. Takýchto archaických titulov je nesporne viac než titulov so substantívami vzoru *ulica*. Ide o tituly ako napr. *Jeho Svätosť*, *Jeho Milosť*, *Vaša Jasnosť*, *Dôstojnosť*, *Osvietenosť*, *Slovutnosť*, *Urodzenosť*, *Veľkomožnosť*, pričom v prívlastku stojí zámeno *vaša* alebo *jeho*.⁴

Aj pri týchto substantívach býva obvykle v prísudku zhoda podľa gramatického rodu substantíva v podmete.

Tak je to ponajprv vtedy, keď na prvom mieste stojí podmet a za ním je prísudok.

Jeho Svätosť dala ho zbičovať a hodiť do pivníc. (Figuli) – Ako ma teší, že Vaša Milosť poctila môj chudobný príbytok. (Kalinčiak) – Tak teda aj Vaša Jasnosť ho poznala? (Puškin – Vavro) – A nešťastná Výsosť trpela, lebo zloba v srdci – hotové utrpenie. (de Coster – Bártová) – Mojej maličkosti sa vidí, že by budúcim storočiam nespôsobil veľa potešenia, keby Vaša Urodzenosť bola na obraze samotná. (Tamže) – „Svätosť“, namáhavo pokračoval, „nariaďila smútočné bohoslužby.“ (Frank – Krausová) – „Veľká škoda,“ povedal pán Polarte fistulovým hlasom, „že vaša milosť nevidela, ako bol ten človek obesený!“ (Tamže) – Výsosť ich doista neschvaľovala. (Frank – Krausová) – Teší ma, že ma tvoja milosť nepozvala nadarmo. (Sadoveanu – Hušková) – Jeho svätosť obrátila sa v rozpakoch na knieža a čakala. (Tamže) – Po audiencii jeho svätosť sa vzdalaovala do bočnej miestnosti. (Prus – Stano) – Sir, ponížene prosím Vašu Milosť, aby ma vy počula. (Hugo – Bartko, Mrlían) – Stredobodom záujmu tu bol pápežský vyslanec, nie nuncius, ale mimoriadny legát Španielsku nakloneného Pia Štvrtého, ktorý ho poveril, aby o niekoľko týždňov odovzdal Zlatú ružu, čo Jeho Svätosť osobne posvätila v tento deň. (Vestdijk – Májeková)

Takisto aj vtedy, keď prísudok je pred podmetom.

Jedného určila Jeho Svätosť pre teba, nepremožiteľný. (Figuli) – Ako som kráčal po mäkkom koberci k vyvýšenému miestu, kde sedela Jeho Svätosť, začala ma zalievať horúčosť a nohy mi oťažievali. (Zúbek) – Keď som prišiel do slávnostnej siene, kde uprostred množstva kardinálov a iného ducho-

⁴ Pozri Miko, c. d., 41. Pokiaľ ide o prirodzený rod, jednoznačné sú tu vlastne len prípady typu *Jeho Milosť*, *Jeho Jasnosť* ap., v ktorých prívlastok *jeho* ukazuje na osobu mužského rodu (v ženskom rode je *Jej Výsosť*, *Jej Milosť* ap.). Ešte výraznejšie sú prípady typu *Jeho Svätosť kráľ*, *Jeho Svätosť kráľ Balsazár* (pozri ďalej). V prípadoch typu *Vaša Milosť*, *Vaša Jasnosť*, *Vaša Výsosť* atď. môže ísť o označenie osoby mužského alebo ženského rodu. Nie je možné, aby sme v takýchto prípadoch citovali (pre nedostatok miesta) dostatočne veľký kontext, z ktorého by bolo úplne evidentné,

venstva s e d e l a na tróne jeho svätosť, vyschol mi prameň výrečnosti. (Tamže) – Aby bola preukázaná najvyššia česť dedičovi takej mocnej ríše, z ú č a s t n i l a sa jeho svätosť na tejto smútočnej slávnosti. (Frank – Krausová) – Coppenole so svojou kyslou tvárou vyzeral ako jeden z tých medveďov, o ktorých h o v o r i l a Jeho Milosť. (Hugo – Bartko, Mrlian)

Tak aj v prípade:

Keby b o l a Vaša Milosť predošlé leto doma b ý v a l a, nuž by iste za môj život n e b o l a ani babky d a l a. (Kalinčiak)

Len ojedinele sa pri týchto substantívach objavuje zhoda podľa prirodzeného rodu. Ide teda o prípady, ktoré spomína v češtine Šmilauer a hodnotí ich ako častejšie.

Jeho milosť v y m e n i l si zopár slov s veľkým zbrojnošom. (Sadoveanu – Hušková)

Túto skutočnosť si možno dobre vysvetliť. Početné zhody, ktoré sú medzi jednotlivými rodmi v spisovnej slovenčine, zastierajú a oslabujú rodovú diferenciáciu podstatných mien.⁵ Váha rodového rozlišovania spočíva na kongruentných príponách. Najmä feminína zakončené na spoluhlásku vystupujú v systéme spisovnej slovenčiny ako slová s oslabeným povedomím rodu. Preto sa aj feminína typu *milosť* v spojení so slovom *jeho* (ktoré neukazuje na ženský rod podstatného mena, nepodporuje teda rodové určenie príslušného substantíva, ba naopak, ešte ho zastiera) môžu ľahšie prikloniť z hľadiska zhody prísudku s podmetom k podstatným menám mužského rodu (ako napr. *host*). Aj tak však ide o celkom výnimočný prípad, ktorý môže byť motivovaný inak (autorka prekladu je českého pôvodu).

Ak je správne určenie V. Šmilauera, že v češtine vo vetách s takýmito substantívami v podmete býva v prísudku zhoda podľa prirodzeného rodu častejšia, potom musíme konštatovať, že je tu medzi slovenčinou a češtinou rozdiel, pretože v spisovnej slovenčine je častejšia, ba takmer výlučná zhoda podľa gramatického rodu príslušného substantíva, pričom nezáleží na tom, či je prísudok za podmetom, pred ním alebo konečne podmet je medzi časťami prísudku.

Jedine so zhodou podľa gramatického rodu substantíva v podmete, označujúceho osobu mužského rodu, stretávame sa v spisovnej slovenčine pri archaických tituloch, ktorých podstatné meno je podstatné meno stredného rodu vzoru *mesto*, napr. *Jeho Veličenstvo*, *Vaše Veličenstvo*.

že ide len o označenie osoby mužského rodu. Starostlivo sme však kontrolovali doklady, aby sa nám tu nevlúdili prípady, v ktorých by nešlo o pomenovanie osoby mužského, ale ženského rodu (kde by, pochopiteľne, mohla byť jedine zhoda podľa ženského rodu príslušného substantíva, pretože tu by šlo o gramatický aj prirodzený ženský rod). To platí aj pre prípady typu *Jeho Veličenstvo* (v ženskom rode *Jej Veličenstvo*), *Vaše Veličenstvo*, *Jeho sväté Veličenstvo cisár Karol*, *Jeho Veličenstvo Mehmet ap.*, o ktorých sa hovorí ďalej.

⁵ K tomuto a ďalšiemu výkladu pozri M i k o, c. d., 22 n.

Poradie podmet — prisudok:

Jeho veličenstvo povolilo Las Casasovi rozhovor. (Zúbek) — A jeho veličenstvo vám dalo dvesto šesťdesiat mil. (Tamže) — Jeho veličenstvo je veľmi láskavé. (Tamže) — Jeho veličenstvo mi povolilo zverbovať v Kastílsku dvesto ročníkov. (Tamže) — Keby jeho veličenstvo bolo také láskavé a osobitným listom oznámilo miestodržiteľovi zeme pevnej, donu Pedrovi Ariasovi de Avila, že moja osada nespadá pod jeho právomoc. (Tamže) — Jeho Sväté Veličenstvo zvolalo svojich radcov a rozhodlo sa loviť takto. (de Coster — Bárťová) — Jeho Veličenstvo rozkázalo opäť zatvoriť bránu. (Tamže) — Po obširnej a zdĺhavej reči Jeho Veličenstvo vyhlásilo, že je slabé a ukonané. (Tamže) — Jeho Veličenstvo tancovalo nepretržite šesťnásť hodín na recepcii v Benátkach. (Laxness — Zálupský) — Jeho Veličenstvo pozorne počúvalo. (Hugo — Bartko, Mrlian) — Jeho Veličenstvo si ďalej chladno prezeralo klietku. (Tamže) — Odrazu sa Jeho Veličenstvo obrátilo k veliteľovi Bastily. (Tamže) — Jeho veličenstvo čakalo mučenícku scénu. (Vestdijk — Májeková)

Poradie prisudok — podmet:

Takto ohlasované prišlo Jeho Veličenstvo s cisárskym hurhajom na Veľký rínok. (de Coster — Bárťová) — Ako je to s tým prudkým záchvatom, kvôli ktorému ma zavolalo Vaše Veličenstvo? (Hugo — Bartko, Mrlian)

Rovnako aj v prípade zloženého prisudku, ktorého určitý tvar modálneho pomocného slovesa je pred podmetom a neurčitok ďalšieho slovesa za podmetom:

Okrem toho si mohlo vaše veličenstvo spomenúť aj na mučeníka, ktorého sviatok budeme sláviť o tri dni. (Vestdijk — Májeková)

Iná je situácia, keď sa takýto titul osoby spája s iným mužským všeobecným alebo vlastným menom (alebo viacerými menami), čiže keď je príslušný titul súčasťou tesného spojenia viacerých substantív.

Keď je prisudok za podmetom tohto druhu, prisudok býva v mužskom rode.

Jeho Svätosť kráľ neodpočíval ešte na lôžku. (Figuli) — Jeho Svätosť kráľ Balsazár prebdel celú noc. (Tamže) — Jeho Svätosť kráľ Balsazár mal teda život zaistený. (Tamže) — Jeho Svätosť kráľ Nabonid pre dôležitý objav vo vidieckej svätyni sa na novoročných slávnostiach nezúčastnil. (Tamže) — Jeho Svätosť Balsazár rozkázal proti vôli Esagily postaviť víťazný oblúk na Ceste procesii. (Tamže) — Jeho Jasnosť nepremožiteľný Nabuzardar dal už za ním slediť svojim výzvedným oddielom po celom Babylone. (Tamže) — Jeho Veličenstvo Mehmet bol dosť dobrým šachistom. (Sadoveanu — Hušková) — Jeho svätosť Dosoftei sa znova ozval. (Tamže)

Keď je prívlastok pred podmetom, uplatňuje sa zhoda podľa gramatického rodu titulu osoby.

Syn mŕtveho Gizaha, ktorého vyhnala Jeho Jasnosť kráľ Balsazár zo svojho dvora, potľka sa okolo mestských hradieb. (Figuli) — V ten istý deň

rozhodlo sa Jeho Sväte Veličenstvo cisár Karol usporiadať nádherné slávnosti. (de Coster – Bártová)

Uplatňuje sa tu teda v prísudku zhoda podľa substantíva, ktoré je bližšie k prísudku. Tak to býva aj vtedy, keď ide o voľné spojenie substantív, prechádzajúce do parentézy.

A či Jeho Svätosť, kráľ medzi kráľmi, dal sa spýtať, kde Esagila mala tak naporúdzi vyzvedačov práve v deň, keď mňa prenasledoval do úmoru neúspech v úpeku slnka a nepodarilo sa mi ani len nájsť stopy po nich? (Figuli) – Šťastie sa usmieva na mladých ľudí, tak v raviaevalo Jeho Sväte Veličenstvo, nebohý Karol Piaty. (de Coster – Bártová)

Pripadov zhody tohto typu dotýka sa F. Kopečný,⁶ ktorý uvádza príčiny takejto zhody (*Praha město bylo bombardováno*). Ide tu vlastne o niečo podobného, ako je pri zhode viacnásobného podmetu a prísudku, ak je vo vete poradie prísudok + viacnásobný podmet. V týchto vetách sa zhoda prísudku v osobe, čísle a rode obvykle spravuje podľa osoby, čísla a rodu prvého slova vo viacnásobnom podmete. (Vyskytuje sa však niekedy aj zhoda podľa zmyslu.)⁷ Podľa novšieho výskumu nedá sa však vysloviť pravidlo, že prísudok sa zhoduje s najbližším podmetom pred sebou alebo za sebou.⁸ Potom by však bol medzi oboma prípadmi rozdiel.

S kolísaním v rode stretávame sa aj v prípade, že v podmete sa používa substantívum *hlava* na označenie osoby mužského rodu.

Najčastejšie tu býva zhoda podľa gramatického rodu substantíva *hlava*.

Od založenia francúzskej Akadémie kardinálom Richelieu hlava francúzskeho štátu len dva razy použila svoje čestné výsadné právo zasiahnuť do jej rokovaní návrhom alebo vetom. (Kultúrny život 1959) – Ktorá korunovaná hlava netrpela touto chorobou, tvoja milosť? (Sadoveanu – Hušková) – Hlava cirkusového trustu plne schválila Griggov plán. (Beľajev – Švihran)

Zriedkavejšia je tu zhoda podľa prirodzeného rodu.

„Hlava“ bonnského štátu podal tento pisomný dotaz. (Pravda 1952)

Aj tu sa inak prejavuje zhoda podľa najbližšieho substantíva, ak je v tesnom alebo voľnejšom spojení viac substantív vo funkcii podmetu.

Stred izby stála hlava rodiny, sám starý Holyon. (Galsworthy – Trachta) – Súčasne Himmlerovo memorandum dostala aj hlava dočasnej francúzskej vlády generál de Gaulle. (Rozanov – Švagrovský, Tokár) – Toto povedala hlava krajiny, monarcha, ktorého krajina žije v otroctve. (Práca 1962) – S akou kresťanskou radosťou sa ešte nedávno dozvedel, že hlava flanderskej herézy, gróf Egmont, verejne padol na bruselskom popravisku. (Frank – Krausová)

⁶ *Základy české skladby*, Praha 1958, 185 n.

⁷ E. Pauliny – J. Štolc – J. Ružička, *Slovenská gramatika*, 3. vyd., Martin 1955, 332.

⁸ J. Mlacek, *Zhoda viacnásobného podmetu a prísudku*, SR 28, 1963, 214–217, najmä str. 217.

Tak aj v prípade koordinatívneho spojenia:

Hlava štátu a predseda vlády Malijskej republiky Modibo Keita pozval prezidenta Československej republiky Antonína Novotného na oficiálnu návštevu Malijskej republiky. (Rudé právo 1962)

Celkove sa ukazuje, že v rozoberaných prípadoch sa bežne uplatňuje v prísudku zhoda podľa gramatického rodu substantíva vo funkcii podmetu. Mužský rod sa v prísudku uplatňuje vtedy, ak je v podmete ďalšie substantívum prirodzeného aj gramatického rodu mužského, stojí za výrazmi typu *Jeho Milosť, Jeho Veličenstvo, hlava štátu* ap. a prísudok je za podmetom.

FREKVENCIA NIEKTORÝCH PRÍČINNÝCH SPOJOK V SLOVENČINE

Jozef Škultéty

Cieľom týchto pár riadkov je poukázať na výskyt (vyjadrený percentuálne) príčinných spojok *lebo, pretože, keďže, nakoľko*.

Za základ skúmania sme si zobrali niekoľko diel zo slovenskej pôvodnej literatúry i z prekladov z francúzštiny, taliančiny a rumunčiny.¹

Ponechávame bokom otázku, ktoré kauzálne (dôvodové) spojky sú spojkami priradovacími a ktoré podradovacími. V tomto sa názory lingvistov rôznia. Jedni totiž pokladajú časť príčinných spojok za priradovacie a časť za podradovacie.² My sa pridriavame mienky tých jazykovedcov, čo príčinné súvetia (a teda aj spojky) hodnotia len ako podradovacie.³

Zo skúmania sme vylúčili ostatné príčinné spojky a spojkové výrazy.⁴ Takto sme si problematiku zúžili, aby sme mohli vniknúť viac do hĺbky a aby sme sa vyhli aj dvojakej interpretácii.

¹ Ide o tieto práce: M. Urban, *Zhasnuté svetlá*; Z. Bochníček, *Hviezdy mieru a šťastia*; P. Dobšínský, *Prostonárodné slovenské povesti II*; S. Tomášik, *Basovci na Muránskom zámku*; Stendhal, *Červený a čierny*, z franc. prel. V. Reisel; I. Creangă, *Spomienky z detstva*, z rum. prel. J. Huškovej; *Talianske renesančné novely*, prel. M. Pažítky (tieto práce vyšli v Bratislave r. 1958); E. Fiker, *Séria C—L*, Bratislava 1960; A. Solženicyn, *Jeden deň Ivana Denisoviča*, prel. J. Ferencík, Bratislava 1963.

² Porov. napr. E. Letz, *Nesrovnalosti pri spojkách príčinných*, SR 3, 1934/35, 129—133; J. Holý, *O spojkách pretože a lebo*, SR 24, 1959, 46—48; J. Ružička, *Spojky pretože, lebo*, SR 24, 1959, 231—235 a i.

³ Napr. S. Stati, *Există propoziții cauzale coordinate?*, Limba română 3, 1954, č. 6, str. 92—98; S. Gili y Gaya, *Curso Superior de Sintaxis Española*, 6. vyd., Barcelona 1958, pozn. č. 67, str. 252, 272 ap.

⁴ Pod spojkovým výrazom rozumieme taký spojovací výraz, ktorý sa skladá z dvoch alebo viacej slov, napr. *len čo, keby aj, vzhľadom na to, že* ap. (tento termín sa používa aj v Slovníku slovenského jazyka).

V nasledujúcej tabuľke podávame frekvenciu uvedených štyroch slovenských kauzálnych spojok v zostupnom poradí:

	lebo	pretože	keďže	nakoľko	%
Dobšinský	98,80 ‰	0,38 ‰	0,7 ‰	—	99,88 ‰
Tomášik	99,45 ‰	0,27 ‰	0,18 ‰	—	99,90 ‰
Urban	81,64 ‰	6,76 ‰	10,40 ‰	0,52 ‰	99,32 ‰
Bochníček	57,24 ‰	36,04 ‰	6,36 ‰	—	99,64 ‰
Fiker	55,22 ‰	30,46 ‰	14,28 ‰	—	99,96 ‰
Solženicyn	79,78 ‰	16,30 ‰	3,26 ‰	—	99,34 ‰
Franc.	70,29 ‰	13,53 ‰	14,19 ‰	—	98,01 ‰
Tal.	58,48 ‰	32,68 ‰	7,31 ‰	—	98,47 ‰
Rum.	92,70 ‰	3,09 ‰	4,12 ‰	—	99,91 ‰

Aj keď materiál je veľmi neúplný a nereprezentatívny (v ďalšom výskume bude treba prihliadať viac na súčasných autorov a excerptovať viac odborných textov z rôznych disciplín), jednako môžeme záverom povedať toľkoto: 1. Najčastejšou slovenskou príčinnou spojkou v próze je *lebo*. 2. Ak porovnávame výskyt spojky *lebo* a *pretože*, môžeme konštatovať, že spojka *pretože* je častejšia v odbornom jazyku než v krásnej literatúre (najmä u klasikov prevláda *lebo*). 3. Odvažujeme sa tvrdiť, i keď sme excerptovali len jeden preklad z češtiny, že v prekladoch z češtiny je spojka *pretože* pomerne častá, čo je pochopiteľné, lebo pomer medzi českými spojkami *pretože* a *neboť* je zhruba 1:1.⁵ 4. Spojka *nakoľko* sa v krásnej literatúre vyskytuje pomerne zriedkavo.⁶

⁵ Pozri J. Jelínek — J. Bečka — M. Těšitelová, *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*, Praha 1961: *poněvadž* 374—7—39; *protože* 1224—8—63; *neboť* 1222—8—64; *jelikož* 27—6—16; *vždyť* 761—8—60; *ježto* 38—6—15.

⁶ Medzi našimi výpiskami figurujú ešte tieto doklady: *Mládež rapidne pustne a je najvyšší čas urobiť nápravu, nakoľko vo väčšine škôl sa už s chuligánstvom bojuje a inšpektor by ťažko pochopil, prečo sa u nás nedeje zhola nič* (Roháč 11, 1958, 262). — *Nakoľko už tu niet viac nič zvláštneho, môžeme odísť na miesto zločinu* (A. C. Doyle, *Prihody Sherlocka Holmesa*, prel. J. Žbodák, Bratislava, 1958, 72).

DISKUSIE

ATMOSFERICKÝ, ČI ATMOSFÉRICKÝ?

Ladislav Dvonč

Na konferencii o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry, konanej v dňoch 2.—4. 4. 1962 v Bratislave, dotkol sa J. Horecký¹ otázky kvantity niektorých cudzích slov. Podľa autora v oblasti hláskoslovia, resp. pravopisu sa v súčasnej spisovnej slovenčine veľmi zreteľne prejavujú snahy o vyrovnanie, čo sa v článku ilustruje na cudzích slovách na *-ón* typu *silón*, *perlón* (väčšina iných slov na *-ón* sa vyslovuje a píše s dlhým *ó*) a ďalej na cudzích slovách typu *téma* — *tématický*, *schéma* — *schématický*, *atmosféra* — *atmosférický*, *faktúra* — *faktúrovať* (súčasná kodifikácia pripúšťa iba tvary *tematický*, *schematický*, *atmosferický*, *fakturovať*).

Požiadavku kodifikovať v spisovnej slovenčine niektoré z podôb spomínaných Horeckým vyslovili už aj iní autori. O slovách typu *silón* písal A. K e d e r.² Autor sa jednoznačne stavia za uzákonenie tvarov týchto slov s dĺžkou (*silón*, *silónový*, *nylón*, *nylónový*, *perlón*, *perlónový*, *kaprón*, *kaprónový*).³ Podrobný výskum kvantity slovies typu *fakturovať* urobil r. 1954 F. B u f f a.⁴ V závere svojho článku autor konštatuje, že pri novších slovesách, najmä slovesách z odbornej terminológie, krátenie dĺžky poslednej slabiky odvodzovacieho základu obyčajne nenastáva. Žiada, aby sa táto skutočnosť rešpektovala pri novoutvorených slovesách, t. j. aby takéto slovesá mali zhodnú kvantitu so slovami, od ktorých sú odvodené.

Pretože slová typu *silón*, *fakturovať* boli už predmetom osobitného štúdia, ostávajú nám zo slov spomínaných J. Horeckým slová typu *téma* —

¹ *Dnešný stav jazykovej kultúry a jazykovej praxe na Slovensku*, Jazykovedné štúdie VII, Bratislava 1963, 58.

² *Silón*, *silónový*, *nylón*, *nylónový*, či *silón*, *silónový*, *nylón*, *nylónový*?, SR 24, 1959, 253.

³ Autor neuvádza konkrétny dokladový materiál, ktorý by podporil jeho požiadavku zaviesť podoby typu *silón* namiesto podôb *silón*. Na podporu autorovho stanoviska uvádzame aspoň, že napr. v celom článku *Kvet novej Kórey*, ktorý vyšiel v slovenskom vydaní Rudého práva (roč. 42, 1962, č. 111, str. 3), sa sústavne používajú podoby *vinalón* a *vinalónový* (jedine v texte pod pripojenou fotografiou je tvar *vinalonové*), čo ukazuje, že nejde o náhodnú tlačovú chybu, ale o výraz skutočného používania slov tohto typu v spisovnej slovenčine.

⁴ *Kvantita slovies odvodených od podstatných mien*, SR 19, 1954, 40.

tematický, atmosféra — atmosferický, t. j. prídavné mená s príponou *-ický*. V tomto článku chceme podporiť požiadavku J. Horeckého, aby sa v spisovnej slovenčine kodifikovali podoby *tématický, atmosférický*. Oprávnenosť tejto požiadavky sa ukazuje najmä z hľadiska konkrétneho jazykového materiálu, ktorý máme k dispozícii.

Požiadavka uzákoniť podoby *tématický, schématický, atmosférický* nie je u J. Horeckého úplne nová. Túto požiadavku vyslovil už r. 1948 v brožúrke o otázkach slovenského pravopisu.⁵ Pravda, vtedy nešlo len o otázku kvantity v uvedených slovách, ale aj o otázku dĺžky v tých prípadoch, kde dnes už je kvantita normovaná Pravidlami slovenského pravopisu. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940 sa totiž skracovala dĺžka v kmeni cudzích slov v prídavných menách pred príponou *-ický*, napr. *sféra — sferický, mýtus — mytický, scéna — scenický*. Avšak Pravidlá z r. 1953 (tak aj ďalšie vydania) už uvádzajú poučku, že pred príponami *-ický, -ista, -ita* a *-izmus* sa kmeňová samohláska neskracuje, ak je kmeň jednoslabičný, napr. *sféra — sférický* (ale *atmosféra — atmosferický*), *báza — bázičný, mýtus — mytický* ap. (pozri str. 44, resp. 51 vo vyd. z r. 1962).

Naša námietka proti tejto formulácii týka sa toho, že sa v Pravidlách dávajú dohromady slová typu *hetéra* a *atmosféra*. Medzi týmito slovami je však podľa nášho náhľadu podstatný rozdiel, čo sa konečne ukazuje aj z jazykového materiálu, t. j. z rozdielného vývinu kvantity pri odvodených slovách na *-ický* (*heterický*, ale *atmosferický*).

V slove *hetéra* je kmeň dvojslabičný (*hetér-*); časť *hetér-* sa už nerozkladá na ďalšie samostatné morfológické jednotky s takým istým významom (teda na morfémy). Nie je tu napr. koreň „het-“ a prípona „-ér-“, ale len jedna morféma *hetér-*. Podobne je dvojslabičný kmeň v slove *stratég*, ktoré sa tiež nedá deliť na menšie morfológické jednotky. Podľa toho sú oprávnené (v zmysle uvedenej poučky) tvary prídavných mien *heterický, strategický*, pretože príslušné základy, ku ktorým sa pripína prípona *-ický*, sú dvojslabičné.

V Pravidlách slovenského pravopisu sa hodnotí slovo *atmosféra* ako viacslabičný kmeň, a preto sa kodifikuje tvar *atmosferický*. Slovo *atmosféra* nepredstavuje jednoduché slovo s viacslabičným kmeňom, ale tzv. zložené slovo, pričom druhou časťou tohto zloženého slova je práve slovo *sféra*. Myslíme, že sa uvedomuje vzťah medzi slovami *sféra* a *atmosféra*, resp. uvedomuje sa skutočnosť, že v slove *atmosféra* je v druhej časti tohto slova práve slovo *sféra*. Výrazom toho je podľa nás práve používanie podôb typu *atmosférický*. Členenie slova *atmosféra* na dve časti podporujú ďalej slová ako *stratosféra, ionosféra, chromosféra*, ktoré sú toho istého typu. V Pra-

⁵ E. Paulíny — J. Horecký, *O reforme slovenského pravopisu*, Bratislava 1948, 49.

vidlách slovenského pravopisu sa posudzujú slová *atmosferický* a *stratosférický* mechanicky podľa počtu slabík bez ohľadu na skutočnosť, že je rozdiel medzi kmeňmi *heléra*, *stratég* alebo *história* na jednej strane a kmeňmi v slovách *atmosféra*, *stratosféra*, *ionosféra* ap. na druhej strane. Preto aj vzniká umelý rozdiel v kvantite slov *sférický*, ale *atmosferický*, *stratosférický* atď., trhá sa ich očividná vzájomná súvislosť. Keď si však oddelíme v slovách *atmosféra*, *stratosféra* atď. druhú časť zloženiny, ide pri tomto druhom kmeni zložených slov rovnako o jednoslabičný kmeň. Ak máme *sféra* — *sférický*, bude celkom namieste, aby sme mali aj (*atmo*)*sféra* — (*atmo*)*sférický*.

Pre naše stanovisko najvýrečnejšie však hovorí jazyková prax. Celkom bežne sa totiž stretávame s podobami *atmosférický*, *ionosférický*, *stratosférický*, *chromosférický*, kým podoby, ktoré vyžadujú Pravidlá slovenského pravopisu, sa v skutočnosti vyskytujú zriedkavejšie (sú najskôr vynucované platnou kodifikáciou).

Uvedme si najprv niekoľko dokladov z dennej tlače.

Pre nepriaznivé stratosférické podmienky museli pokus desať ráz odložiť. (Práca XI, 1956, 125, 3) — Spáči spia aj v stratosfére, šachisti rozohrávajú „stratosférickú“ partiu. (Lud IX, 1956, 266, 6) — Novo vybudované ionosférické observatórium v Průhoniciach bude každých 30 minút registrovať ionosférické charakteristiky. (Práca XII, 1957, 15, 4) — V stanici pre atmosférické poruchy v Kijeve prebiehajú už dávnejšie pokusy na vytvorení umelého dažďa. (Večerník III, 1958, 192, 4) — Očakáva sa, že prvá družica sa dostane do hustých atmosférických vrstiev. (Pravda 39, 1958, 2, 1) — Dnes skoro ráno sa podarilo Ionosférickej stanici Geofyzikálneho ústavu ČSAV v Panskej Vsi zachytiť rádiové signály z práve vypustenej sovietskej umelej družice. (Večerník II, 1957, 236, 1) — Ionosférické búrky neprerušia spojenie. (Smena X, 1957, 169, 2) — Tak napríklad by ste mali vysvetliť, čo to je ionosféra a čo sú to ionosférické poruchy. (Práca XII, 1957, 180, 5) — V Leningrade rokovali na konferencii odborníci o problémoch aktinometrie a atmosférickej optiky. (Pravda 40, 1959, 36, 4) — V malej ionosférickej stanici v Panskej Vsi v Libereckom kraji robili pracovníci observatória počas Medzinárodného geofyzikálneho roku pravidelne presné meranie. (Smena XII, 1958, 10, 1) — A čo sa stalo s atmosférickou cirkuláciou? (Práca XIV, 1959, 285, 3) — Zahŕnuje u nás hviezdáreň na Skalnatom plese, ionosférickú stanicu Geofyzikálneho ústavu ČSAV v Panskej Vsi a ionosférické observatórium v Kühlungsborne v NDR. Okrem toho sa budú sledovať aj zmeny vo vyššej ionosfére pomocou krátkovlnnej ionosférickej sondáže. (Pravda 42, 1961, 44, 2) — Atmosférický tlak na Venuši je zrejme značne vyšší než na Zemi. (Práca 16, 1961, 44, 5) — Novú ionosférickú stanicu Geofyzikálneho ústavu ČSAV uviedli v týchto dňoch v Panskej Vsi pri Českej Lipe do prevádzky. (Lud 15, 1962, 261, 1) — Boli umiestnené prístroje na zisťovanie intenzity žiarenia v nadatmosférických výškach. (Pravda 41, 1960, 83, 4)

Podobný stav je aj v týždenníkoch a mesačníkoch.

Stratosférickí odborníci. (Týždeň V, 1950, 14–15, 19) – Zaznamenával výboje atmosférickej elektriny. (Matičné čítanie IX, 1954, 159) – Pri rozhlasovom prenose z Austrálie hrajú totiž veľkú úlohu atmosférické poruchy. Atmosférické poruchy tak zasiahli do vysielania, že z reportáže Herringa a Hylanda nebolo počuť temer žiadne slovo. (Československý šport IV, 1956, 114, 5) – Atmosférická absorpcia a extincia pri pozorovaní premenených hviezd. (Príroda a spoločnosť VII, 1953, 385) – Spoľahlivo určuje atmosférické podmienky. (Technické noviny IV, 1956, 21, 16) – Novým zariadením možno pozorovať a fotograficky registrovať vysokofrekvenčné charakteristiky, výšku ionosférických vrstiev v časovej závislosti. (Technické noviny VIII, 1960, 12, 5) – Hmla – atmosférické mlieko. (Mladá tvorba V, 1960, 294) – Prispôsobia si pôdu aj atmosférické podmienky. (Príroda a spoločnosť 11, 1962, 10, 6) – Atmosférické deje nesúvisia s politickými hranicami. (Naša veda 8, 1961, 754)

Taký istý stav je v odbornej literatúre.

Atmosférické zrážky. (R. Binder, Zahrádzanie bystrín, Bratislava 1950, 18) – Rybníky atmosférické. (Š. Fekete, Rybníkárstvo na Slovensku, Bratislava 1951, 15; v knihe sa sústavne používa podoba atmosférický) – Atmosférický tlak. (D. Ilkovič, Technická fyzika I, Bratislava 1949, 121)

To isté nachádzame v prekladoch.

Chromosférická erupcia. (B. Voroncov-Veljaminov, Učebnica pre 10. triedu sovietskych stredných škôl, Bratislava 1954, 132) – Tento jav sa nazýva chromosférická erupcia. (Tamže) – Najbezpečnejšie je zistený vplyv chromosférických erupcií. (Tamže, 134) – Budovali obrovské „stratosférické“ vlaky. (S. Lem, Astronauti, prel. H. Jamrichová, Bratislava 1956, 52) – V atmosférickej cirkulácii podstatne ustúpili polárne pásma a zoslabli okruhy pasátnych vetrov. (I. Jefremov, Hmlovina Andromedy, prel. R. Jamrichová, Bratislava 1960, 51) – Zhruba môžeme vymenovať tieto podmienky, ktoré robia nejaký priestor obývateľným: 1. sociálne, 2. atmosférické. (K. Honzik, Tvorba životného prostredia, prel. J. Pašteka, Bratislava 1961, 83)

Na základe tohto nášho rozboru sa ukazuje, že v novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu bude potrebné opraviť nedôslednosti v určení kvantity slov typu *atmosferický*.

Dalším typom prídavných mien na *-ický*, v ktorom tiež dochádza k vyrovnávaniu kvantity, sú prídavné mená *schematický* a *tematický*. Ide o odvodeniny podstatných mien gréckeho pôvodu, ktoré sa v spisovnej slovenčine zmenili z podstatných mien stredného rodu na podstatné mená ženského rodu. Pri odvodzovaní prídavných mien *schematický*, *tematický* sa vychádza z kmeňov *schemat-* a *temat-*, ktoré sa dnes už pri skloňovaní neuplatňujú. Aj pri prídavných menách tohto typu máme doklady, ktoré ukazujú na oprávnenosť Horeckého požiadavky.

Tematické preorientovanie. (Práca V, 1950, 19, 4) – Dovtedy sa poľská literatúra viazala *tematicky* na kraje tzv. „kręsów wschodnich“. (Tamže)

– Rozdelila medzi ... *t é m a t i c k y* ... hodnotnejšie príspevky. (Práca V, 1950, 89, 4)

Poznamenávame v tejto súvislosti, že už napr. J. Mihál v čl. *Zo slovenskej skladby*, SR 7, 1938/1939, 12–18, 88–96 sústavne používa tvary *schématický*, *tématický* (*atématický*).

Pri jazykovedných termínoch na *-éma* sa tvoria prídavné mená alebo od rozšíreného základu s *-at-*, pričom sa kráti kvantita odvodzovacieho základu, napr. *fonéma* – *fonematický*, *morféma* – *morfematický*, *graféma* – *grafematický* atď., alebo sa takéto prídavné mená tvoria priamo od nominatívnej podoby na *-éma*, pričom sa pôvodná kvantita zachováva, napr. *fonéma* – *fonémický*, *morféma* – *morfémický*. Týmto podobám razí cestu v početných príspevkoch J. Horecký.

Tento afektívny *fonémický* variant sa postupne lexikalizoval. (Recueil linguistique de Bratislava I, 1948, 129) – Vznikali na *morfémických* hraniciach. (Tamže) – Základom interjekcionalít nie je hlásková, lež *sémantická* funkcia. (Tamže, 125) – Treba deliť na *morfémickom* švíku. (E. Pauliny – J. Horecký, O reforme slovenského pravopisu, Bratislava 1948, 49)

Podobne aj v zložených prídavných menách *jednofonémický*, *dvojfónémický*, *homosémický*.

Prekvapujúco málo je slov *jednofonémických* a *dvojfónémických*. (Fonológia latinčiny, Bratislava 1949, 96) – Podobne ako v nemčine niet v latinčine *jednofonémického* konsonantického slova. (Tamže, 97) – Táto tabuľka bude nám v ďalšom slúžiť ako podklad pri skúmaní *homosémických* a *homonymických* zväzkov v latinských pádoch. (Linguistica Slovaca IV–VI, 1946–1948, 52)

Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú iba podoby *fonematický* a *morfematický* (popri *morfémový*). – V Slovníku slovenského jazyka nachádzame nedôslednosť. Uvádza sa tu podoba *fonémický* (I, 407), ale *morfemický* (II, 179).

Poznamenávame nakoniec, že aj iné slová na *-ický* podliehajú vyrovnávaniu kvantity. Uveďme si tu doklady na podoby *chimérický*.

Jüan nemienil sa usilovať o akúsi *chimérickú* republiku. (J. Průšek, Čínsky ľud bojuje za slobodu, Bratislava 1949, 38) – Náboženské predstavy u zbieračov potravín sú *chimérické*. (A. Sirácky, Kultúra a mravnosť, Bratislava 1949, 25)

Z podaného rozboru kvantitatívnych pomerov pri slovách typu *atmosféra* – *atmosferický* a *schéma* – *schematický*, resp. aj *chiméra* – *chimerický* sa ukazuje správnosť požiadavky kodifikovať podobu týchto prídavných mien s dĺžkou. Táto požiadavka je zvlášť odôvodnená v prípade slov typu *atmosferický*. Aj pri slovách uvedených dvoch ďalších typov sa ukazuje

táto tendencia, lenže predbežne v miere citeľne slabšej než pri slovách typu *atmosferický*. Je zrejmé, že tendencia po vyrovnaní kvantity pri prídavných menách na *-ický* prekročila nielen hranice vymedzené v Pravidlách z r. 1940, ale aj hranice vymedzené v Pravidlách z r. 1953.

SLOVÁ DOLU, DOLE SÚ LEN PRÍSLOVKAMI?

Mária Ivanová-Šalingová

V Slovníku slovenského jazyka I sa slová *dolu*, *dole* charakterizujú ako príslovky. Podľa výkladu významov treba tieto slová považovať za príslovky miesta. Významy týchto slov sa v slovníku definujú takto: 1. smerom zhora nadol (op. hore, nahor); 2. na nižšie položenom mieste, naspodku (op. hore).

Ako doklady na jednotlivé významy sa uvádzajú tieto spojenia slov: 1. *ísť d. brehom*, *zbehnúť d. schodmi*; *padnúť d. hlavou* hlavou k zemi obrátený; *ležať dolu bruchom* na bruchu; *dať si d. šaty*, *kabát*, *klobúk* vyzliecť, sňať; *ceny idú d. klesajú*; 2. *d. v pivnici*, *d. na prízemí*, *d. v skrini*, *d. na prvej strane knihy*. Pri prvom význame sa za krúžkom uvádzajú takéto frazeologické jednotky: *chodiť*, *behať hore-dolu* sem i tam; *všetko išlo dolu vodou* stratilo sa, zmizlo; *ide to s ním dolu vodou*, *d. z kopca* vodí sa mu stále horšie. Opozitá k jednotlivým významom sa uvádzajú v zátvorkách za vysvetlením významu.

V tejto poznámke si chceme všimnúť, či je uvedená gramatická charakteristika slov *dolu*, *dole* správna a či je vyhovujúce členenie významov týchto slov. Podľa potreby porovnáme tieto slová so spracovaním slov *dole*, *dolů* v českom slovníku a so spracovaním hesla *hore* v SSJ I (v češtine slovo „hore“ neexistuje).

Rôzny charakter príkladov uvedených pri prvom význame slov *dolu*, *dole* v SSJ I ukazuje, že ich možno rozdeliť podľa toho, či sa spájajú s podst. menom v 7. páde, alebo či stojí slovo *dolu* (*dole*) samostatne. V spojeniach s podst. menami v 7. páde má slovo *dolu* (*dole*) charakter predložky a používa sa v slovenčine celkom bežne v takýchto spojeniach: *ísť dolu dvorom*, *bežať dolu dedinou*, *dolu ulicou*, *dolu záhradami*, *schádzať dolu schodmi*, *plávať dolu vodou*, *tiecť dolu brehom*, *púšťať dačo dolu Dunajom*, *dolu Váhom* atď.

K tomuto významu patria i spojenia *spadnúť dolu hlavou*, *ležať dolu bruchom*, *všetko išlo dolu vodou*, *ide to s ním dolu vodou*. V slovníku chýba spojenie (a bude ho treba doplniť) *pustiť dakoho dolu vodou* (česky

pustit někoho k vodě), ktoré má význam „prestáť sa o dakoho zaujímať, prejavíť o dakoho nezáujem, ľahostajnosť k dakomu“ ap.

Slovo *hore* sa charakterizuje správne ako predložka so 7. pádom a uvádzajú sa pri ňom tieto príklady: *ísť hore svahom, kopcom, hore vrškom, stúpať hore schodmi, ísť hore dedinou, hore dolinou*.

Od predložky *dolu* (*dole*) treba odlišiť príslovku *dolu* (*dole*), ktorá sa bežne používa v takýchto spojeniach: *padať, klesať dolu (dole), zostupovať dolu, pozeráť dolu, klásť dačo dolu, schádzať dolu, bežať dolu* ap.

Pritom treba veľmi jemne rozlišovať použitie slova *dolu* napr. v spojeniach: *ide to s ním dolu vodou* a *ide to s ním dolu z kopca*. V spojení *ide to s ním dolu vodou* je *dolu* predložkou, ale v spojení *ide to s ním dolu z kopca* je *dolu* príslovkou (za ňou nasleduje predložkový pád z *kopca*). Toto spojenie sa používa aj s predložkou *dolu*; *ide to s ním dolu kopcom*. S príslovkou *dolu*, po ktorej nasleduje predložkový pád, poznáme takéto spojenia: *cestovať dolu na juh, dolu do Talianska, dolu do Maďarska, dolu na Balkán* atď.

Pri hesle *dolu* sa spracúva aj zložený výraz *hore-dolu*: *chodiť, behať hore-dolu* sem i tam. Ten istý výraz sa uvádza aj pri hesle *hore*, ale obsiahnejšie vysvetlený a zaznamenáva sa tu i prenesený význam: *Čo pletiete hore-dolu?* (Stodola; = čo tárate). Treba preto uvážiť, či výrazy tohto druhu netreba radšej spracúvať vždy samostatne. Ušlo by sa im tak viac pozornosti a vyhlo by sa nejednotnosti spracúvania.

Pri hesle *dolu* nie je napr. zachytené spojenie *čím hore, tým dolu*, ktoré je uvedené pre hesle *hore* v takejto podobe: *obrátiť niečo čím hore, tým dolu*. Spresniť treba však výklad tohto spojenia a rozlíšiť spôsob použitia. Spojenie *čím hore, tým dolu* znamená vlastne naopak (*dať dačo čím hore, tým dolu*). Podobný význam má i spojenie *obrátiť dačo čím hore, tým dolu*, no toto spojenie má už aj prenesený význam „urobiť chaos, spôsobiť zmätok, nesprávne dačo pochopiť, vôbec nepochopiť alebo naopak dačo vysvetliť“ ap. Naproti tomu *obrátiť všetko čím hore, tým dolu* znamená „narobiť neporiadok, rozhádzať veci“ atď.

Ak si porovnáme spracovanie slov *dole, dolů* v českom slovníku so slovenskými výrazmi *dolu, dole*, zistíme, že v češtine neexistuje predložka *dolu (dole)*, pretože v češtine nie je možné spojenie „*dolu dvorom*“ ap. To znamená, že v češtine existujú *dole, dolů* iba ako príslovky. Jasne to vidíme z porovnania spojenia *spadnúť dolu hlavou* s českým spojením, ktoré v češtine znie *spadnout hlavou dolů*.

V českom slovníku (Slovník spisovného jazyka českého I, str. 357–358) sa uvádza pri hesle *dolů* aj spojenie *to je chlapík, před tím klobouk dolů*. Táto fráza je bežná aj v slovenčine: *pred ním, pred ňou klobúk dolu*, alebo len *klobúk dolu*, čo znamená „vážite si ho, ju, vzdajte mu poctu“ ap.

V českom slovníku sa slová *dolů*, *dole* spracúvajú osobitne, a to preto, že sa významovo odlišujú. Napr. pri označovaní smerovania k nižšiemu miestu sa v češtine používa iba príslovka *dolů*, pri vyjadrení „na nízko položenom mieste“ iba príslovka *dole*. V slovenčine sa v oboch prípadoch používa príslovka *dolu*. Podoba *dole* je knižná a používa sa nepomerne zriedkavejšie ako podoba *dolu*. Napr. vo výzve sa používa takmer výlučne podoba *dolu*! Má význam „zostúp, zostúpte, zíd, zídte dolu“ ap. Hoci sa toto slovo používa vo výzvach celkovo chudobnejšie ako slovo *hore*!, jednako len treba kvôli jednotnému spracovaniu uvážiť, či tiež nevydeliť výzvové *dolu*! ako citoslovce. Z bežnej reči poznáme spojenia typu *dolu z postele*, *dolu z lavice*, *dolu s ním* ap. Spojenie *dolu s ním* sa používa nielen v pôvodnom význame, ale aj v prenesenom „odstráňme, odstráňte ho, odbavme, odbavte ho“ ap.

Spracovanie prísloviiek *dole*, *dolů* v českom slovníku a slovenský materiál ukazuje ešte jednu vec, že totiž pri príslovkách *dolu* (*dole*) treba v slovníku uviesť ešte dva významy. V českom slovníku sa uvádzajú s charakteristikou *hovor.* a vysvetľujú sa takto: (pri hesle *dole*) „na místě méně významném, společensky, správně n. úředně níže zařazeném, podřízeném n. vůbec na horším místě“ a (pri hesle *dolů*) „směrem k nižší hodnotě, k úředně, správně n. jinak níže postavenému, k méně významnému, n. k horšímu“. Uvedené významy možno ilustrovať spojeniami slov typu: *dávať dobrý príklad tým dolu*, *od vedúceho*, *od riaditeľa dolu* (*po vrát-nika*), *od generála dolu*; *ceny idú dolu* ap. Tieto významy sú aj v slovenčine všeobecne známe a treba ich aj v slovníku vydeliť samostatne (obdobne i pri hesle *hore*).

Z uvedených poznámok vyplýva, že heslo *dolu*, *dole* je v slovníku spracované nedostatočne a bude ho treba v ďalšom vydaní doplniť a rozšíriť, ako aj poopraviť nesprávne gramatické charakteristiky. Porovnanie s českým materiálom ukázalo, že v slovenčine a v češtine sú pri týchto slovách základné rozdiely čo do slovnodruhového zaradenia a v dôsledku toho i čo do spôsobu a rozsahu používania.

ODPOVEĎ Š. PECIAROVI

Ján Mihál

V článkoch: 1. *Distributívne slovesá v slovenčine* (SR 27, 1962, 334–345), 2. *Slovesá typu pokašľávať, pofukovať* (SR 28, 1963, 32–44), 3. *Obmedzovací význam predpony po- v slovenčine* (tamže, 65–77) a 4. *Slovesá s predponou po- od dokonavých sloviess* (tamže, 201 n.) Š. Peciar netaktne si do-

volil na moju adresu pre môj príspevok *O slovesnej predpone po- v slovenčine*, uverejnený v zborníku Jazykovedné štúdie III, 1958, niekoľko poznámok, ktoré nie sú nijako zdôvodnené.

Najprv vyvrátim to, čo tvrdí Š. Peciar v prvom príspevku. Z toho, čo píšem na str. 200–202 uvedeného článku, nie každý môže vyvodiť uzáver, aký vyvodil Peciar v pozn. 12. Veď ja nikde netvrdím, že obidve predpony tvoria celok, ktorým sa slovesné kompozitum tvorí priamo zo slovesného bezpredponového základu. Také niečo mi neprišlo ani na um, ale jasne píšem: „A teraz preberieme slovesá s dvoma predponami, a to predpona *po-* plus daktorá iná z *predpôn*.“ Atd. Peciar si druhý odsek na str. 200 vôbec nevšimol, ako si nevšimol ani iné veci, čo mu hneď dokážem. Ale najprv o tom „nevhodnom termíne“ zdvojená (dvojitá) predpona. Termín zdvojená predpona nepoužil iba B. Letz vo svojej *Gramatike slovenského jazyka*, lež okrem Mihála môže si ho nájsť Peciar už v Slovenskej reči 2, 1933/34, 224. Uznávam, že nie je jednoznačný, lebo termín zdvojená, príp. dvojitá predpona môže značiť nielen typ *po- + za-*, lež i typ *po- + po-*, no z kontextu sa ukáže, o čo vlastne ide. Celkom tak je to i s termínom sloveso s dvoma predponami, lebo ani tento nie je jednoznačný, len z kontextu vysvitne, čo mal autor na mysli. Peciarovi nestačilo raz podotknúť, že termín zdvojená (dvojitá) predpona mu nevyhovuje, zopakoval to i v pozn. 14. Ostatne i ja používam termín slovesá s dvoma predponami. I jeden i druhý termín má svoje výhody alebo nevýhody. Súhlasím s F. Kopečným, ktorý píše: „Otázka terminologická je vždycky druhořadá, ale môže natropiti mnoho zmatkú. zvláště když se terminem napovídajícím jistý obsah... tento obsah nevyznačuje“ (*Základy české skladby*, Praha 1957, 100). Som tej mienky, že v mojom i v Letzovom prípade a takisto i v prípade SR 2, 1933/34, 224 každý dobromyseľný čitateľ správne pochopí, o čo ide.

To je pravda, že na niekoľkých miestach mám takú štylizáciu, akoby môj výpočet slovies s patričnou predponou alebo s dvoma predponami bol úplný. Nuž a veru i je úplný, kde tvrdím, že ide o všetky slovesá, čo sú v materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV; ale som podotkol, že materiál neobsahuje a nemôže obsahovať všetky slovesá slovenského jazyka, čo si Peciar zasa nevšimol.

V tej istej poznámke mi vyčítuje, že nerozlišujem spôsoby slovesného deja, ale vraj uvádzam najrozličnejšie typy slovies oboch vidov popri sebe. Pravdaže, veď mne nešlo ani o spôsob slovesného deja (keď už, tak radšej priebeh slovesného deja), ani o vidy slovies, mne šlo len o predponu *po-* v slovenčine. Ale pritom som povedal dosť a dosť aj o „spôsobe slovesného deja“ aj o vidoch, len to treba čítať cum grano salis, a nie zaujato. Predponu *po-* som sa pokúsil podať zo stránky vidovej i zo stránky funkčnej. Vraj nehovorím o distributívnom význame vôbec, hoci vraj tvrdím: „Pri každej dvojitej predpone uvedieme nové významy, ktoré vznikli v dôsledku dvojitej predpony“ (c. m., 200). To som i spravil, kde šlo o lexikálny význam.

Peciar najprv tvrdí, že o distributívnom význame vôbec nehovorím, ale potom predsa len pripustí, že distributívne slovesá spomínam iba v súvislosti s vidom na str. 194. Toto tvrdenie je — mierne povedané — nepravda, lebo distributívne slovesá nespomínam len na str. 194, lež i na str. 204, kde hovorím: „Slovesá so zdvojenou predponou (*po-* plus niektorá iná) sú takmer všetky perfektíva a vyslovujú dej alebo činnosť distribuovaných.“ Toto Peciarovi zasa ušlo. Alebo ďalej v pozn. 14 píše: „... a na inom mieste (c. m., 197) stotožňuje ‚podielové‘ slovesá s terminatívnymi.“ Na patričnej strane píšem: „Slovom, mnohé dokonavé slovesá s predponou *po-* bez zvrätneho *sa*, *si* vyslovujú dej, ktorý sumárne zasahuje, kým so zvratným *si*, alebo i so zvratným *sa* sú tie isté slovesá terminatívne, podielové.“ Ako stotožňujem? Ani na ume som také niečo nemal! A potom ten Peciarov vývod: „Celý Mihálov príspevok sa vyznačuje pojmovou nejasnosťou a nedostatkom systematičnosti, takže nemôže byť východiskom pre ďalší výskum.“ Kde je tá pojmová nejasnosť? Asi to, že používam termín podielové slovesá namiesto podielne slovesá, ako by to chcel azda Š. Peciar? O podielnom deji nikde nehovorím, ale hovorím iba o podielových slovesách, Letz píše o podielnom deji v spomenutej gramatike (230), i E. Pauliny píše (*Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 95) jednak o podielnom deji a jednak o podielových slovesách. Paulinyho knižka vyšla r. 1960, môj príspevok r. 1958, teda termín podielové slovesá prevzal Pauliny odo mňa? Kde chýba v mojom príspevku systematičnosť? Prebral som slovesá s predponou *po-* zo stránky vidovej a predponu *po-* zo stránky funkčnej.

Ešte niekoľko slov na Peciarove poznámky 17 a 18. Podľa mňa v slovese *podotknúť* nejde v slovenčine o nijaký variant predpony *pod-*, ale o dve predpony: *po-do-*, teda: *po-do-tnúť*. Š. Peciar vo svojej 18. poznámke tvrdí, že sa vôbec nezmieňujem o slovesách s predponou *po-nad-*, hoci na str. 195 v prvom odseku je reč o nich, teda pre úsporu miesta som ich už neuvádzal podľa abecedného poradia i na str. 200.

Nuž a teraz audiatur et altera pars, preto niekoľko dokladov o tom, že Š. Peciar by mal byť sebakritickejší. Napríklad tvrdí, že vlastné distributívne slovesá tvoria sa v slovenčine len predponou *po-* (c. m., 335), pričom uvádza typ *pobrať*, ktorý nie je vôbec distributívny, ale sumárny, výsledkový, podobne *pokosiť* (c. m., 334). Distributívnosť slovies typu *pohniť* je pochybná. Lež uvedieme niekoľko slovies, ktoré značia distributívny dej, a nie sú tvorené predponou *po-*, napr.: *sprevracat'*, *vyzobrykovať sa* (na niekoho), *vyzvrtať* (niekoho) ap. V poslednom odseku svojho príspevku Š. Peciar tvrdí, že „v dnešnej slovenčine je niekoľko distributív odvodených od dokonavých slovies“. Uvádza tieto slovesá: *pokúpiť*, *popredať*, *porozpredať*, *porozpovedať*, *porozutekať sa*, *poschytat'*, *pousporiadať*, *povystískat'*, *povyzvrtat'*. Zo základov uvedených slovies sú dokonavého vidu len *kúpiť*, *dať*, *povedať*, ale nie sú dokonavého vidu *utekať*, *stískat'*, *zvrtať*. Na str. 344 v prvom odseku Š. Peciar píše, že *povyzvrtat'* je zdanlivo utvorené od do-

konavého *vyzvrtat*, ale v poslednom odseku svojho príspevku už kategoricky tvrdí, že *povyzvrtat* je utvorené od dokonavého *vyzvrtat*. Na čej strane je pojmová neujasnenosť? Voľakedy Peciar nemohol prísť na chuť slovesám typu *dosáľat*, a dnes už aj on uvádza odkiaľsi sloveso *poobriezať*, *poodriezať* (c. m., 339, 340). Jedno je isté, že mnohé slovesá nielen dokonavého, ale i nedokonavého vidu s predponou *vy-*, *roz-* sú distributívne i bez predpony *po-*, napr. typy *vyháňať*, *rozháňať*, predpona *po-* len zintenzívňuje distributívnosť: *povyháňať*, *porozháňať* ap.

Š. Peciar i takto píše: „Nedokonavé slovesá typu *prechodiť*/*prechádzať* sú rozložiteľné preto, lebo sú rozložiteľné ich východiskové dokonavé slovesá *prejsť*, *vyjsť* atď. Dokonavé slovesá *prechodiť*, *vychodiť*, *dochodiť* sú rozložiteľné preto, lebo sú odvodené predponami *pre-*, *vy-*, *do-* od slovesa *chodiť*.“ Je to číra subjektívna špekulácia. Čo keby nešlo o predpony *pre-*, *vy-*, *do-*, ale, povedzme, o predpony *od-*, *nad-*, *za-*, *v-* atď.? Celá jeho úvaha teoreticky neobstoí a pre prax nič neznačí. Alebo v tom istom príspevku na 16. strane: „Pozoruhodné sú dve slovesá, ktoré majú oba vidy: *dopáliť*/*dopaľovať*, *dožrať* (*dožratý*)/*dožierať* = (nazlostiť, napáliť)“. A slovesá *premrviť* — *premrvať* — *domrviť*/*domrvať* (ruženec, pátriky), *potiahnuť*/*potahovať* (kradnúť), *obľat*/*obľínať* (klamať), *pobiť*/*pobíjať* (strechu) atď. — nie sú „pozoruhodné“?

Pokiaľ ide o homonymiu predpôn, poznamenávame, že každá predpona môže byť homonymná, ak z toho istého slovesného základu tvorí aspoň dve slovesá rozličného významu. Napríklad predpona *po-* je homonymná v týchto slovesných dvojiciach: *po-robiť* (čo nám uľožili) / *porobiť* (počariť niekomu) atď. Ale i tu je otázka, či je správne hovoriť o homonymii predpony, a či nemáme hovoriť o homonymii slovesného celku. Podobne je to i s distributívnosťou; napr. *povracat* neznačí len sumárny dej (povracat miestnosť, zadávať, zagrcat), ale i výsledkovo distributívny dej *povracat* (peniaze, dlhy). Čo je tu homonymné? Stačí, keď sa takéto finesy uvedú v slovníku.

V cit. druhom článku Peciar píše: „Istý počet týchto slovies zaznamenal J. Mihál v príspevku o slovesnej predpone *po-*. Avšak Mihál nevedel správne odlíšiť slovesá typu *pokašľávať* od iných slovesných typov s predponou *po-*.“ Načo ich odlíšovať, keď sú toho istého typu? Mne to stačilo, lebo mi nešlo o presné roztriedenie slovies s predponou *po-* podľa priebehu slovesom vysloveného deja (Peciar používa termín spôsob slovesného deja), mne šlo skôr o význam patričných iteratív a frekventatív.

Ale najostrejšia je Peciarova poznámka pod čiarou jeho príspevku na str. 33: „Neujasnenosť teoretických kritérií priviedla Mihála k tomu, že za frekventatíva pokladá aj dokonavé slovesá *pomocovať sa*, *postrečkovať*, *postretávať*, *povalkovať* a že za predponové pokladá aj slovesá *poručníkovať*, *poručníčkovat*, *požičiavať*.“ Nijaká neujasnenosť teoretických kritérií, ale nedostatočná pozornosť zavinila, že slovesá *pomocovať sa*, *postrečkovať*, *postrekávať* a *povalkovať* ostali náhodou v skupine slovies, ktorých nedoko-

navé základy zostávajú nedokonavé i s predponou *po-*. Peciar predsa mohol prísť na to, ako sa to stalo.

O slovese *pokašľávať*. Tu ponajprv otázka: prečo sa začalo písať *kašľať*, *pokašľávať*, *kašľavý*, keď v *C z a m b l o v e j Rukováti* (1919), v Pravidlách z r. 1931 a v Pravidlách 1940 sa písalo ešte *kašeľ*, *kašľať*, *pokašľávať*, *pokašliavať*, *kašľavý*, veď napríklad slová *hrboľ*, *hrboľavý*, *hrvoľ*, *hrvoľavý*, *sopeľ*, *sopľavý* atď. ostali ako sa patrí? Kde je tu tá Peciarom toľko prí-zvukovaná systémovosť? A po druhé: Peciar bez uváženia prijal Isačenkovu poučku, že slovesá typu *pokašľávať* sa tvoria komplexne predponovo-príponovo od patričných bezpredponových a bezpríponových sloviess typu *kašľať*. Sme tej mienky, že sa slovesá spomenutého typu tvoria takto:

nedok. *kašľať* — *kašľávať* — *pokašľávať*

dok. *pokašľať*

Korelačný pár nedok./dok. je tu vlastne len *kašľať/pokašľať*. Nechápeme dosť dobre, prečo by typ *pokašľávať* mal vzniknúť komplexne predponovo-príponovo, keď medzi *kašľať* a *pokašľávať* je samostatný základ *kašľávať*. Sloveso typu *fúkať* — *pofukovať* mohlo vzniknúť komplexne, lebo medzi základom *fúkať* a zloženinou *pofukovať* nebol samostatný sprostredkujúci člen *-*fukovať*, ako pri *kašľať* — *kašľávať* — *pokašľávať*. Pri *fúkať* — *fúkavať* — *pofukovať* dá sa vyvodiť aj iný uzáver, ale tu nebudeme teoretizovať.

Peciar tvrdí (c. m.), že pri slovesách *posedávať/posedúvať* „nejde vôbec o časové obmedzenie deja“. Tu sa Peciar „preštylizoval“, veď ak nejaký dej sa koná len občas (zavše), ide rozhodne o časové obmedzenie. Peciar ďalej štylizuje vec tak, akoby nevedel o párových striedavých koreňoch *sed-/sad-* a o slovesách odvodených z tých koreňov. Teda „tvrdá spoluhláska“ (c. m., 34) nič „neukazuje“.

Peciar má vedieť, že i prípony *-ava-*, *-ieva-*, *-ova-* atď. majú lexikálno-gramatický význam, ako to konštatoval už J. R u ž i č k a (JČ 7, 1953, 161).

V zozname nedokonavých sloviess s predponou *po-* vyjadrujúcich „pre-rývano-zmiernený spôsob slovesného deja“ (c. m., 38—43) Peciar zbytočne uvádza veľa vecí, ktoré mohol povedať raz všeobecne, napr. že frekventatíva typu *pobafkávať* (*si*) nie sú nedokonavé k dokonavému typu *pobafkať* (*si*). Je to ten istý typ ako *kašľať* — *kašľávať* — *pokašľávať*, *bafkať* — *bafkávať* — *pobafkávať* (*si*). V tomto zozname uvádza Peciar slovesné tvary typu *blýskavať* s nesystémovou kvantitou typu *blýskať* — *poblýskavať*, hoci všeobecne má platiť kvantita typu: *blýskať* — *poblýskavať*. Z Pravidiel a z dvoch dielov SSJ môžeme uviesť hojne príkladov. Jedno je isté, že s kvantitou narába Peciar sebevoľne, čo dokazuje i to, že v Pravidlách je napr. *sřkať* a tak má byť *sřkavať* — *posřkavať*, *osřkavať*, ale v spomenutom zozname patričného článku má Peciar „*posrkovať/-kávať* — k *sřkať*“, hoci malo byť: *posrkovať*, *posřkavať* — k *sřkať*. Aký nedôsledný je Peciar, uvidíme z tohto: raz píše (c. m., zoznam) „*potapkávať* — k *řapkať*; môže patriť i k dok. *potapkať*“, podobne i v hesle *potřapkávať* (*sa*), ale už „*potackávať* sa — k *tackať* sa; nepatrí k dok. *potackať* sa s obmedzovacím významom“.

Teda *potapkávať* môže patriť i k *potapkať*, ale *potackávať sa* nemôže patriť k *potackať sa*. I keď Pravidlá uvádzajú len *šúchať* s dlhým -ú-, v zozname uvádza Peciar v hesle *pošuchávať* už dubletu *šuchať/šúchať*, *pošuchať/pošúchať*. A potom vraj Mihálov materiál nie je spoľahlivý, lebo uvádza umelé tvary! Alebo vraj „zriedkavé je homonymum *porábať* k dok. *porobiť*² (= *počarovať*)“; myslím, že *porábať* k *porobiť* vo význame *počariť* vôbec neexistuje, hoci tvar je možný.

Peciarovi vraj nie je jasné, aký obsah vkladám do termínov afektívne a neafektívne slovesá. Iste nie taký ako on; Peciarovi afektívne slovesá = expresívne slovesá. Mne nie. Napr. sloveso *žrať* môže byť expresívne, ale nie je afektívne, kým sloveso *virgať* je aj expresívne aj afektívne, sloveso *nadhrnúť sa* je expresívne, a nie je afektívne, *narobiť sa* nie je expresívne, ale je afektívne.

Ako vidím, Peciar nesprávne chápe slovesá typu *pospať*, lebo ma mylne pouča, že veta Len čo ľudia pospali (t. j. spali veľmi krátko), ozvala sa siréna ukazuje, že „Mihál vôbec nevystihol podstatu distributívneho spôsobu slovesného deja (rozloženie deja na časti), jeho postupné uskutočnenie“. Veľký omyl. V citovanej Peciarovej vete prísudok *pospali* neznačí, že spali krátko, ako vysvetľuje Peciar v zátvorke, ale značí len, že vôbec všetci pospali do jedného. V tej vete malo byť sloveso *zaspali* a veta by bola jednoznačná.

Veľmi dobre viem, že niektoré slovesá bez predpony *po-* alebo vôbec bez predpony môžu so zvratným *sa* vysloviť reciprocitu (*harkať sa*, *kasat sa*, *vadiť sa*, *klamať sa*, *biť sa* atď.).

Keďže som svoju odpoveď pre úsporu miesta skrátil, len všeobecne poznamenávam, že v patričnom Peciarovom príspevku je veľa nepresností.

Peciar nepripúšťa, že slovesá typu *poohnúť*, *pootočiť*, *pootvoriť*, *ponačrieť*, *povyskočiť* ap. majú popri význame malej miery deja i význam začínací (ingresívny). Peciar nevníma veľa vecí tak ako ja. Mne slovesá typu *pošmyknúť sa*, *pokĺznúť sa* značia iný priebeh slovesom vysloveného deja ako slovesá s dvoma predponami typu *pootvoriť*, *pootočiť (sa)* etc. Nie sú tzv. momentné slovesá slovesami jednorazovými. napr. slovesá typu *bodnúť* alebo *seknúť*? Peciar by mal vedieť, že sloveso *poosožiť* nemá dve predpony, má len jednu: *po-osožiť* (str. 206)! Neviem, prečo pokladá Peciar slovesá *poodcláňať*, *poodhrabávať*, *poodhrňať*, *poodchyľovať (sa)*, *poodstupovať (sa)*, *pootáčať (sa)*, *pootvárať (sa)* v pozn. 14 na str. 206 a slovesá *pozacláňať*, *pozastierať*, *pozatláčať* (str. 208) za nedokonavé.

Sloveso *popchnúť* nie je variantom slovesa *popichnúť*, sú to nielen tvarove, ale i sémanticky rozdielne slovesá. V slovenčine je tvar *kvákať/pokvákať*, niet tvaru *pokvaknúť*, len ak nejaký novotvar. Medzi slovesá typu *pobehnúť* (trocha) nepatrí sloveso *počúvnuť*, *poslúchnuť*, lebo sú to slovesá rezultatívne, kým slovesá typu *pobehnúť* sú atenuatívne. Sloveso *pobozkať* nevzniklo v básnickej reči podľa *pocelovať*, veď v ľud. reči je *bozkať* i *po-bozkať*.

Niekoľko slov na záver. Peciar vie netaktne štylizovať neopodstatnené útoky proti Mihálovi, ale nemal by tak robiť, keď ani on — ako sme videli — nie je bez chýb a omylov tak, ako nik nie je bez nich, kto niečo robí. Keď som na konci svojho spomenutého príspevku napísal, že „nedostatky tohto príspevku akiste budú dobrým stimulom pre ďalšie bádanie v prefixácii slovies“, nepočítal som, že sa mi po piatich rokoch dostane toľko invektív a povykrúcaných, chaotických, nemiestnych namysleneckých ponaučení.

ODPOVEĎ NA ODPOVEĎ

Štefan Peciar

Jána Mihála veľmi nahnevalo, že som si „dovolil“ niekoľko kritických poznámok k jeho príspevku o slovesnej predpone *po-* v slovenčine. Lutujem, že Mihál v týchto mojich poznámkach našiel iba niečo, čo vôbec nebolo mojim úmyslom: „toľko invektív a povykrúcaných, chaotických, nemiestnych namysleneckých ponaučení“. Potom ma však neprekvapuje, že Mihál vo svojej odpovedi všetky moje kritické pripomienky odmieta a to, čo nijako nemôže odmietnuť, zľahčuje. Pritom si nedal záležať na tom, aby moju kritiku vyvrátil vecnými argumentmi, i keď predstiera, že to robí, ale sa zaciľil najmä na to, aby dokázal, že ani Peciar „nie je bez chýb“ (nikdy som o tom nepochyboval, preto Mihálovi ani neďakujem za upozornenie) a že „by mal byť sebakritickejší“. Z toho vidím, že sa s Mihálom nedohodnem ani v základných teoretických otázkach. Rovnako zrejme usudzuje aj Mihál, lenže on hľadá príčinu v tom, že „Peciar nevníma veľa vecí tak ako ja“ (t. j. Mihál). Za takýchto okolností je ďalšia výmena názorov medzi nami zbytočná. Preto sa vo svojej replike dotknem iba tých Mihálových tvrdení, ktoré nemôžem pokladať za pravdivé alebo s ktorými sa nedá súhlasiť. (Pre informáciu čitateľov uvádzam, že redakcia časopisu počet takýchto Mihálových tvrdení značne zredukovala.)

Mihál sa ohradzuje proti mojej kritike jeho chápania dvoch slovesných predpôn typu *po-na-* ap. Jemu vraj „ani na um neprišlo“ tvrdiť, že „obidve predpony tvoria celok“. Mihál však jednoznačne písal o „dvojitej predpone“ (v jednotnom čísle!) *podo-*, *pona-* *poo-* atď. (c.m., 200 n.). Ja som to mohol rozumieť iba tak, ako je to u Mihála napísané. Nevie, prečo v tom Mihál hľadá zaujatosť z mojej strany.

Dalej Mihál s rovnakou rezolútnosťou zľahčuje moju kritickú pripomienku, že stotožňuje „podielové“ slovesá s terminatívnymi. Ale z citátu, ktorý sám Mihál uviedol, jasne vidno, že kladie vedľa seba „slovesá terminatívne, podielové“ ako synonymá. Ak to „ani na um nemal“, ako sa vyjadruje, mal to napísať ináč.

Na inom mieste ma Mihál pouča, že slovesá *utekať*, *stísať*, *zvráť* nie sú

dokonavého vidu. Tvrdil som ja vari, že tieto slovesá sú dokonavé? Z môjho výkladu je celkom jasné, že distributívne slovesá „s dvoma predponami“ *porozutekať sa*, *povystíškať*, *povyzvŕtať* a ešte niektoré iné odvodzujem – v úplnej zhode so súčasným výskumom problémov odvodzovania slov – od dokonavých predponových sloviess *rozutekať sa*, *vystíškať*, *vyzvŕtať* ap., a nie ako Mihál od nedokonavých sloviess *utekať*, *stíškať*, *zvŕtať* ap. To je jeden z prípadov, kde Mihál asi „vníma“ jazykovú skutočnosť ináč ako Peciar. Pravda, ak tu nejde o snahu dezorientovať čitateľov a tak sa vyvríšiť na Peciarovi. Ďalej nemôžem s Mihálom súhlasiť v tom, že slovesá typu *vyháňať*, *rozháňať* pokladá za distributívne. To by sa nám pojem distributívnosti rozplynul. Ja trvám na tom chápaní distributívnosti, ktoré som vyložil v článku *Distributívne slovesá v slovenčine* (SR 27. 1962, 334–345). Ostatne nejde tu len o moje chápanie distributívneho spôsobu slovesného deja.

Mihálovej argumentácii proti môjmu ponímaniu rozložiteľnosti sloviess typu *prechodiť/prechádzať* nerozumiem, preto na ňu neodpovedám. Trvám na tom, čo som o tejto veci napísal, i keď Mihál tvrdí, že je to „číra subjektívna špekulácia“, ktorá „teoreticky neobstoí a pre prax nič neznačí“.

Ďalej mi Mihál vyčíta: „Peciar bez uváženia prijal Isačenkovu poučku, že slovesá typu *pokašľávať* sa tvoria komplexne predponovo-príponovo od ... sloviess typu *kašľať*.“ Neviem, ako Mihál zistil, že som túto koncepciu prijal „bez uváženia“. Ja však vôbec nemôžem súhlasiť s Mihálovými názormi, podľa ktorých sloveso *pokašľávať* je odvodené od iteratíva *kašľávať* a „korelačný pár nedok./dok. je tu vlastne len *kašľať/pokašľať*“. K tomu treba povedať toto: Slovesá *kašľať* – *pokašľať* vôbec netvoria korelačný pár; obe sú jednovidové – *kašľať* je nedok., *pokašľať* dok. Iteratívum *kašľávať* vyjadruje celkom iný spôsob slovesného deja ako slovesá typu *pokašľávať*. Ide tu o dva odlišné spôsoby slovesného deja. A predponové slovesá vyjadrujúce istý spôsob slovesného deja sa nikdy netvoria od odvodených sloviess vyjadrujúcich iný spôsob slovesného deja. Tvoria sa od základných sloviess alebo od takých predponových sloviess, v ktorých predpona má lexikálny význam. Ďalej však Mihál pripúšťa, že sloveso *posfukovať* „mohlo vzniknúť“ z *fúkať*, keďže tu nejestvuje „sprostredkujúci člen“ **fukovať*, ako je to (podľa Mihála) pri *kašľať* – *kašľávať* – *pokašľávať*. Táto Mihálova úvaha je celkom chybná, pretože v nej neberie ohľad na to, že pre slovesá toho istého typu, t. j. utvorené rovnakými (alebo synonymnými) slovotvornými prostriedkami a vyjadrujúce ten istý spôsob slovesného deja treba predpokladať rovnaký (alebo obdobný) slovotvorný postup (slovotvorný model).

Trvám na svojom tvrdení, že pri slovesách *posedávať/posedúvať* „nejde vôbec o časové obmedzenie deja“ ako pri slovesách typu *posedieť (si)*, i keď sa to Mihálovi nezdá.

Odmietam Mihálovo tvrdenie, že s kvantitou narábam „sebevoľne“. Pri všetkých svojich príkladoch som sa opieral o materiál zhromaždený v kartotékach ÚSJ. A tento materiál ukazuje, že rozloženie kvantity pri slove-

sách nie je také priamočiare, ako by to chcel Mihál. Odpoveď v tejto veci dá Mihálovi Slovník slovenského jazyka.

Ani po Mihálovej odpovedi nie je mi jasné, aký obsah vkladá do termínov afektívne a neafektívne slovesá.

Ďalej Mihál tvrdí, že „Peciar nesprávne chápe slovesá typu *pospať*“. Tu však nejde o môj „veľký omyl“, ako tvrdí Mihál, ale o nedorozumenie z Mihálovej strany. Ja nikde nehovorím, že *pospali* = „spali krátko“, ale dôvodím, že súvetie „Len čo ľudia pospali, ozvala sa siréna“ vylučuje také chápanie deja pri slovese *pospať*, s akým sa stretávame u Mihála: „stav, čo potrvá dlhší čas“. Spojka *len* čo v spojení so slovesom *pospali* v citovanom súvetí jednoznačne vyjadruje, že ľudia „spali krátko“ (keď sa ozvala siréna).

O nedorozumenie z Mihálovej strany ide zväčša aj v tých prípadoch, ktoré sa Mihálovi javia ako moje nepresnosti. Pretože ide o drobné jednotlivosti, nepokladám za potrebné komentovať všetky Mihálove tvrdenia. Keby bol Mihál čítal moje príspevky tak pozorne a nezaujato ako ja jeho, boli by sa mu mnohé veci javili inak.

Svojou odpoveďou nijako nechcem u čitateľov vzbudiť dojem, že úplne všetko, čo napísal Mihál, je zlé, alebo že ja sa nemôžem pomýliť. Tak napríklad v štúdií *Funkcie slovesnej predpony s- v slovenčine* (SR 28, 1963, 268 n.) spresňujem a čiastočne korigujem na základe nového materiálu svoju formuláciu o distributívnych slovesách v dnešnej slovenčine, vyslovenú v štúdií *Distributívne slovesá v slovenčine* (SR 27, 134 n., pozn. 10). Viem, že sloveso *poosožiť* nemá dve predpony, ale iba predponu *po-* (Mihál správne upozornil na moje nedopatrenie). Spôsob tvorenia (nie etymológiu!) slovesa *podotknúť* možno pokladať za sporný. Ale to sú jednotlivosti, ktoré nijako podstatne nemenia moje kritické hodnotenie Mihálovho príspevku o predpone *po-* v slovenčine. Stojím si za tým, čo som napísal. Škoda, že Mihál nevedel prekonať svoju zaujatosť voči mne a neumožnil mi, aby som jeho príspevok čítal už v rukopise, hoci som bol jedným z recenzentov III. zväzku Jazykovedných štúdií, v ktorom Mihálov príspevok vyšiel. Mihál by mal uznať, že moje kritické pripomienky k mnohým jeho príspevkom, ktoré som mal možnosť recenzovať v rukopise, prispeli (často podstatne) k zlepšeniu ich úrovne.

ZPRÁVY A POSUDKY

E. NONNENMACHER-PRIBIČ, DIE BALTOSLAVISCHEN AKZENT- UND INTONATIONSVERHÄLTNISSE UND IHR QUANTITATIVER REFLEX. IM SLOVAKISCHEN. O. Harrassowitz, Wiesbaden 1961, 196 strán.

Monografiu a baltoslovanských prízvukových a intonačných pomeroch a o ich kvantitatívnych reflexoch v slovenčine, ktorá vyšla u O. Harrassowitza v edícii Bibliotheca Slavica, označuje autorka v úvode ako prvý pokus o súhrnný opis slovenského prozodického systému z historického hľadiska. Je to autorkina prepracovaná a rozšírená dizertácia, ktorá vznikla pod vedením známeho západonemeckého slavistu prof. dr. E. Koschmiedera.

Okrem Dvončovej monografie o rytmickom zákone je Nonnenmacherovej práca jedinou tohto druhu. Je zaujímavé, že vznikla mimo slovenského jazykového územia a jej autorkou je cudzinka. Autorka si vzala za úlohu preskúmať, nakoľko je kvantita súčasnej slovenčiny historicky oprávnená, t. j. či odráža staré prízvukové a intonačné pomery, alebo či ide o neskoršie vyrovnania. Vychádza pritom aj z toho, že Slováci od 15. do 19. storočia používali češtinu ako spisovný jazyk. Pri hodnotení základnej literatúry o slovenskej kvantite vyčíta Nonnenmacherová Bartkovi, že preceňuje príklady, v ktorých sa slovenčina odlišuje od češtiny, a tak vytvára predstavu, že slovenské výsledky praslovanských akútov stoja v protiklade k pomerom v češtine, čo podľa autorkinej mienky nezodpovedá celkom skutočnosti.

Nonnenmacherová narába s obrovským množstvom literatúry; súpis prác zaberá 16 strán. Tematicky sa štúdia rozdeľuje na dve základné časti. Prvú venuje autorka baltoslovanským (str. 8–22) a praslovanským (23–66) kvantitatívnym, intonačným a prízvukovým pomerom, jadrom práce (67–157) je rozbor slovenskej kvantity. Slovný materiál roztriedila podľa slovných druhov a starých intonácií (podstatné mená, prídavné mená, slovesá) a podľa slovotvorných typov tvorených predponami (do-//dô-, po-//pô-, na-//ná- ap.) a príponami (*-ьба, *-ja//*-ьja, *-ьje ap.).

Zo zbežného rozboru vidieť, že ako základné materiály použila autorka pravopisné pravidlá z r. 1940 a gramatiku J. Orlovského a L. Aranya. Využila aj všetok slovný materiál z Bartkovej štúdie o slovenských výsledkoch praslovanských prízvukových akútových dĺžok. Pri nahromadení veľkého množstva materiálu, a to pomerne rôznorodého, sa ľahko stalo, že sa popri spisovných tvaroch vyskytujú aj tvary nespisovné (čo by nakoniec chybou nebolo, ale kvantitatívnymi pomermi v slovenských nárečiach sa autorka priamo nezaobrá) napr. *buľa, bura, čeža, dupa, tuča* ap., tvary české a „poslovenčené“, napr. *člun, lid, žluva, napájedlo, bratr, hrabje, priemysl, priemyslník, vůz* ap. Možno vysloviť poľutovanie, že Nonnenmacherová nebrala do úvahy pravopisnú reformu z r. 1953 a nepoužila platné Pravidlá slovenského pravopisu a najnovšiu normatívnu gramatiku, hoci ich medzi literatúrou uvádza. Takto sa viaceré údaje javia ako nepresnosti, napr. slová s príponou *-ál (-ál')*: *bruchál, nosál, okál, zubál* atď.; slová s príponou *-inec (-inec)*: *chudobínek, holubínek* atď.; slová s príponou *-ún (-úň)*: *behún, chrapún, silún (!)* atď.; slová s príponou *-áč (-ač)*: *čiháč, hltáč,*

lapáč, vrtáč atď.; slová s predponami s-, z-: *sbierka, smes, svada, sväzok* atď. Prípona -aň (!) v slove *rúbaň* pokladá sa za výsledok rytmického krátenia a priradzuje sa k typu *brucháň, dlháň*. Vyskytujú sa aj chybné tvary v genitíve plurálu „zlát“ (od *zlato*), „dúš“ (od *duša*). Okrem viacerých ďalších nepresností nájdú sa aj chyby v citácii mien autorov a článkov.

To sú však úskalnia, na ktoré autorka ľahko mohla naraziť, pretože sa pustila riešiť otázku, ktorá nie je jednoduchou ani pre slovenského lingvistu, narábala s rozsiahlym a rôznorodým materiálom a okrem toho slovenčinu pravdepodobne nepozná ako živý hovorený jazyk.

Treba však len privítať, že otázky slovenského jazyka zaujímajú aj slavistov v zahraničí, pritom pohľady, s ktorými pristupujú k riešeniu problémov v mimoslovenskom prostredí, môžu byť pre nás nielen zaujímavými, ale aj užitočnými. Autorka si dala s monografiou mnoho práce, najčastejšie pristupuje osobitne k jednotlivým slovám a analyzuje ich, narába aj s materiálom z iných slovanských jazykov a na vývin slovenskej kvantitativity sa pozerá s prihliadaním na dlhodobý vplyv češtiny ako kultúrneho a spisovného jazyka počas jej fungovania na Slovensku. Súhrnne možno povedať, že monografia E. Nonnenmacherovej je prínosom, ktorý musíme náležite zhodnotiť a oceniť.

M. Majtán

VZÁJOMNÉ LISTY JAROSLAVA VLČKA A JOZEFA ŠKULTÉTYHO. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1963, 388 strán.

Ako 9. zväzok edície Ústavu slovenskej literatúry SAV Korešpondencie a dokumenty vyšiel súbor vzájomných listov dvoch priateľov a spolupracovníkov v oblasti slovenskej literatúry, naostatok správcov obnovenej Matice slovenskej po prvej svetovej vojne — J. Vlčka a J. Škultétyho. Tieto listy vyšli časovo veľmi vhod k stému výročiu založenia Matice slovenskej, i keď azda ani nie zámerne.

Vzájomná korešpondencia J. Vlčka a J. Škultétyho sa zachovala s väčšími alebo menšími medzerami od r. 1881 až do r. 1929. Tieto listy sú dôležité ako dokumenty pre poznanie slovenského literárneho vývinu i pre dejiny spisovnej slovenčiny. Ich podnetom boli spočiatku Vlčkove knihy *Literatura na Slovensku, její vznik, rozvoj, význam a úspěchy — Příspěvek k dějinám písemnictva československého* (Praha 1881) a *Dejiny literatury slovenskej* (Martin 1890), potom Škultétym redigované Slovenské pohľady a Vlčkove príspevky v nich a nakoniec udalosti súvisiace priamo s Maticou slovenskou.

Vlčkovi aj Škultétymu boli blízke problémy spisovnej slovenčiny. J. Vlček na začiatku svojej literárnej činnosti pridržiaval sa zásad, na ktorých sa budovala Pokorného Knihovna československá, kde vyšla i Vlčkova *Literatura na Slovensku*, že „zábavné a poučné“ knihy majú vychádzať aj po slovensky, ale vedecké len po česky. Neskoršie pri spracúvaní *Dejín literatury slovenskej* Vlček pochopil historické podmienky vývinu slovenskej národnosti a formovania novodobého slovenského národa a jazyka v rámci Uhorska a prijímal spis. slovenčinu ako nevyhnutnosť. Tým sa utužila názorová zhoda Vlčka so Škultétym v otázkach slovenského jazyka a literatúry, hoci Škultéty od začiatku proti

estetickému hodnoteniu literárnych diel zdôrazňoval aj iné kritériá viac ako Vlček. Pri písaní *Dějín české literatury* (okolo r. 1900) však Vlček hodnotil slovenskú literatúru zas prisnejšie a menej priaznivo, najmä Bernolákovu školu, pravda, okrem J. Hollého (porov. list č. 122, str. 117).

Pokiaľ ide o kultúru reči, Vlček sám vynikal ako výborný štylista vo svojich českých i slovenských prejavoch. Potrebu jazykovej čistoty, správnosti a vycibrenosti Vlček dokazoval i v listoch Škultétymu: „Jožičko, chráň, ako Ti len možno, slovenskosť našej spisovnej reči v Pohľadoch.“ Nedostačuje mu hláskový prepis českých termínov a frazeológie. Vyčítuje chyby, ktorých sa dopúšťajú slovenskí spisovatelia. „Sebe sa nečudujem: ja som tu v mocnom príboji inorečovom; no Vy ste doma. Pravidlo nech bude: Kde Slovák má svoje originálne slovo, zvrat ..., tam neupotrebovať miesto neho zbytočne české lebo inšie. Myslím, že to zdravé stanovisko.“ (List č. 44 zo 4. 1. 1891, str. 59.) Škultéty si vážil Vlčkove rady a usiloval sa ich aj uskutočňovať. K jazykovej norme, respektíve ku kodifikácii mal v súčasných pomeroch správny vzťah: „Ináče ja novoty podľa svojej hlavy a svojho vkusu neveľmi robim. Ako vidno z Pohľadov, prijal som niektoré Czamblove návrhy (jabloňka, koňský atď.) i proti svojmu presvedčeniu, len aby sme skorej prišli k nejakým zákonom...“ (List č. 62 z 9. 10. 1892, str. 73.)

Vzťah J. Vlčka k slovenčine, na ktorú bol Škultéty veľmi citlivý („Kto podrýva slovenčinu, nemôže byť priateľom Slovákov a nerozumie česko-slovenskej otázke.“ – List č. 119, str. 113. „V Čechách, pravda, musí prísť nová generácia, aby sa rozumelo slovenskej otázke. Kto dnes u nás podkopáva slovenčinu, neslúži ani českým záujmom.“ List č. 142, str. 130.), obmeňoval sa podľa okolností a pomerov v Čechách, ale celkove ostal kladný až do konca. („O ,shode česko-slovenskej‘ Ti už iste všetko, čo treba vedieť, vyrozprával Žiga. Ide hlavne o to, začať už raz od koreňa organisovať, ak ešte možno. Rečová otázka mala byť iba odmenou pre Čechov kedysi v budúcnosti; ale ostane vari len túžbou a nádejou, lebo niet výhľadu na uskutočnenie. Ja som sa nič nepremenil od 1890, na to sa spoliehaj.“ List č. 73, str. 83.)

Po prvej svetovej vojne J. Vlček a J. Škultéty obnovili aj svoj písomný styk, keď sa stali správcami oživotvorenej Matice slovenskej a keď Vlček i ďalej žil zväčša v Prahe. Listy nám umožňujú nazrieť do zákulisia života v Matici slovenskej v dvadsiatych rokoch a osvetľujú mnohé detaily (o matičných funkcionároch, o vydávaní kníh a časopisov, o chystaných Pravidlách slovenského pravopisu atď.). Z listov vidno, že sa Vlček rozhodne distancoval od oficiálnej politiky a že mal kritický pomer k jej reprezentantom na Slovensku, že si uvedomoval význam Matice slovenskej pre národný život Slovákov a že mu žil i napomáhal jeho rozvoj v najlepšej zhode s J. Škultétym. Názory vyjadrené v týchto listoch sú poučné i pre naše časy, i keď v našom socialistickom zriadení pomer češtiny a slovenčiny, rovnako ako pomer Čechov a Slovákov je vyriešený na vedeckých marxistických základoch.

Táto korešpondencia je, pravda, torzovitá, neúplná, nepodáva teda názory autorov v úplnosti. Doplniť chýbajúce dáta a vyplniť medzery – čo aj namiesto niektorých menej potrebných detailov – mohlo byť úlohou vydavateľa. Mohol viac využiť tlačenej práce Vlčkove a Škultétyho, resp. i ostatnú korešpondenciu.

Úvod k edícii napísal I. Kusý, pre tlač ju pripravil a poznámky napísal J. Ambruš. V edičnej poznámke sa stručne vykladajú zásady, ktorými sa editor spravoval: z jazykovej stránky nemenil nič, na chyby v origináli upozorňuje

podľa potreby v poznámkach. Tento postup zo stanoviska jazykovedcov možno len schvaľovať.

Celkove edícia je záslužná a neobyčajne cenná i pre dejiny spisovnej slovenčiny.

E. Jóna

STUDIJNÉ STREDISKÁ SLOVAKISTIKY NA ZAHRANIČNÝCH UNIVERZITÁCH

Štúdium slovenskej reči a zväčša s ním spojené štúdium slovenskej literatúry bolo veľmi dlho a prevažne i dodnes je iba súčasťou všeobecnoslavistických štúdií na zahraničných univerzitách, na ktorých sú vybudované ústavy, katedry alebo oddelenia slovanských jazykov a literatúr. Preto zväčša záviselo len od osobných záujmov prednášajúcich, v akom rozsahu venovali pozornosť slovenskej reči a literatúre. Vysvetlíť to možno hlavne ťažkou politickou i kultúrnou situáciou Slovákov v minulosti, ktorej dôsledky v rozvoji slovackistických štúdií na zahraničných univerzitách sa doteraz nepodarilo odstrániť napriek prudkému rozvoju slovenskej jazykovedy, literárnej vedy i beletrie v posledných desaťročiach.

Medzi prvých profesorov slavistiky, ktorí začali pravidelne prednášať aj slovenskú reč a literatúru, patrí O. M. Boďanskij, od r. 1843 profesor slavistiky na moskovskej univerzite, a I. Sreznevskij, od r. 1847 profesor slavistiky na petrohradskej univerzite. Obaja dlhšie pobudli na Slovensku, naučili sa slovensky a písali o slovenských veciach. Žiak Sreznevského, V. Lamanskij a iní ruskí slavisti, napr. A. S. Budilovič, A. A. Kočubinskij sa tiež venovali vo významnejšej miere slovenským štúdiám. Prvú vedeckú gramatiku slovenčiny napísal ruský slavista T. D. Florinskij, profesor slavistiky na kijevskej univerzite. Pre rozšírenie znalostí o slovenskej literatúre v tomto období mal značný význam Opfermanov ruský preklad Vlčkovej *Literatúry na Slovensku* a jeho ruská kniha o Jánovi Hollom.

Slovakistické štúdiá na moskovskej univerzite v porevolučnom, sovietskom období až do r. 1942 budoval ako súčasť všeobecnej slavistiky prof. A. M. Seliščev. Z jeho priamych poslucháčov štúdiom slovenčiny sa obsirnejšie zaoberala doc. A. G. Širokovová. Konečne od r. 1949 sa zaviedlo na Filologickej fakulte Moskovskej štátnej univerzity samostatné štúdium slovenskej reči a literatúry. Prednáškami zo slovenčiny bol poverený kand. vied, neskôr docent, N. A. Kondrašov. Do prvého ročníka sa zapísalo 11 poslucháčov, ku ktorým neskôr pribudli ďalšie desiatky poslucháčov i absolventov, ktorí sa už uplatňujú vo vedeckých ústavoch, vydavateľstvách a iných inštitúciách.

Štúdium slovenskej reči a literatúry na ukrajinských univerzitách sa začalo budovať iba nedávno. Od r. 1959 na Ivovskej univerzite prednáša slovenčinu ako predmet doc. V. Motornyj. V posledných rokoch prednášajú aj na kijevskej univerzite slovenskú reč a literatúru asist. Kapišťanská a asist. Trofymuk.

Od konca 19. stor. venovali poľski slavisti značnú pozornosť aj slovenskej reči a literatúre, najmä prof. dr. R. Zawiliński v svojom poľskom diele

o Slovákoch a ich literatúre vydanom r. 1894. Už krátko po I. svetovej vojne sa zriadil na Jagiellonskej univerzite v Krakove lektorát slovenčiny, na ktorom postupne prednášali dr. K. Suchý, dr. J. Magiera, doc. dr. W. Bobek a i. Okrem spomenutých sa však zaoberal štúdiom slovenskej literatúry, jazyka a vôbec kultúry celý rad odborných pracovníkov s pomerne bohatou publikačnou činnosťou. Po oslobodení sa krakovská univerzita starala o obnovenie systematickej činnosti slovenského lektorátu, no nie vždy sa jej darilo zabezpečiť kvalifikovaných prednášajúcich, preto krakovská univerzita požiadala o vyslanie lektora slovenčiny od nás, čo sa však doteraz nepodarilo realizovať. Najnovšie má slovenskú literatúru na tejto univerzite prednášať asist. D. Abrahamiczówna.

V Juhoslávii najstarší lektorát slovenčiny je na Ľubľanskej univerzite, kde od počiatku prednáša slovenčinu dr. V. Smolej. Vo vojnových rokoch prednášal slovenčinu na záhrebskej univerzite dr. J. Nikšić. Na belehradskej univerzite je lektorom slovenčiny J. Filip a na univerzite v Novom Sade J. Kmeť. Bolo by na čase zaviesť štúdium slovenčiny ako predmetu aj na sofijskej univerzite, obdobne ako bulharčina sa prednáša na slovenských vysokých školách.

Významné oddelenie slovackistických štúdií vybudoval univ. prof. dr. P. Olteanu na univerzite v Bukurešti, na ktorom okrem neho prednášajú odb. asist. S. Niță slovenský jazyk a odb. asist. Barborica slovenskú literatúru. Z rumunských slavistov sa ešte širšie zaoberá slovenčinou v svojich prednáškach zo slavistiky akademik prof. dr. E. Petrovič.

Na budapeštianskej univerzite už od konca minulého storočia prednášali slovenčinu vedúci slavisti slovenského pôvodu prof. J. Melich a po ňom prof. I. Kniezsa. Teraz okrem posledného na slovenskom oddelení príslušnej katedry budapeštianskej univerzity prednášajú aj docentka pre slovenskú literatúru dr. E. Úrhegyiová a pre odbor slovenského jazyka univ. adjunkt dr. F. Gregor. Na vysokej škole pedagogickej v Budapešti a neskoršie v Segedíne slovenskú reč a literatúru ako predmet prednáša prof. dr. F. Sziklay. Najnovšie slovenčinu na univerzite v Debrecíne prednášali doc. dr. Š. Ondruš v r. 1959–61 a J. Štibraný v r. 1961–62. Teraz je tam lektorom slovenčiny doc. I. Kovács.

Zo západoeurópskych univerzít významnejšiu pozornosť slovenským štúdiám okrem nemeckých univerzít venovali francúzske univerzity, a to najmä profesori E. Denis, L. Léger, L. Eisenmann a iní. Od r. 1921 sa zaviedlo štúdium slovenskej reči a literatúry ako doplnkového predmetu štúdia češtiny na École nationale des langues orientales vivantes v Paríži, kde slovenskú reč a literatúru prednášal od počiatku až do r. 1938 prof. dr. F. Dominois a po ňom od r. 1939 až doteraz prof. M. Vey. V r. 1946 na základe československo-francúzskej kultúrnej dohody sa zriadili lektoráty slovenčiny na francúzskych univerzitách v Bordeaux a v Clermont-Ferrande (lektori Š. Pichňa a P. Halát), ktoré však po krátkom čase zanikli. Potom až v päťdesiatych rokoch vznikol lektorát slovenčiny na univerzite v Štrassburgu.

Na anglických univerzitách podľa nášho vedomia nebol doteraz zriadený nijaký lektorát slovenskej reči a literatúry, iba nesystematické, sporadické prednášky zo slovenskej reči a literatúry sa konali na slovenských oddeleniach univerzít v Londýne, v Oxforde a v Cambridge (prof. R. Auty, Viktoria de Bray a i.).

Značne väčšia pozornosť sa venovala štúdiu slovenskej reči a literatúry na amerických univerzitách, čo je vysvetliteľné existenciou značnej slovenskej menšiny v Spojených štátoch amerických. Už pred I. svetovou vojnou i po nej mimoriadne veľký čas vyhradil svojím prednáškam zo slovenčiny v rámci štúdia slavistiky na Harvardskej univerzite prof. L. Wiener, ktorého zbierka slovenských kníh sa stala základom slovenského oddelenia v knižnici spomenu-tej univerzity. Začiatkom tridsiatych rokov mala začať činnosť katedra sloven-skej reči a literatúry na chicagskej univerzite. R. 1935 boli zavedené prednášky zo slovenskej reči, literatúry a neskôr aj histórie na Columbijskej univerzite v New Yorku, kde ako slovenskí lektori postupne pôsobili A. P. Slabey, A. Valúšek, K. Šimončík a iní. Nie je vylúčené, že i na niektorých iných univerzitách, napr. v Pittsburghu, Pa alebo v Clevelande sa tiež prednášala aspoň v niektorých obdobiach slovenčina. Okrem toho sa prednášala slovenčina aj na niektorých kolégiách, ako napr. na College of S. Thomas v Scrantone, Pa (lektor M. Bernát) alebo na College of S. Vincent v Beatty, Pa (lektor H. A. Macko). V súčasnosti českú a slovenskú literatúru na Harvardskej univerzite prednáša lektorka Jakobsonová. Štúdium slovenčiny ako súčasť štúdia slavistiky bolo v minulom desaťročí zavedené aj na kanadskej univerzite v Montreali.

Na nemeckých univerzitách sa venovala pozornosť štúdiu slovenskej reči a li-teratúry v rámci štúdia slavistiky. Až vo vojnových rokoch sa zriadili samostatné lektoráty slovenčiny na univerzitách v Lipsku a v Berlíne. Na prvej z nich sa vystriedali dvaja lektori s desiatkami poslucháčov. Po r. 1945 ostali oba lektoráty neobsadené pre nedostatok kvalifikovaných lektorov a vyriešiť tento nedostatok ich žiadosťou vyslať lektorov od nás sa nepodarilo. Na berlínskej univerzite najnovšie prednáša slovenskú literatúru odb. asistentka A. Rösičke. Nedávno prešiel dočasne na berlínsku univerzitu aj prof. A. Isačenko, ktorý má aj občasné prednášky o slovenských jazykovedných i iných otázkach.

V Taliansku sa slovenským literárnym štúdiám venoval iba prekladateľ Giusti. Vo vojnových rokoch sa zriadili lektoráty slovenčiny na univerzite v Ríme a na Ústave slovanskej filológie Istituto universitario orientale v Neapoli (lektor dr. B. Hečko). Ani tieto lektoráty po r. 1945 neboli obsadené. Iba v poslednom desaťročí zvýšenú pozornosť venuje prednáškam zo slovenskej reči a literatúry v rámci štúdia slavistiky na univerzitách v Miláne a v Pise prof. B. Meriggi, autor talianskej gramatiky slovenčiny a prehľadu sloven-skej literatúry.

Z ostatných krajín si získalo štúdium slovenčiny významnejšie postavenie iba v Holandsku, kde sa mu už v medzivojnovom období venovali N. van Wijk, profesor slavistiky na univerzite v Leydene, a Th. J. G. Locher. Najnovšie slovenskú reč a literatúru prednáša na univerzite v Amsterdame slavista doc. H. Laan, ktorý si osvojil znalosť slovenčiny od svojej manželky, rod. Števkovej. Z nórskech slavistov sa hlbšie zaoberal štúdiom východoslovenských nárečí O. Broch a O. Ritter uverejnil nórsku knihu o B. Björnsonovi a Slovákoch. Zo švédskych slavistov sa čiastočne zaoberal slovenčinou T. Torbjörnson. V r. 1947–49 bol lektorom češtiny a slovenčiny na švédskej univerzite v Lunde dr. Š. Peciar.

V tejto súvislosti treba spomenúť aj tzv. letné univerzitné školy slovanských štúdií, ktoré sa pre zahraničných slavistov usporadujú v posledných rokoch v Prahe a čiastočne v Bratislave, resp. v Banskej Bystrici. V týchto letných

školách si majú mladší zahraniční slavisti rozšíriť svoje znalosti z českej a slovenskej jazykovedy a literatúry.

Treba s poľutovaním konštatovať, že sa v našich vedeckých kruhoch nevenovala doteraz primeraná pozornosť sledovaniu a podpore štúdia slovenčiny a s ním spojených vlastivedných disciplín na zahraničných univerzitách; preto treba pokladať za odôvodnenú požiadavku na zvýšenie starostlivosti o spomenuté strediská slovakistických štúdií, resp. o vybudovanie ďalších na univerzitách, na ktorých by mali byť a nie sú. Je potrebné zabezpečiť aj pravidelné zasielanie odbornej literatúry zo slovenskej jazykovedy i iných vlastivedných disciplín, najmä literárnej vedy, dejín, národopisu ako aj beletrie spomenutým strediskám slovakistiky. Myslíme, že tu by sme mali v záujme propagovania pokroku slovenských vlastivedných disciplín postupovať s primeranou veľkorysťou. Okrem toho by bolo veľmi vhodné a potrebné, aby Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied zaradilo do svojho edičného plánu aj pravidelné vydávanie základných informatívnych publikácií o slovenskej reči, literatúre, dejinách, národopise a iných vlastivedných disciplínach vo všetkých svetových i niektorých iných dôležitých rečiach, pretože je neudržateľný stav, že v niektorých svetových rečiach nie sú doteraz vydané ani najelementárnejšie príručky o slovenských vlastivedných disciplínach. Pretože však znalosť všetkých slovenských vedných disciplín sa môže sprostredkovať prakticky iba cez znalosť nášho jazyka, vyplýva z toho, že v prvom rade treba podporovať rozširovanie znalosti slovenčiny, čo je v prospech všetkých odvetví nášho vedeckého výskumu.

J. Kuzmík

ROZLIČNOSTI

O spojke novšak. — Popri živej odporovacej spojke *ale* a synonymnej spojke *avšak* v populárnom odbornom štýle, s akým sa stretávame v odpovediach, ale aj úlohách žiakov, veľmi často sa stretáme so spojkou *novšak*.

Spojka *novšak* prejavuje stupňujúcu životnosť. V odpovediach žiakov sa vyskytuje stále častejšie a prebija sa už aj do školských úloh. Uvediem niektoré príklady z úlohy veľmi dobrej žiačky: *Žili si dobre a šťastne, novšak nie dlho.* — *Novšak Hanka sa nezľakla.* — *To [Čajka] tvrdí i pred súdom, novšak jeho žena Hanka v pomätení vyvolá všetko.* Uvedené vety nesvedčia o stylistickej obratnosti ináč nadanej žiačky, ale používanie spojky *novšak* treba pokladať už za typické pre terajšiu žiacku generáciu.

Spojka *novšak* v tomto stylistickom zaradení tvorí paralelu k spojke *avšak*, paralelu podobnú tej, s ktorou sa stretáme v hovorovom štýle pri používaní spojky *ale* a *no*.

Spojka *avšak* má zreteľne knižný, prípadne krajový západoslovenský charakter (čo malo byť vyznačené aj v Slovníku slovenského jazyka pri jej stylistickom určení). Je zaujímavé sledovať, ako často ju používajú žiaci, ktorí pochádzajú zo západoslovenskej nárečovej oblasti, a potom najmä tí, ktorí chcú, aby odpoveď vyznievala náročnejšie (výraz odbornejšie nevystihuje dobre túto skutočnosť). Približne obdobne používajú žiaci spojkou *novšak*, ale pri jej výskyte je ešte jedna zvláštnosť: často sa používa vtedy, keď žiak zápasí s vyjadrením neveľmi jasnej myšlienky. Spojka *novšak* hierarchicky, čo sa týka stylistickej hodnoty, stojí hodne nižšie ako spojka *avšak*.

Ak spojkou *novšak* nenachodíme v Slovníku slovenského jazyka, je to svedectvo, že nie je spisovná, že neprenikla do reči dobrých spisovateľov. Skutočnosť, že sa prebija už aj do úloh žiakov, však naznačuje, že si časom vynúti prístup napr. do diel tých autorov, ktorí zobrazujú mládež, aby i takýmto spôsobom využili tento prvok slovnej zásoby na charakterizovanie ľudí istého dobového a kultúrneho zaradenia. Zaiste to bude predovšetkým v dialógoch. Ak je predpoklad, že pre charakterizačné ciele spojka *novšak* prenikne do krásnej literatúry, niet nádeje, že sa uplatní aj v odbornej literatúre, hoci práve v odbornom štýle populárneho rázu má svoj zrod.

Nespisovnosť spojky *novšak*, ktorá sa iba dostáva do štádia širšieho uplatňovania v reči žiakov (odpovediach a písomnostiach), nemôže viesť k zaznávaniu spojky *avšak*, ktorej knižný ráz práve dovoľuje vhodne ju používať najmä v odborných prácach, knihách, kým v živej hovorenej reči ju pocítujeme v spisovnom jazyku ako príznakovú, krajovú západoslovenskú, ale skôr aj ako prvok knižného rázu, odborného štýlu, ktorým sa používateľ tejto spojky chce diferencovať od svojho prostredia.

V. Uhlár

Cigája — gen. pl. cigáj? — V Slovníku slovenského jazyka I, 169 pre gen. pl. slova *cigája* sa určuje podoba *cigáj*, t. j. podoba bez pádovej prípony: *cigája, -e, -gáj* i *cigájka, -y, -jok* ž. druh ovce s jemnou vlnou. Toto určenie sa

nám nezdá správne. Odporuje tomu znenie gen. pl. pri iných podobne zakončených slovách.

Podstatné meno *cigája* sa podľa svojho zakončenia (spoluhláska *j* pred pádovou príponou *-a* v nom. sg.) skloňuje podľa vzoru *ulica*. Pri vzore *ulica* je gen. pl. alebo bez pádovej prípony so zdĺžením ostatnej kmeňovej slabiky, napr. *ulica* — *ulíc*, *bobuľa* — *bobuľ*, alebo s pádovou príponou *-í*, napr. *pištoľa* — *pištolí*, *výhrevňa* — *výhrevní* ap.

Nás tu teraz zaujíma otázka, ako znie gen. pl. pri podstatných menách na *-ja*. V *Gramatike jazyka slovenského* od J. Orlovského a L. Aranya (Bratislava 1946, 150–151) sa výslovne uvádza, že slová na *-ja* majú pádovú príponu *-í*; príklady sa uvádzajú tieto: *šija* — *šiji*, *sója* — *sóji*, *kopija* — *kopiji*, *chvoja* — *chvoji*, *galeja* — *galeji*, *pomyje* — *pomyji*. Tieto príklady by sme mohli rozmnožiť o ďalšie, napr. *onomatopoja* — *onomatopoji*, *bója* — *bóji*, *aleja* — *aleji*, *epopeja* — *epopeji*, *zmija* — *zmiji*. V iných gramatických príručkách sa síce výslovne nehovorí o tom, že pri slovách na *-ja* sa používa v gen. pl. pádová prípona *-í*, ale slová na *-ja* sú v nich zahrnuté do „ostatných slov vzoru *ulica*“, ktoré majú gen. pl. obyčajne s príponou *-í*. Pozri napr. v *Slovenskej gramatike* E. Paulinyho, J. Štolca a J. Ružičku (3. vyd., Martin 1955, 165).

Pri všetkých podstatných menách na *-ja* má gen. pl. pádovú príponu *-í*. Jedine slovo *cigája* by malo mať podľa SSJ nulovú pádovú príponu (tvar *cigáj*). Takáto odchýlka od všetkých ostatných prípadov by musela byť nejako osobitne motivovaná, čo však pri slove *cigája* nenachádzame. Nazdávame sa preto, že vedľa pravidelných tvarov *onomatopoji*, *zmiji*, *epopeji* atď. možno aj pri slove *cigája* normovať systémový tvar *cigáji*.

L. Dvonč

Plná škola žiakov. — Výraz *plná škola žiakov* je ustálené spojenie, ktoré má v slovenčine — ako sa ukazuje — malú frekvenciu. Zistili sme, že zatiaľ niet naň dokladu ani vo výpiskovom archíve Ústavu slovenského jazyka. No našli sme ho v diele Martina Kukučína a pokladáme za užitočné nakrátko o ňom pouvažovať.

Kukučín má ustálené spojenie *plná škola žiakov* vo svojej cestopisnej próze. Vypísali sme si tieto dve ukážky: 1. *Je hodná tráva; rastie ako inde v chlpoch, ale tie sú už husté sťa perina; nájde sa i kriakov, voňavých bylín, ale ich je menej než v briežku. Ovce by si ich nevšimli dnes; dobrej paše na všetky strany a plná škola žiakov.* (Dielo XII, Prechádzka po Patagónii I.–II., SVKL 1962, 269) — 2. *Zdá sa, že všade považovali to jedlo (ryžu s pečeňou) za záživné a dobré, dávali mu miesto nie na konci obeda, keď je plná škola žiakov...* (Dielo XIII, Prechádzka po Patagónii III., SVKL 1962, 313)

Zo súvislosti vidieť, že spojenie *plná škola žiakov* použil Kukučín tam, kde chcel povedať, že zvieratá (ovce) boli už nažraté (1. *dobrej paše na všetky strany a plná škola žiakov*), alebo že ľudia boli už najedení, syti (2. *na konci obeda, keď je plná škola žiakov*). Ukazuje sa, že máme do činenia s opisným obrazným spojením. Jeho motivácia je priehľadná. Keď povieme vetu *Škola je plná žiakov*, to akoby sme (nepriamo) povedali, že sa už viacej žiakov do nej nevmetí. Ustálené spojenie *plná škola žiakov* je teda vlastne neslovesná veta, ktorá sa používa ako obrazné (zástupné) označenie toho, že zviera (zvieratá) alebo osoba (ľudia), o ktorých je reč, už majú plný žalúdok, že už ďalej nemôžu prijímať potravu.

Niektor by sa mohol domnievať, že ustálené metaforické spojenie (= veta) *plná škola žiakov* je len akousi osobitosťou Kukučínovho jazykového inventára a jeho jazykového štýlu. Podotýkam, že v danom prípade o takýto výlučný prvok nejde. Obrazné spojenie *plná škola žiakov*, majúce vlastne obsahovú hodnotu celej vety, dobre poznám z rodného nárečia (Novohrad). Ak niekomu (najmä mladšiemu) u nás — keď už nechcel jesť — povedali „plná škola žiakov“, to vlastne o ňom zjemnene konštatovali, že už má dosť, že sa už „najedol po nos“, a teda ďalej už nevládze jesť, že je zbytočné ho núkať.

Obrazné spojenie *plná škola žiakov* vzniklo pravdepodobne ako žartovný výraz v reči s deťmi (školákmi). Namiesto toho, aby sa im hrubšie bolo povedalo „Už ste sa najedli až po nos (po hrdlo)!“, povedalo sa im zjemnene a žartovne v okruhu ich záujmovej sféry *plná škola žiakov*. Výraz sa potom rozšíril aj v inom prostredí a používa sa aj o zvieratách.

G. Horák

Kozmonautka. — Nové skutočnosti sa obyčajne označujú novými pomenovaniami alebo sa význam dovtedy používaných slov v určitom zmysle posúva, prehodnocuje. Značné množstvo nových pomenovaní vzniká v prítomnosti tzv. prechýľovaním (motio), t. j. tvorením patričných podôb ženského rodu k podobám mužského rodu. Tak býva najmä pri názvoch zamestnania, nositeľa vlastnosti a pri činiteľských podstatných menách. Táto tendencia je dnes v jazyku o to progresívnejšia, že dnes tie profesie, ktoré kedysi vykonávali, zastávali alebo tie hodnoty, ktoré mali len muži, čím ďalej tým viac vykonávajú, zastávajú alebo majú rovnoprávne aj ženy. Názorným príkladom na to je i slovo *kozmonautka*.

Zaznamenávame toto slovo, ktoré sa stáva trvalou súčasťou slovnej zásoby, pretože je nové aj v slovenčine. Používa sa iba odvtedy, ako sa svetom rozletela zpráva o štarte prvej ženy, občianky SSSR Valentíny Vladimirovny Tereškovej do vesmíru (16. 6. 1963), a o jej úspešnom pristátí na rodnej pôde. Pochopiteľne, toto slovo ešte nemôže byť v slovníkoch. No pri prudkom rozmachu kozmických letov dal sa predvídať jeho vznik (čo sme podotkli v SR 26, 1961, 316–317, kde sme si povšimli význam a frekvenciu slov *kozmonaut* — *astronaut*). Dnešných letcov v kozmických lodiach menujeme *kozmonauti*. K názvu *kozmonaut* je náležitý prechýlený tvar *kozmonautka* (gen. pl. bude s vkladnou dvojhláskou ie: *kozmonautiek*). Pravda, ani slovo *kozmonaut* nemalo ešte času prejsť do všetkých slovníkov (napr. ani do *Slovníka slovenského jazyka I*, Bratislava 1959, 757); je však zachytené v slovníkovej časti *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1962, 3. zrevid. vyd., str. 220, ako aj vo *Veľkom rusko-slovenskom slovníku II*, Bratislava 1962.

Slová *kozmonaut* — *kozmonautka* prešli k nám z ruštiny (rus. *kosmonavt* — *kosmonautka*, *ženščina-kosmonavt* podobne ako *vrač* „lekár“ — *ženščina-vrač* „lekárka“... na rozdiel od typov so „spoločným“ rodom: *tovarišč* „súdruh, súdružka“, *pedagog* „pedagóg, pedagogička“...; napr. v nemčine náležite *Kosmonaut* — *Kosmonautin*).

Nové slovo *kozmonautka* iste bude uvedené už i v slovníkovej časti ďalšieho vydania *Pravidiel slovenského pravopisu*, ktoré vyjde r. 1964.

A. Keder

Ku skloňovaniu prídavných mien typu papagáji. — Pri skloňovaní druhových privlastňovacích prídavných mien sú jednak pádové prípony, ktoré sa začínajú na krátku alebo dlhú samohlásku (napr. nom. sg. mask. *medvedí*, lok. sg. mask. a neutr. *medveďom*, inštr. sg. mask. a neutr. *medvedím*, gen., dat. a lok. sg. fem. *medvedej*, inštr. sg. fem. *medveďou*, gen. a lok. pl. *medvedích*, dat. pl. *medvedím* atď.), jednak pádové prípony, ktoré sa začínajú na dvojhlásku *ia*, *ie* alebo *iu* (napr. gen. sg. mask. a neutr. *medvedieho*, dat. sg. mask. a neutr. *medvediemu*, ak. sg. mask. živ. *medvedieho*, nom. sg. fem. *medvedia*, ak. sg. fem. *medvedia* atď.). Zaujíma nás tu otázka pádových prípon pri druhových privlastňovacích prídavných menách odvodených od zvieracích podstatných mien na *-j* alebo *-ja*, napr. *papagáj*, *lišaj*, *hranostaj*, *margaj*, *cigája*, *zmija* ap. Od niektorých z týchto slov sa tvoria druhové privlastňovacie prídavné mená na *-i*, napr. *papagáji*, *zmiji*.

V tých pádoch, kde sa pridáva pádová prípona *-i*, *-om*, *-im*, *-ej*, *-ou*, *-ich*, *-ím* alebo *-imi*, nie sú nijaké ťažkosti. Napr. *Z m i j i jed ako liek.* (Lud. 9. 6. 1963, str. 3) — *Užil aj galbanum, sesel, z m i j i jed.* (G. Flaubert, Salambo, prel. J. Felix, 2. vyd., Bratislava 1963, 28) — *Hodte ich do z m i j í c h jám.* (M. Figuli, Babylon I, 2. vyd., Bratislava 1956, 267) — *Chvilami sa mihol vo vzdialenom stromoradí krdlik p a p a g á j í c h samičiek.* (J. Verne, Deti kapitána Granta, prel. T. Ušák, Bratislava 1960, 384) — „*Dámou so z m i j í m jedom*“ nazvala newyorská tlač pani Nhu. (Rudé právo, 11. 10. 1963, str. 4.)

Otázne sú však podoby pádových prípon pri týchto privlastňovacích prídavných menách vtedy, keď sa pridávajú pádové prípony začínajúce sa na dvojhlásku *ia*, *ie* alebo *iu*. O týchto prípadoch sa v doterajších jazykových príručkách nič nehovorí. Vieme však, že v spisovnej slovenčine po spoluhláske *j* nemôže byť dvojhláska. Pravidlá slovenského pravopisu (3. zrevid. vyd. z r. 1962 na str. 37–38) výslovne uvádzajú, že po spoluhláske *j* nebýva nikdy dvojhláska *ia* ani dvojhláska *ie*. Napr. v pádových príponách býva namiesto dvojhlásky *ia* samohláska *a*: dat. pl. *galejam*, lok. pl. *galejach*, podobne *esej* — *esejam*, *esejach*, *nádej* — *nádejam*, *nádejach*, *oje* — *ojam*, *ojach* atď. Podobne namiesto tvarov „*jiem*“, „*jiesť*“ atď. sú v spisovnej slovenčine tvary *jem*, *ješ* atď. Z povedaného jasne vychodí, že v spisovnej slovenčine nemôžu byť pri druhových privlastňovacích prídavných menách typu *papagáji* tvary ako napr. „*papagájieho*“, dat. sg. „*papagájiemu*“, ak. sg. „*papagájiju*“ atď.

Konkrétne doklady na tvary v týchto pádoch sa nám nepodarilo získať. Nevieme teda, ako by riešili (resp. už riešili) používatelia jazyka danú situáciu. Analogicky podľa prípadov, ktoré sme spomínali, však vychodí, že namiesto pádových prípon so začiatočnými dvojhláskami musia byť v týchto pádoch pádové prípony so samohláskami na ich začiatku. Namiesto dvojhlásky *ia* by tu mala byť teda samohláska *a* a namiesto dvojhlásky *ie* samohláska *e*. Konečne aj namiesto dvojhlásky *iu* musí byť jednoduchá samohláska. Pravidlá slovenského pravopisu nehovoria, čo má byť namiesto dvojhlásky *iu*. Je to pochopiteľné, pretože okrem druhových privlastňovacích prídavných mien, kde by nemala byť prípona *-iu*, niet prípadov, kde by sa mala používať namiesto dvojhlásky *iu* jednoduchá samohláska. Podľa prípadov *ia* — *a*, *ie* — *e* by tu mala byť podľa všetkého samohláska *u*. Tak je to aj pri skloňovaní tvarov *rýdzi*, *súci*: *rýdzu*, *súcu*. Podľa toho by sme mali mať pri privlastňovacích prídavných menách druhových odvodených od zvieracích podstatných mien na *-j*, *-ja* takéto tvary: nom.

sg. fem. *papagája*, nom. sg. neutr. *zmiže*, *papagáje*, gen. sg. mask. a neutr. *papagájeho*, *zmižeho*, ak. sg. fem. *papagáju*, *zmižu* atď.

Je však veľmi pravdepodobné, že niektoré takéto tvary sa nebudú prakticky nikdy používať pre stotožnenie s inými jazykovými jednotkami, v dôsledku čoho by príslušný tvar nebol na prvý pohľad zreteľne vyčlenený ako tvar druhového prívlastňovacieho prídavného mena. Napr. nom. sg. fem. *zmiža* (*jama*) sa zhoduje s nom. sg. samotného podstatného mena *zmiža*, od ktorého sa odvodzuje. Podobne by bola zhoda medzi tvarom *zmiže* ako nom. sg. neutr. a tvarom *zmiže* ako nom. pl. substantíva *zmiža*, takisto by sa zhodovali tvary *papagáje* (nom. sg. neutr.) a *papagáje* (nom. pl. subst. *papagáj*) atď. Tu sa musí najskôr siahnuť k použitiu iných vyjadrovacích prostriedkov na vyjadrenie príslušnej skutočnosti. Aj pri takomto obmedzení treba však počítať ako s nespornými aspoň s podobami *papagájeho*, *papagájemu*, ktoré vylučujú možnosť vzniku homonymie.

Pri výklade druhových prívlastňovacích prídavných mien bude potrebné zmieniť sa o prídavných menách typu *papagáji* ako o osobitnom prípade v rámci tejto skupiny prídavných mien.

L. Dvonč

Dinosaur — príd. meno **dinosaurí**. — V našich normatívnych príručkách sa bežne pripomína osobitné skloňovanie cudzích podstatných mien zakončených v nom. sg. na *-us*, *-os*, *-es*, *-is*, *-as*. Napr. pri vzore *chlap* sa uvádza, že pri cudzích osobných menách takto zakončených sa odsúvajú v pádoch okrem nom. sg. uvedené zakončenia, ktoré takto sú akoby príponami nom. sg., pričom však v niektorých zdomácnených osobných menách a priezviskách sa koncové **-us** v ostatných pádoch zachováva, napr. *Sextus* — *Sexta*, *Archimedes* — *Archimeda*, ale *Lichardus* — *Lichardusa*, *Paulus* — *Paulusa*. Pravda, takto sa skloňujú aj všeobecné podstatné mená, napr. *hydrocepalus*, *cerberus*, *kentaurus*, *famulus* ap. Podobne je to aj pri skloňovaní mužských neživotných podstatných mien, napr. *Rodos* — *Rodu*, *ritus/ritu*, ale *cirkus* — *cirkusu*, *týfus* — *týfusu/týfu*, *ischias* — *ischiasu* atď. Je len prirodzené, že rovnaký stav je aj pri odvodzovaní slov od takto zakončených podstatných mien, napr. *Archimedes* — *Archimedov*, *Paulus* — *Paulusová* (ženské priezvisko), *Paulusova* (prívlastňovacie prídavné meno), *paulusovský*, *týfusový/týfový*, *cirkusový*, *ricínový* atď.

K cudzím podstatným menám na *-us*, *-es* atď. patria aj niektoré cudzie zvieracie podstatné mená na *-us*, napr. *dinosaur*, *brontosaurus*, *anofeles*. Tieto slová sa skloňujú s vynechávaním koncového *-us*, *-es*, napr. *dinosaur* — *dinosaur*, *anofeles* — *anofela* atď. Koncové *-us* sa vynecháva aj pri odvodzovaní prívlastňovacieho prídavného mena druhového na *-i*, napr. *I dinosaurie vajcia nedávno náhodne našli sme v púšti Gobi* (Kostrá).

V gramatických príručkách bude potrebné pri výklade o tvorení druhových prívlastňovacích prídavných mien typu *pávi* spomenúť ako osobitný prípad tvorenie takýchto prídavných mien od cudzích zvieracích podstatných mien na *-us*.

Podobne, ako sme to naznačili o výklade tvorenia druhových prívlastňovacích prídavných mien od zvieracích podstatných mien na *-us*, treba podľa našej mienky postupovať aj v iných podobných prípadoch, napr. pri rumunských menách na *-u* (vieme, že sa tu koncové *-u* pri skloňovaní odsúva, napr. *Rozeanu* — *Rozeana*, *Rebreanu* — *Rebreana*; podobne sa však odsúva koncové *-u* aj pri tvorení prívlastňovacích prídavných mien osobných na *-ov*, pri tvorení ženských

priezvisk atď.), francúzskych menách na -ou (tu sa zase koncové u vo všetkých prípadoch ponecháva, nevynecháva sa, napr. *Pompidou* — *Pompidoua*, *Pompidouov*, *pompidouovský* atď.) ap.

L. Dvonč

Vyborg — Vyorčan, či Vyoržan? — Pri odvodzovaní obyvateľských mien od názvov miest zakončených na spoluhlásku *g* alebo na skupinu spoluhlások *s g* na konci sú v spisovnej slovenčine pomerne zložité pomery. Pri niektorých menách sa zachováva spoluhláska *g* bez zmeny, napr. *Riga* — *Rigan*, *Malaga* — *Malagan*, *Figa* — *Figan*, pri iných spoluhláska *g* alternuje so spoluhláskou *dž*, napr. *Piargy* — *Piárdžan*, pri ďalších konečne tá istá spoluhláska alternuje so spoluhláskou *ž*, napr. *Kongo* — *Konžan*, *Katanga* — *Katanžan*, *Togo* — *Tožan*, *Kaluga* — *Kalužan*, alebo so spoluhláskou *č*, napr. *Balog* — *Baločan*, *Ireg* — *Irečan*, *Imreg* — *Imrečan* ap. Z hľadiska alternácií nemá teda spoluhláska *g* taký výrazný „profil“ ako napr. spoluhláska *k* alebo *c*, ktoré v jednotlivých typoch slov mávajú pevné alternácie (napr. *k/č* v *Ružomberok* — *Ružomberčan*, *Maroko* — *Maročan*, podobne pri privl. prid. menách druhových *vlk* — *vľči*, *človek* — *človečí*, *diviak* — *diviačí*; alebo *c/č* v *Košice* — *Košičan*, *Michalovce* — *Michalovčan*; *zajac* — *zajačí*, *ovca* — *ovčí*, podobne *ch/š* v *Krompachy* — *Krompašan*, *Zürich* — *Zürišan*; *blcha* — *blší*, *mucha* — *muší* atď.). Preto sa aj prejavuje značné kolísanie a neistota pri tvorení obyvateľských mien od menej známych cudzích miestnych mien na -*g*. Tak napr. v Pravde z r. 1962 sme v 76. č. čítali podobu obyvateľského podstatného mena *Vyoržan* (od miestneho podstatného mena *Vyborg*), zatiaľ čo v 89. č. toho istého ročníka sme čítali podobu *Vyorčania*. Oprávnené sa môžeme pýtať, ktorá podoba je v spisovnej slovenčine správna.

Pri odpovedi na túto otázku treba nám vyjsť z faktu, že slovo *Vyborg* sa končí na skupinu spoluhlások *rg*, resp. končí sa na -*borg*. Ako sa uvádza v Pravidlách slovenského pravopisu (zrevid. vyd. z r. 1962, str. 33), spoluhlásky *k*, *g* často zanikajú vo výslovnosti i v písme pred príponou -*ský*, napr. *Frank* — *franský*, *Helsinki* — *helsinský*, *Norimberk* — *norimberský*, *Hamburg* — *hamburský*, *Štrasburg* — *štrasburský* (pozri aj F. Miko, *Štrasburský*, SR 27, 1962, 375). S týmto zjavom stretávame sa však aj pri odvodzovaní obyvateľských podstatných mien. Napr. Š. Koperdan v čl. *K tvoreniu substantív a adjektív z miestopisných názvov* (Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 96) výslovne spomína príklad *Hamburg* — *Hamburčan*. Hovorí aj o miestnych nemeckých (germánskych) názvoch so zakončením -*berg*, -*borg*, -*burg* a iných názvoch na -*g*, kde tiež žiada rovnaké odvodzovanie, napr. *Wittenberg* — *Wittenberčan*, *Göteborg* — *Göteborčan*, *Cherbourg* — *Cherbourčan*, *Pittsburgh* — *Pittsburčan*, *Štrasburg* — *Štrasburčan*, *Semmering* — *Semmerinčan*, *Elbing* — *Elbinčan*, *Reading* — *Readinčan* atď. To isté žiada uplatniť pri čínskych menách na -*g*, napr. *Peking* — *Pekinčan* (táto podoba sa môže uplatniť tým skôr, že sa jeden čas namiesto *Peking* písalo *Pekin* bez koncového *g*, pričom podoba obyvateľského podstatného mena tu mohla byť len *Pekinčan*). Aj pri menách *Jambinga* a *San Domingo* káže tvoriť podoby na -*čan*: *Jambinčan*, *Sandominčan* (táto podoba sa aj používa v Zúbkovom románe *Zlato a slovo*). Podľa podoby obyvateľského mena *Hamburčan* a ďalších uvedených podôb aj pri názve *Vyborg* prichádza do úvahy ako správna len podoba *Vyorčan*. Treba tu tiež brať do úvahy fakt, že v dnešnej spisovnej slovenčine je produktívnejšia prípona -*čan* než podoba -*an*, takže podoba *Vyorčan* má oporu aj v tejto skutočnosti. Ďalej treba prihliadať

k tomu, že v slovách na *-g* neraz sa mení pôvodné koncové *-g* na *-k*. A k menám s koncovým *-k* môže byť len prípona *-čan*, napr. *Norimberk* — *Norimberčan*, *Šumperk* — *Šumperčan*, *Žamberk* — *Žamberčan*. Aj z tohto hľadiska sa ukazuje väčšia oprávnenosť používať pri názvoch na *-berg*, *-borg*, *-burg* a niektorých iných slovách na *-g* príponu *-čan* v príslušných odvodených obyvateľských menách, čím sa nadväzuje na podobu obyvateľských mien od domácich mien typu *Balog* — *Baločan*, kde je tiež spoluhláska *č* (a nie *ž* alebo *dž*).

L. Dvonč

K. rodu počstatného mena knieža. — Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 určovali substantívum *knieža* len ako neutrum. Novšie Pravidlá od r. 1953 ako aj Slovník slovenského jazyka zaznamenávajú pri slove *knieža* nielen stredný, ale aj mužský rod, ktorý je ako gramatický mužský rod v súlade s prirodzeným mužským rodom (ide o označenie mužskej bytosti). Mužského rodu je však toto slovo len v jednotnom čísle, čo sa správne pripomína jedine v SSJ (údaj Pravidiel v slovníkovej časti nie je presný). V množnom čísle je slovo *knieža* stredného rodu, napr. *údelné kniežatá*, *veľkomoravské kniežatá* ap.

Existuje však ešte ďalšie obmedzenie pri používaní tohto slova ako podstatného mena mužského rodu. Sú totiž niektoré prípady, keď sa slovo *knieža* používa aj v jednotnom čísle len v strednom rode. Napr. v združených pomenovaniach *apoštolské knieža*, *duchovné knieža* je slovo *knieža* len stredného rodu; takto sa pomenovania *apoštolské knieža* a *duchovné knieža* (nie „apoštolský knieža“, „duchovný knieža“) celkom správne uvádzajú v SSJ. Rovnako sa používa substantívum *knieža* v strednom rode aj v spojení s prídavnými menami *cirkevný* a *svetský*. Napr. „Ešte — ako dospelý muž a *cirkevné knieža*!“ *skríkol nalakaný Fumagalli*. (Frank — Krausová) — *Písomne, všeobecné slovo, ale voči cirkevnému kniežatu, ktoré celý mesiac ustavične ohrozené cestovalo, temer neznesiteľná bezočivosť*. (Tamže) — *A odvtedy si „začal pápež počínať ako svetské knieža“*. (Šejnman — Vašinová)

V gramatických príručkách bude potrebné stručne sa zmieniť o tomto obmedzení v používaní mužského rodu pri slove *knieža* v jednotnom čísle.

L. Dvonč

ODPOVEDE NA LISTY

Vykanie — plurál úcty — onikanie. — Š. Ž. z Vyšných Hágov: „Ako správne vykáme? Boli súdruh učiteľ doma? alebo: Bol súdruh učiteľ doma?“

Odpoveď: O vykani hovoríme vtedy, keď v styku — ústnom alebo písomnom — s inou osobou používame gramatický tvar 2. os. množ. čísla príslušného slovesa: *Vy ste boli pri tom tiež.* — *Vy ste to nevedeli?* — *Súдруžka, povedali by ste mi, kedy ide vlak?*

Vo vete *Boli súdruh učiteľ doma?* nejde o vykanie, lebo sa v nej pomenúva osoba, ktorá sa na rozhovore nezúčastňuje (súdruh učiteľ). Preto tu treba použiť 3. os. jedn. čísla: *Bol súdruh učiteľ doma?*, nie 3. os. množ. čísla: „Boli súdruh učiteľ doma?“

Podľa toho, či hovoríme o jednej osobe, alebo o viacerých osobách, používame v spisovnom jazyku 3. os. jedn. čísla (*Čo robí súdruh učiteľ?*), alebo 3. os. množ. čísla (*Na slávnosti sa zúčastnili aj viacerí súdruhovia učiteľia.*). Použitie slovesného tvaru v 3. os. množ. čísla, ak hovoríme o jednej osobe (*Čo robia súdruh učiteľ?*), nie je v spisovnej slovenčine možné. Takéto vyjadrovanie sa používa iba v ľudovej reči (aj to už zväčša len v reči starších ľudí) a voláme ho plurál úcty (zo spisovateľov ho veľmi citlivo využíval napr. M. Kukučín, o tom písal J. Ružička *Plurál úcty v Kukučínovom diele*, SR XXII, 1957, 86–102). Plurál úcty treba odlišovať od tzv. onikania, pri ktorom sa používa 3. os. množ. čísla v priamom rečovom styku, pri rozhovore dvoch ľudí, napr. vo vete: *A oni, pán tajomník, už boli v Bratislave?* V spisovnom jazyku sa onikanie nepoužíva. S onikaním, ako i s plurálom úcty sa však môžeme stretnúť v prejavoch umeleckého štýlu, najmä v próze. Spisovatelia využívajú onikanie a plurál úcty na charakterizovanie hovoriacich osôb ich vlastnou rečou. Spôsob využívania týchto jazykových prostriedkov v literárnom diele Jégého skúma G. Horák v štúdiu *Ako využíval Jégé gramatickú osobu na vyjadrovanie triednych rozdielov a osobných vzťahov* (v sb. *Jégé v kritike a spomienkach*, Bratislava 1959, 253–265). Tejto problematike sa dotýka G. Horák i v štúdiu *Charakterizačné prvky v Kukučínovej reči* (v sb. *Kukučín v kritike a spomienkach*, Bratislava 1957, 322–340). Otázke vykania, onikania a plurálu úcty sa venovala pozornosť i v jazykovej poradni Československého rozhlasu (pozri *Jazyková poradňa II*, Bratislava 1960, 185–186).

Zazroň (zázroň). — H. B. z Prešova: „Pri lúštení krížovky mi vyšlo v jednom riadku namiesto českého slova škarohlíd v slovenčine rovnocenné a pekné slovo zazroň, s ktorým som sa dodnes ešte nestretla. Prosím o jeho vysvetlenie.“

Odpoveď: Slovo *zazroň (zázroň)* súvisí so slovesom *zazerať*, s prídavným menom *zázrivý* i s podstatným menom *zázrivec*, ktoré má podobný význam ako *zazroň (zázroň)*. Sem patrí i podstatné meno *zázrosť* (= vlastnosť zázrivca). Všetky uvedené výrazy sú odvodené od základu *zá-zr-/za-zer-/za-zor-*. Pomenovanie *zazroň (zázroň)* je odvodené príponou *-oň* od tej podoby základu, ktorá je uvedená ako prvá, teda *zá-zr-*. Prípona *-oň* dodáva slovu isté citové zafarbenie (podobne je to v slovách *mladoň*, *zvestoň*, *hvezdoň*, *odroň*; predĺžená podoba tejto prípony znie *-oň*: *strigôň*). Podobné sú aj prípony *-áň* (*starigáň*) a *-úň*

(*krikľúň*). V lístkovom materiáli Ústavu slovenského jazyka SAV nemáme slovo *zazroň* (*zázroň*) doložené, ale uvádza ho v podobe *zázroň* na str. 855 Káľalov *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* (Banská Bystrica 1923). V tej istej podobe — teda *zázroň* — nachádzame toto slovo aj v Machkovom *Etymologickom slovníku jazyka českého a slovenského* (Praha 1957, 588). Ostatné slovenské slovníky ho neuvádzajú.

Pomenovaním *zazroň* (*zázroň*) označujeme človeka, čo *zazerá*, t. j. istým výzorom tváre, nevraživým, ba zlostným pohľadom dáva najavo svoju neľúbosť, nespokojnosť, hnev. Nie je to slovo celonárodné, ale krajové, resp. nárečové. Ako pomerne neznáme slovo sa potom môže dostať i do križoviek, v ktorých ide o ostrenie jazykovej pohotovosti a dôvtipu, ale i jazykových znalostí. Pritom však poznamenávame, že podstatné meno *zazroň* (*zázroň*) ako významovo dostatočne priezračné slovo a ako slovo správne utvorené má predpoklady na to, aby sa rozšírilo aj v spisovnom jazyku, pravda, ako expresívne, citovo zafarbené slovo. Expresivita tohto podstatného mena je daná jednak expresívnym významom základu, ktorému zodpovedá citová príznakovosť pomenovaného predmetu v mimojazykovej skutočnosti, jednak expresívnym charakterom prípony *-oň*.

Zostáva ešte rozhodnúť, ktorá podoba z hľadiska kvantity — *zazroň*, či *zázroň* — je vhodnejšia. Nazdávame sa, že treba dať prednosť podobe s dlhou predponovou slabikou, teda *zázroň*. Táto podoba má oporu vo všetkých príbuzných výrazoch (*zázrivý*, *zázrivec*, *zázrosť*) a uvádzajú ju aj spomínané slovníky. K podobe s krátkou predponovou slabikou, ktorá sa vyskytuje v liste, pripomínáme, že bola asi mechanicky prevzatá z križovky. V križovkách sa však nevenuje vždy stopercentná pozornosť kvantite samohlások.

Nitran — Nitrančan. — L. M. z Nitry: „Je správne slovo Nitran, alebo Nitrančan? Nazdávam sa, že podľa správnosti by malo byť Nitran. No v bežnej reči sa viac používa Nitrančan, ba používa ho i tlač. Odôvodňuje sa to tým, že Nitrančan je vžitejšie a staršie.“

Odpoveď: Za základ pre utvorenie obyvateľského mena od miestopisného názvu *Nitra* slúži v spisovnej slovenčine časť *Nitr-*, ku ktorej sa pridáva prípona *-an* (podobne *Píla — Pílan*, *Detva — Detvan*, *Modra — Modran*, *Morava — Moravan*, *Podbrezová — Podbrezovan*). Prípona *-an* je v súčasnej spisovnej slovenčine menej frekventovaná pri tvorení obyvateľských mien. Oveľa frekventovanejšia je prípona *-čan*. Pravdepodobne preto, že sa podoba *Nitran* pocítovala ako menej výrazná, pridala sa k nej ešte jedna prípona — tá, ktorou sa v súčasnom spisovnom jazyku tvoria obyvateľské mená oveľa častejšie, ba pravidelne — prípona *-čan*. Tak vznikla nesprávna podoba „Nitrančan“, ktorá je bežná v hovorovej reči.

Obyvateľské meno ženského rodu znie *Nitrianka*, prídavné meno *nitriansky*.

J. Kačala

ORIENTALISTICKÝ SBORNÍK

Sborník z V. vedeckej orientalistickej konferencie z novembra 1961 v Smoleniciach obsahuje referáty význačných československých orientalistov. Materiály, zahrnuté v Sborníku, poskytujú ucelený a všestranný prehľad o problémoch, ktoré naša, a vo viacerých prípadoch, aj svetová orientalistika v súčasnosti rieši, ako aj prehľad o tendenciách a perspektívach vývoja tohto odboru v ČSSR, ktorý sa v súvislosti s rastúcim medzinárodným významom socialistických a rozvojových krajín Ázie a Afriky dostáva čoraz viac do popredia záujmu našej verejnosti i vedeckého bádania.

Sborník obsahuje jednak práce, ktoré marxisticky prehodnocujú problematiku starých spoločností a kultúr Východu, jednak prevažnú časť referátov týkajúcich sa aktuálnych otázok politiky, hospodárstva, kultúry a umenia súčasnej Ázie a Afriky. Táto skutočnosť je mimoriadne cenná, pretože dokazuje, že československé orientalistické disciplíny vedia pružne zamerať svoj záujem na najpálčivejšie otázky dneška a sú schopné výsledkami svojho vedeckého bádania pomáhať politickej a kultúrnej praxi.

Práce v Sborníku z V. vedeckej orientalistickej konferencie v Smoleniciach sú spracované formou, ktorá je prístupná nielen orientalistom, ale aj širokej verejnosti. Väčšina prác je z oblasti histórie, ekonómie, kybernetiky, filozofie, zemepisu, urbanistiky, práva, jazykovedy, literárnej vedy, numizmatiky, divadelníctva a ďalších odborov.

VSAV 1963, str. 196, brož. Kčs 19,—, ruské a anglické súhrny.

LITERATÚRA A JAZYK. LITTERARIA VI

Siesty zväzok Litterarii (1963) vychádza pod titulom Literatúra a jazyk. Na prvom mieste prináša závažnú teoretickú štúdiu F. Miku Rytmus v próze. Autor tu exaktnými metódami analyzuje rytmické pomery na taktovom, úsekovom a vetnom pláne prózy. Podľa zistených údajov rytmus v próze nie je konštitutívnym prvkom hodnoty prejavu. V próze sa neuplatňuje rytmický zámer, nemožno tu počítať s vysokou mierou rytmickej usporiadanosti. Existujú v nej len viac-menej zdôrazňované rytmické tendencie, ktoré vytvárajú rytmický dojem s veľmi všeobecnou estetickou hodnotou. Štúdia G. Altmanna a inž. R. Štukovského Analýza náhleho klimaxu je rovnako metodologicky náročným rozborom následnosti slov podľa dĺžky vo verši. Predmetom analýzy je báseň Prorok od Janka Kráľa. Náhly klimax sa definuje ako účinok vyvolaný sémantickou príčinou, ktorý sa prejavuje modifikáciou formy. Štatistická metóda sa tu používa na zistenie vzájomných dialektických vzťahov medzi formou a obsahom. Štúdia C. Krausa K charakteru balady zameriava sa na určenie všeobecných princípov balady ako literárneho žánru. Z historického vývinu balady vidieť, že sa uplatňuje najmä v prelomových obdobiach, keď sa nová ideológia dostáva do protikladu s ideológiami vládúcimi alebo dozívajúcimi. Stať M. Dzubákovej Preromantizmus a ľudová poézia si všima podnety, ktoré prinieslo toto obdobie vo vzťahu k ľudovej lyrike. Predchádzajúci živelný prístup ustupuje pred pokusmi systematicky spracovávať folklórnu tvorbu. Klasicistickú presnosť a konkrétnosť nahrádza tvorivejšie spracovanie a úprava textov. Literatúra a folklór sa zblížujú. Zásluhu v tomto období na tom majú najmä J. Kollár a P. J. Šafárik. Pavol Vongrej podáva v sborníku rozsiahly súbor materiálov a komentárov k rukopisom Andreja Sládkoviča. Dopĺňa predchádzajúce vydania novými údajmi, ktoré podstatne dokresľujú profil tohto básnika. Odtláča doteraz neznámy fragment prózy Pošta, preklad Voltairovej Zairy a básne O svobode, doplnky k Maríne a i. V. Turčány v rozsiahlej stati analyzuje Hviezdoslavovu Kratšiu epiku, doteraz málo skúmanú časť tvorby P. O. Hviezdoslava. Jeho prínos k vývoju tohto žánru je v realistickej motivácii mnohých neoromantických tém. Svojou kratšou epikou opísal tak oblúk od romantizmu až k symbolizmu. M. Da-

rovec zaoberá sa Kontextovými postupmi v próze Dominika Tatarku. Detailne analyzuje ustálené kombinácie jazykových prostriedkov, ktoré sa uplatňujú pri výstavbe prehovoru v šiestich Tatarkových prózach. Konštatuje, že u Tatarku nadobúdajú prevahu prostriedky autorskej reči, menej sa využíva dialóg. V monologických prejavoch postáv prevažuje monológ úvahový. Rozbor odhaľuje základné črty protirečivosti Tatarkovej hľadajúcej umeleckej osobnosti. Ide o spisovateľa, ktorý sa vyhýba stereotypnosti a vytvára originálnu konštrukciu.

Sborník Litteraria VI/1963 prináša metodologicky náročné štúdie z pohraničnej oblasti medzi literatúrou, jazykom a štylistikou. Budúce dva ročníky sa budú zaoberať skúmaním problémov historickej poetiky.

VSAV 1963, str. 292, obr. 4., brož. Kčs 22.—.

ИЗ КНИГ И ЖУРНАЛОВ АКАДЕМИИ НАУК СССР

1. Балашова: Советская литература за рубежом 1917—1960. 1962, 226 стр. (Институт мировой литературы им. А. М. Горького).
- 2а) Колокол: Газета А. И. Герцена и Огарева, 1962, 1272 стр. (Институт истории).
- б) Указатели к 1—10 выпускам, 1962, 193 стр. (Институт истории).
3. Богданов: Сербская сатирическая проза конца 19. начала 20. века и некоторые вопросы теории сатиры (Институт славяноведения).
4. Кизмина: Деяние Девгеннево деяние (Деяние прежних времен храбрых человек) 1962, 256 стр. (Институт мировой литературы им. Горького).
5. Лихачев: Технологии на материале русской литературы 10.—17. вв. 1962, 605 стр. (Институт русской литературы — Пушкинский Дом).
6. Основы тектологии: 1962, 500 стр. (Институт мировой литературы им. А. М. Горького).
7. Пумпянский: Чтение и перевод английской научной и технической литературы. Фонетика, грамматика, лексика. 1962, 448 стр.
8. Пушкин: Исследования и материалы 4. — 1962, 443 стр. (Институт русской литературы — Пушкинский Дом).
9. Реализм его соотношения с другими творческими методами. 1962, 366 стр. (Институт мировой литературы им. А. М. Горького).
10. Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении. 1962, 452 стр. (Институт мировой литературы им. А. М. Горького).
Старшая Здд. Древнескандинавские песни о богах и героях. (Серия „Литературные памятники“). 1963, 259 стр.
Великовский С. Поэты французских революций 1789—1848 гг. (Научно-популярная серия). 1963, 279 стр. 1 ВКЛ. 36 коп.
Евнина Е. М. Современный французский роман. 1940—1960 гг. (Институт мировой литературы им. А. М. Горького). 1963, 519 стр. 1. р. 43 к.

SLOVENSKÁ REČ, časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Ročník 29, 1964, číslo 1. Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Redaktorka časopisu Mária Kurišová. Technická redaktorka dr. Zuzana Višnyiová. Vychádza šesťkrát za rok. Ročné predplatné Kčs 24,—, jednotlivé čísla Kčs 4,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II/3. — V-15*31522.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

Kčs 4,—